

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΠΑΝΤΕΙΟΝ UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES



ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ:
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: «ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ»

«Ο λαϊκισμός στην Ευρώπη στην εποχή των ψηφιακών δικτύων επικοινωνίας»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ειρήνη Αναστοπούλου

Αθήνα, 2019

Τριμελής Επιτροπή

Περσεφόνη Ζέρη, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Διονύσης Καββαθάς, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Χρυσάνθη Αυλάμη, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου



Copyright © Ειρήνη Αναστοπούλου, 2019

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τη συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφέως.

Συντομογραφίες

ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση

ΜΚΔ: Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης

ΜΜΕ: Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης

Περιεχόμενα

Περίληψη	5
Abstract.....	6
Εισαγωγή	7
Κεφάλαιο πρώτο: Οι προκλήσεις που καλείται να διαχειριστεί η Ευρώπη.....	11
1.1 Στατιστικές έρευνες για τις ευρωπαϊκές προκλήσεις	11
1.2 Ακαδημαϊκές προσεγγίσεις για τις ευρωπαϊκές προκλήσεις.....	20
1.3 Πολιτικές προσεγγίσεις για τις ευρωπαϊκές προκλήσεις	24
Κεφάλαιο δεύτερο: Τα βασικά χαρακτηριστικά του λαϊκισμού.....	28
Κεφάλαιο τρίτο: Οι σύγχρονες μεταμορφώσεις του λαϊκισμού στην Ευρώπη	32
Κεφάλαιο τέταρτο: Τα media στην εποχή των ψηφιακών δικτύων επικοινωνίας.....	38
Κεφάλαιο πέμπτο: Παραδοσιακά και νέα media ως πηγή ειδήσεων.....	41
5.1 Η εμπιστοσύνη του κοινού στα media	42
5.2 Fake news	44
Κεφάλαιο έκτο: Χαρακτηριστικά των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης.....	47
Κεφάλαιο έβδομο: Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης και συναισθήματα	50
Κεφάλαιο όγδοο: Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης και πολιτική επικοινωνία	52
8.1 Τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης ως πλατφόρμα πολιτικής επικοινωνίας και κινητοποίησης των λαϊκιστών ηγετών/κινήσεων/κομμάτων	56
Συμπεράσματα	61
Πηγές – Βιβλιογραφία	65
Ελληνόγλωσση.....	66
Ξενόγλωσση.....	67

Περίληψη

Τρία χρόνια μετά το δημοψήφισμα για το Brexit και την εκλογή Trump, η Ευρώπη αποτελεί πεδίο «ανάδειξης» των σύγχρονων μεταμορφώσεων του λαϊκισμού. Κεντρικό θέμα της συγκεκριμένης διπλωματικής εργασίας είναι η διερεύνηση της σχέσης μεταξύ των φαινομένων λαϊκισμού στην Ευρώπη και των media στην εποχή των ψηφιακών δικτύων επικοινωνίας. Την εργασία διατρέχει ο προβληματισμός για τις συνέπειες της λαϊκίστικης χρήσης των media και ειδικά των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στη διαμόρφωση των απόψεων μας, ως πολίτες δημοκρατικών χωρών και κατ' επέκταση για τις συνέπειες στην ίδια τη δημοκρατία. Τα ερευνητικά ερωτήματα που τίθενται συνδέονται αφενός με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της σύγχρονης κοινωνίας που ευνοεί τη διάδοση των λαϊκίστικων μηνυμάτων και αφετέρου με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των νέων μέσων που διευκολύνουν τον πολλαπλασιασμό των μηνυμάτων και τη διεύρυνση του κοινού στο οποίο απευθύνονται οι ηγέτες των λαϊκίστικων κομμάτων και κινημάτων. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να αναλύσει το φαινόμενο του λαϊκισμού και να εξηγήσει πώς τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης διευκολύνουν την άνοδο και τη συντήρηση των λαϊκίστικων φαινομένων σε μια Γηραιά Ήπειρο που καλείται να ανταπεξέλθει σε προκλήσεις όπως το μεταναστευτικό, το Brexit, η οικονομική κρίση και η τρομοκρατία. Μεθοδολογικά, η διπλωματική εργασία στηρίχθηκε σε βιβλιογραφική έρευνα. Κύριοι άξονες αυτής της αναζήτησης ήταν μελέτες και έρευνες για τις κρίσεις που αντιμετωπίζει η Ευρώπη, για τα σύγχρονα φαινόμενα του λαϊκισμού στην Ευρώπη και για τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Η διαπίστωση ότι τα ευρωπαϊκά λαϊκίστικα κινήματα και κόμματα χρησιμοποιούν εντατικά τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ως πλατφόρμα πολιτικής επικοινωνίας και κινητοποίησης που απευθύνεται στα συναισθήματα του κοινού με αποτέλεσμα την υποχώρηση του διαλόγου και της δημοκρατίας αποτελεί ένα από τα κυριότερα συμπεράσματα της παρούσας εργασίας.

Λέξεις-κλειδιά: λαϊκισμός, Ευρώπη, μέσα κοινωνικής δικτύωσης, συναισθήματα.

«Populism in Europe in the era of digital communication networks»

Abstract

Three years after the rise of the Trump phenomenon and the victory of the leave vote in Great Britain, Europe has become the arena of populism contemporary transformations. The main idea of the present dissertation is to explore the relationship between populist phenomena and social networks in Europe, in the digital age. It also examines the impact of the media and mainly of social media, on shaping citizen's views in democratic countries, as well as the consequences of social media for democracy itself. The core questions are related on the one hand to the particular features of today's society that promote the spread of populist messages, and on the other hand, to those specific characteristics attributed to social media that facilitate the proliferation of messages and the broadening of audience, targeted by populist parties and movements. Moreover, the paper analyzes the phenomenon of populism and explains how its rise and maintenance reaps the 'benefits' of the digital communication networks, in a Europe facing challenges such as migration, Brexit, economic crisis and terrorism. The dissertation is based on bibliographic references, mainly focused on research studies relevant to crisis in Europe, the contemporary phenomena of populism and social media networks. The findings indicate that populist parties and movements in Europe use systematically the social networks as a platform of political communication and motivation, triggering the public's emotions to the detriment of dialogue and democracy.

Keywords: populism, Europe, social media, emotions

Εισαγωγή

Στην εποχή της συνύπαρξης των νέων μέσων με τα παραδοσιακά, στην εποχή του διαδικτύου και της νέας προφορικότητας, όπου η πρόσληψη της πραγματικότητας διαμεσολαβείται από τα media και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, πώς διαμορφώνονται οι απόψεις των Ευρωπαίων; Στον κατακλυσμό πληροφοριών που δέχονται, πώς επιλέγουν τις πηγές πληροφόρησής τους; Πώς καθοδηγούνται για να λάβουν τις αποφάσεις τους για θέματα που σχετίζονται με την καθημερινότητά τους, με την εργασία τους, με την ψυχαγωγία τους, με τις αγορές τους, με την ενημέρωσή τους, με το κόμμα που θα τους εκπροσωπήσει στο εθνικό κοινοβούλιο ή το Ευρωκοινοβούλιο; Διευκολύνεται η πρόσβαση σε διαφορετικές απόψεις, η ανταλλαγή διαφορετικών γνώμων και ο διάλογος; Εν τέλει, ο τρόπος διαμόρφωσης των απόψεών τους μπορεί να συνδεθεί με μια απειλή κατά της δημοκρατίας;

Τί συμβαίνει όταν η γνωσιακή βάση της κοινωνίας στηρίζεται σε ένα καταγίγισμο πληροφοριών που προσελκύουν στιγμιαία την προσοχή; Ο Bolz (2008), αφού επισημάνει ότι *«στον κόσμο των πολλών δυνατοτήτων η καθημερινή σπάνις του χρόνου μετατρέπει τη ζωή σε έναν ανταγωνισμό της προσοχής»* διαπιστώνει ένα ενδιαφέρον παράδοξο: *«Εν μέσω του κατακλυσμού δεδομένων της κοινωνίας των πολυμέσων, υπεραξία μπορεί να σημαίνει μόνο: λιγότερες πληροφορίες...Στα προβλήματα του νοήματος και του προσανατολισμού δεν μπορεί να απαντήσει κανείς με πληροφορίες...η σύγχυση δεν μπορεί να αρθεί με την έγχυση περισσότερων πληροφοριών»* (σ.33). Με άλλα λόγια, οι απεριόριστες δυνατότητες πρόσβασης στην πληροφορία που προσφέρονται στην εποχή των ψηφιακών δικτύων επικοινωνίας, τις περισσότερες φορές δεν συνεπάγονται διαφωτισμό, αλλά μεγαλύτερη συσκότιση. Στον δε κίνδυνο να κατακλυστούμε από πληροφορίες (“information overload”), το φιλτράρισμα των πληροφοριών είναι αναπόφευκτο όχι μόνο για να αποφύγει κανείς να παραφορτωθεί με πληροφορίες, αλλά και για να καταφέρει να επιβάλει μια τάξη σε έναν σαρωτικό αριθμό πηγών πληροφόρησης (Sunstein, 2017:65).

Ο Gauchet (2018α), συνδέοντας τη σύγχυση που υπάρχει στον «νέο κόσμο» σε σχέση με τον λαϊκισμό, υπογραμμίζει ότι: *«Πρέπει να προσπαθήσουμε να καταλάβουμε αυτόν τον νέο κόσμο, αν θέλουμε να είμαστε αποτελεσματικοί στην καταπολέμηση επικίνδυνων πολιτικών αποσυνθέσεων δημοκρατιών που συνδέονται με το φαινόμενο του λαϊκισμού.»*

Από την πλευρά του ο Γάλλος Πρόεδρος Macron (2018), σε συνέντευξή του στην εφημερίδα Ouest-France που δημοσιεύθηκε στις 31 Οκτωβρίου 2018 -δύο εβδομάδες περίπου πριν το κίνημα των «Κίτρινων Γιλέκων» πραγματοποιήσει την πρώτη του διαμαρτυρία στους δρόμους της Γαλλίας-, υπογραμμίζει «την ομοιότητα που υπάρχει στη σημερινή Ευρώπη και αυτή του μεσοπολέμου», αφού και στις δύο αυτές στιγμές της ιστορίας «η Ευρώπη είναι διαιρεμένη από τους φόβους, την εθνικιστική αναδίπλωση και τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης», ενώ κάνει έκκληση για πνευματική διαύγεια και αντίσταση. Το αίτημα για καθαρή σκέψη «ακούγεται» επιτακτικό. Είναι όμως εφικτό;

Υπάρχουν σήμερα, οι προϋποθέσεις για να δράσει το άτομο με σκέψη και περισυλλογή; Και ποιες θα είναι οι συνέπειες για την ίδια την ύπαρξη της δημοκρατικής κοινωνίας, αν το άτομο δεν κινηθεί προς αυτήν την κατεύθυνση; Σύμφωνα με τον Castoriadis (1998), αν το άτομο δεν ενεργεί με σκέψη και περισυλλογή, τότε δεν μπορεί να είναι δημοκρατικό άτομο που ανήκει σε μια δημοκρατική κοινωνία (σ.23).

Με δεδομένο ότι πέντε από τις μεγαλύτερες δημοκρατίες του κόσμου, Ινδία, Αμερική, Βραζιλία, Μεξικό και Φιλιππίνες έχουν επικεφαλής λαϊκιστές πολιτικούς, και ότι ζούμε στην εποχή των ψηφιακών δικτύων επικοινωνίας, πόσο ανεπηρέαστη παραμένει η Γηραιά Ήπειρος; Είναι η Ευρώπη σήμερα μια δημοκρατική κοινωνία; Ποιά είναι τα χαρακτηριστικά της;

Στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον γενικευμένης ανασφάλειας για την επόμενη μέρα, στην Ευρώπη βρίσκονται σε άνοδο εκείνες οι εκδοχές ανορθόδοξης και «αιρετικής» πολιτικής που συνδέονται με το αίσθημα της απειλούμενης ταυτότητας (Σεβαστάκης, 2018). Οι απειλές συνδέονται με τη μεταναστευτική και οικονομική κρίση, το Brexit και τους κινδύνους αποσταθεροποίησης από εξωτερικές δυνάμεις. Μια ανεπαρκής διαχείριση αυτών των προκλήσεων συνδέεται άμεσα με την αυξανόμενη άνοδο των λαϊκιστικών κομμάτων. Σύμφωνα με την τοποθέτηση της αναπληρώτριας καθηγήτριας στο Πανεπιστήμιο Lusofona της Λισαβόνας Claudia Alvares, όπως αυτή δημοσιεύθηκε στην έρευνα της εφημερίδας Guardian (2018) για τον λαϊκισμό, οι λαϊκιστές ηγέτες έχουν πρωταρχικό στόχο να πείσουν το ακροατήριό τους ότι είναι μαζί με τον λαό και ότι δεν ανήκουν στο παραδοσιακό πολιτικό σύστημα το οποίο ταυτίζουν με τις διεφθαρμένες ελίτ. Σε αυτό το πλαίσιο, ποιός είναι ο ρόλος των μέσων κοινωνικής δικτύωσης; Γιατί αναδεικνύεται κρίσιμος για την άνοδο του λαϊκισμού;

Τα ερωτήματα που τέθηκαν σε αυτό το εισαγωγικό κεφάλαιο αποτελούν τον κύριο άξονα προβληματισμού που διέπει την παρούσα εργασία. Οι απαντήσεις σε αυτά αναπτύσσονται στα κεφάλαια που έπονται. Το πρώτο μέρος της εργασίας (Κεφάλαια 1-3) ξεκινά με μια περιγραφή της σύγχρονης κατάστασης στην Ευρώπη με έμφαση στην ανάδειξη των πολιτικών προτεραιοτήτων και των ανησυχιών των Ευρωπαίων σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Στις ανησυχίες αυτές, κυρίαρχη θέση έχουν το μεταναστευτικό, η τρομοκρατία, η ανεργία και η αβεβαιότητα για την οικονομία. Η περιγραφή αυτή τεκμηριώνεται από αναλυτικές έρευνες για τις ανησυχίες των Ευρωπαίων και τον λαϊκισμό στην Ευρώπη σε βάθος εικοσαετίας. Ακολουθεί μια πλαισίωση των προκλήσεων που αντιμετωπίζει η Γηραιά Ήπειρος από απόψεις ακαδημαϊκών και πολιτικών. Εν συνεχεία παρουσιάζεται η θεωρία του λαϊκισμού, όπως τη δομούν και την αναλύουν σύγχρονοι μελετητές (Γεωργιάδη, Muller, Παππάς, Gauchet, Mudde) και αναλύονται οι σύγχρονες μεταμορφώσεις του λαϊκισμού στην Ευρώπη.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας (Κεφάλαια 4-8) περιγράφεται ο ψηφιακός μετασχηματισμός του μιντιακού τοπίου και ο τρόπος με τον οποίο η ατζέντα των παραδοσιακών μέσων «πλημμυρίζει» με ειδήσεις και fake news στην εποχή των ψηφιακών δικτύων επικοινωνίας. Οι δυσλειτουργίες αυτές αναδεικνύονται μέσα από έρευνα του Harvard με θέμα την προπαγάνδα μέσω δικτύου (network propaganda) στις τελευταίες αμερικανικές προεδρικές εκλογές. Θίγεται επίσης το ζήτημα της σχέσης εμπιστοσύνης μεταξύ κοινού και media. Ξεχωριστό κεφάλαιο αποτελούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των μέσων κοινωνικής δικτύωσης που τα καθιστούν γόνιμα για τη διάδοση και τον πολλαπλασιασμό των λαϊκίστικων μηνυμάτων και τα ευρήματα των μελετών που παρουσιάζουν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ως πλατφόρμα μαζικής πολιτικής επικοινωνίας και κινητοποίησης που απευθύνεται στα συναισθήματα του κοινού.

Αναλύεται επίσης ο τρόπος με τον οποίο τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ενισχύουν την ομοφιλία και εντείνουν την πόλωση στο δημοσιογραφικό και τον πολιτικό διάλογο. Θεωρητικό υπόβαθρο της εργασίας για αυτό το κεφάλαιο είναι η ανάλυση του Cass Sunstein μέσα από το έργο του *«#republic.Divided democracy in the age of social media»*. Αναδεικνύονται επίσης οι λόγοι που συνδέουν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης με την άνοδο του λαϊκισμού, με κυριότερο το γεγονός ότι ο θυμός που καταφέρνουν να διαχειρίζονται οι λαϊκιστές πολιτικοί ενισχύεται από τις αναρτήσεις σε αυτά, γιατί διευκολύνουν τη διάδοση του συναισθήματος (emotion

machines). Στα συμπεράσματα συνοψίζονται τα «σημεία τομής» λαϊκισμού και μέσων κοινωνικής δικτύωσης και τίθενται οι βάσεις για νέους προβληματισμούς.

Κεφάλαιο πρώτο

Οι προκλήσεις που καλείται να διαχειριστεί η Ευρώπη

Ο προβληματισμός μας για το φαινόμενο του λαϊκισμού, εντάσσεται στο γενικότερο σύνολο των προκλήσεων που καλείται να διαχειριστεί η Γηραιά Ήπειρος σήμερα. Μάλιστα, όπως θα αποδειχθεί και στη συνέχεια, ο λαϊκισμός, αν και μελετάται ως αυτοτελής πρόκληση, συνυφαίνεται με τις υπόλοιπες και βρίσκεται σε απόλυτη εξάρτηση αυτές. Ας δούμε λοιπόν, πώς διαμορφώνεται η κατάσταση στην Ευρώπη σήμερα. Ποιές είναι οι απειλές που καλείται να αντιμετωπίσει και ποια είναι η θέση του λαϊκισμού σε αυτές; Την απάντηση στο ερώτημα αυτό θα την προσεγγίσουμε μέσα από στατιστικές έρευνες, ακαδημαϊκές και πολιτικές αναλύσεις.

1.1 Στατιστικές έρευνες για τις ευρωπαϊκές προκλήσεις

Για τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η Ευρώπη σήμερα και ειδικότερα για τον λαϊκισμό, στηριχθήκαμε σε τρεις έρευνες που δημοσιεύθηκαν τέλη του 2018. Πρόκειται για το τακτικό ευρωβαρόμετρο, την έρευνα της εφημερίδας Guardian με τίτλο: «Αποκάλυψη ένας στους τέσσερις ψήφισε λαϊκιστές» και την έρευνα του Tony Blair Institute for Global Change με τίτλο «Λαϊκιστές στην εξουσία σε ολόκληρο τον κόσμο».

Μια «εσωτερική» πηγή για τις προκλήσεις της Ευρώπης είναι η έρευνα του ευρωβαρόμετρου που δημοσιεύθηκε στις 21 Δεκεμβρίου 2018 στις Βρυξέλλες και «μετρά» την εικόνα που έχουν για την Ευρωπαϊκή Ένωση οι πολίτες της. Το τακτικό ευρωβαρόμετρο που πραγματοποιήθηκε μεταξύ 8 και 22 Νοεμβρίου 2018 μέσω 32.600 προσωπικών συνεντεύξεων εκ των οποίων οι 27.424 με πολίτες των 28 χωρών μελών και οι υπόλοιπες με πολίτες από τις πέντε προς ένταξη χώρες (Αλβανία, Μαυροβούνιο, ΠΔΓΜ -νυν Βόρεια Μακεδονία-, Σερβία, και Τουρκία). Σύμφωνα με το ευρωβαρόμετρο, ποσοστό 43% των ερωτηθέντων έχουν θετική εικόνα για την Ευρώπη έξι μήνες πριν τις Ευρωεκλογές, καταγράφοντας το υψηλότερο ποσοστό που έχει σημειωθεί μετά το φθινόπωρο του 2009 και συγκριτικά με την άνοιξη του 2018, πλέον (+) 3 ποσοστιαίων μονάδων. Αρνητική εικόνα έχει το 20% και ουδέτερη το 36%, ενώ 1 % δεν έχει άποψη. Σημειωτέον ότι στις χώρες με τη μεγαλύτερη αύξηση

του ποσοστού με θετική εικόνα περιλαμβάνεται και το Ηνωμένο Βασίλειο (43%, συν (+) 9 ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση με την αντίστοιχη έρευνα της άνοιξης του 2018).

Το 42 % των Ευρωπαίων εμπιστεύεται την Ευρωπαϊκή Ένωση καταγράφοντας το υψηλότερο ποσοστό από το 2010, ενώ η εμπιστοσύνη στα εθνικά κοινοβούλια και στις εθνικές κυβερνήσεις καταγράφει ποσοστό 35 %.

Ποσοστό 75% των Ευρωπαίων εντός της ζώνης του ευρώ επιβεβαιώνουν τη στήριξή τους προς το ενιαίο νόμισμα. 49% των πολιτών της Ε.Ε. αξιολογούν την κατάσταση της ευρωπαϊκής οικονομίας ως «καλή» και ποσοστό 38% ως «κακή». Σε αντίστοιχες ερωτήσεις για την εθνική οικονομία, οι απόψεις μοιράζονται οριακά αφού ως «θετική» την αξιολογεί το 49% και ως «αρνητική» το 48%. Σημειωτέον ότι τα μικρότερα ποσοστά πολιτών της Ε.Ε. που αξιολογούν την κατάσταση ως καλή σημειώθηκαν στην Ελλάδα (6%) ενώ ακολουθεί η Κροατία (16%) και η Ισπανία με τη Βουλγαρία (18% αμφότερες).

Κυριότερες πηγές ανησυχίας για του Ευρωπαίους είναι η μετανάστευση (40%) και η τρομοκρατία (20%). Ενώ για πρώτη φορά μετά το φθινόπωρο του 2014 και τα δημόσια οικονομικά των κρατών μελών προκαλούν και πάλι την ανησυχία των Ευρωπαίων με ποσοστό 19 %. Ακολουθεί η ανησυχία για την οικονομική κατάσταση με μόλις μια μονάδα διαφορά (18%) και η κλιματική αλλαγή (16%). Ενώ την τελευταία θέση καταλαμβάνει η ανεργία (13%) .

Αντίστροφα, σε εθνικό επίπεδο, πρώτη θέση στις πηγές ανησυχίας καταλαμβάνει με ποσοστό 23% η ανεργία. Τη δεύτερη θέση με 21% μοιράζονται η μετανάστευση και η αύξηση του κόστους ζωής. Στην τρίτη θέση η υγεία και η κοινωνική ασφάλιση επιστρέφουν στα επίπεδα του φθινοπώρου 2017 ως πηγές ανησυχίας για το 20 % των ερωτηθέντων, ενώ ακολουθούν η οικονομική κατάσταση και οι συντάξεις (με 15 % και τα δύο) και στις τελευταίες θέσεις με (14%) το περιβάλλον, το κλίμα και ζητήματα ενέργειας.

Ανακεφαλαιώνοντας, ως εστιάσουμε σε δύο ποσοστά χρήσιμα για την ανάλυσή μας: μόλις 43% έχουν θετική εικόνα για την Ευρώπη, μόλις 42% εμπιστεύονται την Ευρωπαϊκή Ένωση και μόλις 35% τις εθνικές κυβερνήσεις. Πρόκειται για χαμηλά ποσοστά που αποτυπώνουν την απογοήτευση των Ευρωπαίων σε σχέση με τις προσδοκίες που έχουν από την Ε.Ε. και από τις κυβερνήσεις τους και αν συνδυαστούν με τις ανησυχίες των πολιτών, αφορούν απογοητεύσεις για τον τρόπο που οι πολιτικοί διαχειρίζονται το μεταναστευτικό, τα θέματα τρομοκρατίας και τα οικονομικά. Αν και ο λαϊκισμός δεν αποτέλεσε ιδιαίτερο αντικείμενο μέτρησης

του ευρωβαρόμετρου είναι συνυφασμένος με τις απογοητεύσεις των πολιτών και τις ματαιωμένες υποσχέσεις που δόθηκαν σε αυτούς σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, όπως θα αναλυθεί κατωτέρω.

Σε ό,τι αφορά το φαινόμενο του λαϊκισμού στην Ευρώπη και την εικόνα ανόδου του, αυτή αποτυπώνεται ξεκάθαρα σε έρευνα της βρετανικής εφημερίδας Guardian που πραγματοποιήθηκε σε συνεργασία με τριάντα πολιτικούς επιστήμονες με επικεφαλής τον Matthijs Rooduijn, πολιτικό κοινωνιολόγο στο Πανεπιστήμιο του Άμστερνταμ. Για τον Rooduijn, φαινόμενα όπως η εκλογή του Trump και το Brexit είναι αδύνατο να κατανοηθούν χωρίς να ληφθεί υπόψη η άνοδος του φαινομένου του λαϊκισμού.

Η έρευνα δημοσιεύθηκε στις 20 Νοεμβρίου του 2018 με τίτλο: «Αποκάλυψη ένας στους τέσσερις ψηφίσει λαϊκιστές» και υπότιτλο: «Αποκλειστική έρευνα δείχνει πώς οι λαϊκιστές τριπλασίασαν τη δύναμή τους τα τελευταία είκοσι χρόνια». Βασικό πόρισμα της έρευνας είναι ότι τα λαϊκίστικα κόμματα κατάφεραν να υπερτριπλασιάσουν την υποστήριξη τους στην Ευρώπη από το 1998, εξασφαλίζοντας σε ηγέτες τους μια θέση σε κυβερνητικό αξίωμα σε έντεκα χώρες, προκαλώντας την κατεστημένη πολιτική τάξη σε όλη την ευρωπαϊκή ήπειρο. Η σταθερή αύξηση της υποστήριξης -ιδιαίτερα των δεξιών ευρωπαϊκών λαϊκίστικων κομμάτων- διαπιστώνεται αναλύοντας τα αποτελέσματα εθνικών εκλογικών αναμετρήσεων σε 31 χώρες τις τελευταίες δύο δεκαετίες.

Με βάση την ανάλυση των στοιχείων, ο λαϊκισμός βρίσκεται σε σταθερή άνοδο από το 1998, οπότε το ποσοστό των λαϊκίστικων κομμάτων ανερχόταν στο 7% σε όλη την Ευρώπη. Αναλύοντας τα στοιχεία των πιο πρόσφατων εθνικών εκλογών, το ποσοστό αυτό έχει ανέλθει στο 25%. Ένας στους τέσσερις δηλαδή ψηφίζει υπέρ λαϊκίστικου κόμματος. Σύμφωνα με τον συντάκτη του άρθρου που παρουσιάζει την έρευνα:

Οι οπαδοί των λαϊκιστών θεωρούν ως «πρωταθλητή» τον απλό άνθρωπο που μάχεται κατά των συμφερόντων, ενώ όσοι ασκούν κριτική σε αυτήν την άποψη ισχυρίζονται ότι οι λαϊκιστές που βρίσκονται στην εξουσία συχνά υποσκάπτουν τους δημοκρατικούς κανόνες είτε υποβαθμίζοντας τα media και τη δικαστική εξουσία είτε καταπατώντας τα δικαιώματα των μειονοτήτων.

Έξι μήνες πριν τις Ευρωεκλογές, τα ευρήματα της έρευνας θα μπορούσαν να οδηγήσουν ορισμένους στην πρόβλεψη ότι το Ευρωκοινοβούλιο θα έχει για πρώτη φορά τους περισσότερους εκλεγμένους δεξιούς λαϊκιστές. Ο Rooduijn και η εφημερίδα Guardian προκειμένου να καταγράψουν την επιτυχία των λαϊκίστικων

κομμάτων στην Ευρώπη συνεργάστηκαν με πολιτικούς επιστήμονες για να εξετάσουν εκατοντάδες πολιτικά κόμματα και να αποφασίσουν εάν κατά τα τελευταία είκοσι χρόνια εμφάνισαν χαρακτηριστικά λαϊκίστικων κομμάτων.

Ο λαϊκισμός στην Γηραιά Ήπειρο, σύμφωνα με την έρευνα έχει τις ρίζες του πολλές δεκαετίες πίσω. Το ακροδεξιό κίνημα «Freedom» ιδρύθηκε από έναν πρώην Ναζί στην Αυστρία το 1956 και ήταν το πρώτο που κατέγραψε ποσοστό μεγαλύτερο του 20% στις εθνικές εκλογές του 1994, ενώ σήμερα αποτελεί εταίρο του κυβερνητικού συνασπισμού. Στη Νορβηγία, τη Σουηδία και την Ιταλία, τα λαϊκίστικα κόμματα είχαν επιτυχία τη δεκαετία του 1990, ενώ το χρονικό σημείο που ξεκίνησε ο πολλαπλασιασμός των λαϊκίστικων ιδεών στην Ολλανδία, τη Γαλλία, την Ουγγαρία και την Πολωνία ήταν η αλλαγή του αιώνα. Επίσης, κομβικό σημεία για την άνοδο του λαϊκισμού ήταν η οικονομική κρίση του 2008 και η μεταναστευτική κρίση του 2015. Ο ΣΥΡΙΖΑ, το κόμμα κατά της λιτότητας (sic), έλαβε 27% και 36% των ψήφων σε διαδοχικές εθνικές εκλογές στην Ελλάδα. Το Ukip πρωτοστάτησε στην Βρετανία στην ψήφο υπέρ του Brexit και η LePen έφτασε για δεύτερη φορά μετά τον πατέρα της, στον δεύτερο γύρο των Προεδρικών εκλογών της Γαλλίας με 33%.

Το αντιμεταναστευτικό κόμμα AfD έγινε το πρώτο ακροδεξιό κόμμα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο με περισσότερες από 90 έδρες στην Bundestag και εκπροσώπηση σε όλα τα κοινοβούλια. Στην Ιταλία, η ακροδεξιά Λίγκα και το αντισυστημικό κίνημα των Πέντε Αστέρων κέρδισε περίπου το 50% των ψήφων. Το Fidesz επέστρεψε στην Ουγγαρία με 49% και οι ακροδεξιοί Σουηδοί Δημοκράτες άγγιζαν ποσοστό 17,5%.

Σύμφωνα με την έρευνα, τα αριστερά λαϊκίστικα κόμματα στην Ευρώπη αν και είναι με διαφορά λιγότερο επιτυχημένα από τα αντίστοιχα συντηρητικά έχουν σημειώσει άνοδο των ποσοστών τους στις εθνικές εκλογές, οδηγώντας σε άνοδο κόμματα όπως το Podemos στην Ισπανία και το Insoumise στη Γαλλία.

Από την άλλη πλευρά στο Βέλγιο το Φλαμανδικό εθνικιστικό κόμμα Vlaams Belang βρίσκεται σε υποχώρηση εδώ και μία δεκαετία, ενώ τα λαϊκίστικα κόμματα που συμμετέχουν στην κυβέρνηση «δυσκολεύονται» να τηρήσουν τις προεκλογικές υποσχέσεις τους. Το κόμμα Finns που συμμετείχε στον κυβερνητικό συνασπισμό το 2015 αφού κέρδισε με 17,5% των ψήφων διασπάστηκε σε δύο κόμματα με το ένα να καταγράφει 10% και το άλλο 1,5%. Η υποστήριξη στο κόμμα Danish People μειώθηκε από 21% το 2015 σε 17%, ενώ εντυπωσιακή ήταν η μείωση του Ukip μετά το Brexit.

Σχολιάζοντας την έρευνα, ο καθηγητής διεθνών σχέσεων στο Πανεπιστήμιο της Τζώρτζια Cas Mudde και μελετητής του φαινομένου του λαϊκισμού, υποστηρίζει ότι τρεις είναι οι λόγοι της μεγάλης ανόδου του λαϊκισμού στην Ευρώπη: η μεγάλη οικονομική ύφεση που δημιούργησε ορισμένα δυνατά αριστερά λαϊκίστικα κόμματα στον Νότο, η μεταναστευτική κρίση η οποία λειτούργησε καταλυτικά για τα δεξιά λαϊκίστικα κόμματα και ο μετασχηματισμός μη λαϊκίστικων κομμάτων σε λαϊκίστικα και μη λαϊκίστικων ηγετών σε λαϊκιστές με κυριότερα παραδείγματα αντίστοιχα, το Law and Justice στην Πολωνία και το Fidesz στην Ουγγαρία.

Αξιολογώντας τα αποτελέσματα της έρευνας «Αποκάλυψη ένας στους τέσσερις ψήφισε λαϊκιστές», είναι αναπόφευκτη η διαπίστωση ότι τα τελευταία είκοσι χρόνια στην Ευρώπη το φαινόμενο του λαϊκισμού πέρασε από το περιθώριο στο επίκεντρο των πολιτικών εξελίξεων.

Η δεύτερη έρευνα στην οποία θα στηριχθούμε για να αντλήσουμε στοιχεία για το φαινόμενο του λαϊκισμού στην ευρωπαϊκή ήπειρο έχει τίτλο: «Λαϊκιστές στην εξουσία σε ολόκληρο τον κόσμο», εκπονήθηκε από το ινστιτούτο Tony Blair Institute for Global Change και έχει στόχο την εξακρίβωση ορισμένων τάσεων του λαϊκισμού από το 1990 έως το 2016 σε 33 δημοκρατικές χώρες. Η έρευνα αυτή έχει ως θεωρητική αφετηρία τη διάκριση του λαϊκισμού σε τρεις μορφές με κριτήριο τον τρόπο που οι λαϊκιστές ηγέτες σε ολόκληρο τον κόσμο, πλαισιώνουν την διαμάχη μεταξύ του αληθινού λαού και όσων τίθενται εκτός αυτού. Σύμφωνα με αυτό το κριτήριο, οι μορφές του λαϊκισμού κατηγοριοποιούνται ως εξής:

A. Η μορφή του *πολιτισμικού λαϊκισμού*. Στον *πολιτισμικό λαϊκισμό* ο αληθινός λαός είναι οι αυτόχθονες και εκτός αυτού τίθενται μετανάστες, εγκληματίες, εθνοτικές και θρησκευτικές μειονότητες και οι κοσμοπολίτικες ελίτ. Οποιοσδήποτε τίθεται εκτός, πρέπει να τιμωρείται και αποτελεί απειλή για τον αληθινό λαό. Ο πολιτισμικός λαϊκισμός τείνει να δίνει έμφαση σε θρησκευτικές παραδόσεις, στην τήρηση του νόμου και της τάξης, στην κυριαρχία και περιγράφει τους μετανάστες ως εχθρούς. Σύμφωνα με τα πορίσματα της έρευνας, ο πολιτισμικός λαϊκισμός βρίσκεται σε σταθερή άνοδο από τα τέλη της δεκαετίας του 1990.

Κύριος εκφραστής μιας υποκατηγορίας αυτού του είδους λαϊκισμού, του νατιβιστικού λαϊκισμού, είναι ο Orbán ο οποίος ισχυρίζεται ότι το κράτος πρόνοιας απειλείται από τους μετανάστες και ότι ο στόχος της Ουγγαρίας πρέπει να είναι η εθνική ομοιογένεια, υποβαθμίζοντας θρησκευτικές και εθνοτικές μειονότητες σε δεύτερης κατηγορίας πολίτες. Στην μεγάλη κατηγορία του πολιτισμικού λαϊκισμού

ανήκουν και οι Putin και Erdogan, ως εκφραστές του πλειοψηφισμού, της πεποίθησης δηλαδή ότι όσοι συγκροτούν μια απλή πλειοψηφία μπορούν να διαμορφώνουν τους κανόνες για όλους τους υπόλοιπους, χωρίς την ανάγκη να διασφαλίζονται τα δικαιώματα των μειοψηφιών.

Β. Η μορφή του *κοινωνικοοικονομικού λαϊκισμού*. Στον *κοινωνικοοικονομικό λαϊκισμό* ο αληθινός λαός είναι οι τίμιοι, οι σκληρά εργαζόμενοι που ανήκουν στην εργατική τάξη και εκτός αυτού τίθενται οι μεγάλες επιχειρήσεις, οι κάτοχοι του κεφαλαίου και όσοι προσλαμβάνονται ως υποστηρικτές του διεθνούς καπιταλιστικού συστήματος. Ο κοινωνικοοικονομικός λαϊκισμός διαιρεί την κοινωνία σε οικονομικές τάξεις και συνοδεύεται συχνά από αντιαμερικανισμό. Έφτασε στην κορύφωσή του τη διετία 2011-2012 και συνέπεσε με την αριστερή στροφή που παρατηρήθηκε στην Λατινική Αμερική, η οποία έφερε στο πολιτικό προσκήνιο για πρώτη φορά τμήματα της κοινωνίας που ήταν αποκλεισμένα.

Γ. Η μορφή του *αντικαθεστωτικού λαϊκισμού*. Στον *αντικαθεστωτικό λαϊκισμό* ο αληθινός λαός είναι οι σκληρά εργαζόμενοι-θύματα ενός κράτους που διοικείται από συγκεκριμένα συμφέροντα και εκτός αυτού τίθενται οι πολιτικές ελίτ. Παρόλο που όλες οι μορφές λαϊκισμού στρέφονται κατά των πολιτικών ελίτ, η διαφορά του αντικαθεστωτικού λαϊκισμού από τους υπόλοιπους είναι ότι δεν ενδιαφέρεται για τις ενδοκοινωνικές διαιρέσεις και ότι αντιλαμβάνεται ως πρωταρχικό εχθρό του αληθινού λαού, τις καθεστωτικές ελίτ. Το ζητούμενο στις περιπτώσεις αυτές είναι η αντιμετώπιση της διεφθαρμένης ελίτ και η εγκαθίδρυση ισχυρής ηγεσίας που θα προωθήσει τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις. Αυτού του είδους ο λαϊκισμός ήταν ο κανόνας, τη δεκαετία του 1990 (σ.21,33).

Η έρευνα, που εκτείνεται στο διάστημα από το 1990 έως το 2018, αναγνώρισε 46 λαϊκιστές ηγέτες ή πολιτικά κόμματα που άσκησαν εξουσία σε 33 χώρες και τα κυριότερα πορίσματά της συνοψίζονται στα εξής: α) στο διάστημα μεταξύ 1990 και 2018, ο αριθμός των λαϊκιστών στην εξουσία πενταπλασιάστηκε. Η εντυπωσιακή αυτή αύξηση σημειώθηκε, όχι μόνο στις χώρες της Λατινικής Αμερικής, αλλά και της Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης, της Ασίας και της Δυτικής Ευρώπης, β) αν και ο λαϊκισμός εντοπιζόταν κυρίως στις ανερχόμενες δημοκρατίες, οι λαϊκιστές αυξάνουν εντυπωσιακά την ισχύ τους σε συστημικά σημαντικές χώρες, γ) ο αντικαθεστωτικός λαϊκισμός, ήταν η κυρίαρχη μορφή λαϊκισμού, αλλά έχει παραχωρήσει τη θέση του στον πολιτισμικό λαϊκισμό (σ.4) .

Για την Ευρώπη, τα πορίσματα της έρευνας περιλαμβάνουν συνολικά 9 χώρες με λαϊκιστές ηγέτες ή λαϊκίστικα κόμματα, ανάλογα με το αν πρόκειται για προεδρικές ή κοινοβουλευτικές δημοκρατίες, εκ των οποίων οι 7 αποτελούν χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πρόκειται για τις: Βουλγαρία (Borisov με αντικαθεστωτικό λαϊκισμό), Τσεχία (Zeman για το διάστημα 1998-2002 με αντικαθεστωτικό λαϊκισμό), Ελλάδα (ΣΥΡΙΖΑ με κοινωνικοοικονομικό λαϊκισμό), Ουγγαρία (Orban με πολιτισμικό λαϊκισμό), Ιταλία (Berlusconi με αντικαθεστωτικό λαϊκισμό), Βόρεια Μακεδονία (Gruevski με πολιτισμικό λαϊκισμό), Πολωνία (Walesa για το διάστημα 1990-1995 με αντικαθεστωτικό λαϊκισμό και Law and Justice Party με πολιτισμικό λαϊκισμό, Σερβία (Vucic με πολιτισμικό λαϊκισμό) και Σλοβακία (Fico με πολιτισμικό λαϊκισμό).

Στα ευρήματα της έρευνας συμπεριλαμβάνονται οι τρεις στρατηγικές που χρησιμοποιούν οι λαϊκιστές για να εντείνουν το διαχωρισμό των «εντός» (insiders, του αληθινού λαού) με τους «εκτός» (των ελίτ ή/και των περιθωριοποιημένων κοινοτήτων)¹. Οι στρατηγικές αυτές είναι: 1) η ταύτιση των λαϊκιστών με τους «εντός», 2) μια προσπάθεια προσδιορισμού και απονομιμοποίησης των «εκτός» και 3) μια ρητορική «κρίσης» που εντείνει την διαφωνία μεταξύ «εντός» και «εκτός».

Για την πρώτη περίπτωση, αναφέρονται στα παραδείγματα του πρώην Προέδρου της Βενεζουέλας, Hugo Chavez, ο οποίος χρησιμοποιούσε το σλόγκαν: «O Chavez είναι ο λαός», και του Προέδρου του Περού για τη δεκαετία 1990-2000, Alberto Fujimori, ο οποίος χρησιμοποιούσε το σλόγκαν: «Fujimori, ένας Πρόεδρος σαν κι εσένα». Με την στρατηγική της ταύτισης των λαϊκιστών με τους «εντός» και οι δύο αποτελούσαν ενσαρκώσεις του αληθινού λαού και ισχυρίζονταν ότι είχαν την πλήρη υποστήριξη του λαού. Ακόμη κι όταν δεν κερδίζουν το 100% των ψήφων, ισχυρίζονται ότι έχουν διασφαλίσει το 100% των ψήφων του αληθινού, ηθικού λαού. Μέρος της στρατηγικής των λαϊκιστών αποτελεί η κριτική κατά της πολιτικής ορθότητας η οποία ταυτίζεται με την ελίτ και η υιοθέτηση από τους ίδιους τους λαϊκιστές ηγέτες κακής συμπεριφοράς, όπως βρισιές και απόρριψη της τεχνοκρατικής γλώσσας (σελ.13).

¹ Για τους υπεύθυνους της έρευνας «Populists in Power around the World», ο γενικός όρος «outsiders» προτιμάται έναντι του όρου «ελίτ» που έχει καθιερωθεί στη θεωρία του λαϊκισμού, γιατί οι λαϊκιστές προτείνουν εξίσου συχνά διαχωριστικές γραμμές μεταξύ περιθωριοποιημένων κοινοτήτων και μεταξύ περιθωριοποιημένων κοινοτήτων και ελίτ (π.χ. διαχωρίζουν τον αληθινό λαό από τις πολιτικές ελίτ που άνοιξαν τα σύνορα στους μετανάστες και τους ίδιους τους μετανάστες που απειλούν την ευημερία του αληθινού λαού).

Για την δεύτερη περίπτωση, της στρατηγικής προσδιορισμού και απονομιμοποίησης των «εκτός», οι συντάκτες της έρευνας αναφέρονται στον Nigel Farage, πρώην ηγέτη του United Kingdom Independency Party (UKIP), του κόμματος που ηγήθηκε της καμπάνιας υπέρ του Brexit και στη δήλωσή του μετά τα αποτελέσματα του δημοψηφίσματος. Αναφερόμενος στη νίκη του Brexit, την όρισε ως «νίκη για τον αληθινό λαό». Είπε δηλαδή ότι το 48% του βρετανικού λαού που ψήφισε κατά του Brexit είναι κατά κάποιο τρόπο λιγότερο αληθινά μέλη του λαού. Αυτό ακριβώς το στοιχείο καθιστά τον λαϊκισμό κατά βάση αντιπλουραλιστικό. Προσδιορίζοντας τον λαό και απονομιμοποιώντας το status όσων βρίσκονται εκτός αυτών των ορίων, οι λαϊκιστές θέτουν εν αμφιβόλω τη βασική προϋπόθεση του δημοκρατικού πολιτεύματος: τη συμφωνία σχετικά με το ποιός νομιμοποιείται να συμμετέχει στην πολιτική ζωή (σ.15) .

Για την τρίτη στρατηγική, οι συντάκτες της έρευνας, αναφέρονται στην τακτική των λαϊκιστών να δραματοποιούν τις κοινωνικές διαιρέσεις, χρησιμοποιώντας ρητορική κρίσης και συνδέοντας μεταξύ τους άσχετες αποτυχίες. Για παράδειγμα, οι λαϊκιστές χρησιμοποιούν την ανοιχτή μεταναστευτική πολιτική για να συνδέσουν τους μετανάστες με την αύξηση της εγκληματικότητας και τις αδυναμίες του κράτους πρόνοιας. Με τον τρόπο αυτό διασπείρουν την κρίση σε περισσότερα πεδία πολιτικής και δημιουργούν την αίσθηση του επείγοντος.

Η στρατηγική αυτή, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι θέματα που θα έπρεπε να αποτελούν αντικείμενο διαβούλευσης, αντί να συζητούνται «βγαίνουν από το τραπέζι» και οδηγούν μέρος του λαού να αισθάνεται ότι δεν εκπροσωπείται. Η θεμελιώδης κρίση τότε είναι αυτή της πολιτικής αντιπροσώπευσης: οι ελίτ αποσύροντας σημαντικά θέματα πολιτικής από το τραπέζι των συζητήσεων, αποτυγχάνουν να αντιπροσωπεύσουν τον λαό.

Δημιουργείται επομένως η ανάγκη για επανάκτηση του δημοκρατικού ελέγχου σε ζητήματα που έχουν αποπολιτικοποιηθεί και έχουν απομακρυνθεί από το πεδίο της δημοκρατικής λήψης αποφάσεων (σ.16). Στην περίπτωση αυτή, οι λαϊκιστές κατηγορούν τις ελίτ για αδυναμία προστασίας του λαού και παρουσιάζονται ως οι ισχυροί ηγέτες που έχουν τις λύσεις για τις κρίσεις.

Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στην έρευνα για την ισχυρή ηγεσία των λαϊκιστών που παρουσιάζεται ως αναγκαία για να διαφυλάξει την ανεμπόδιστη σχέση της με τον λαό. Τα εμπόδια που υπάρχουν ανάμεσά τους πρέπει να εξαλειφθούν. Ανεξάρτητοι θεσμοί, όπως η δικαιοσύνη, μπορούν να εκδίδουν αποφάσεις που είναι αντίθετες στην

γνώμη του λαού. Στην περίπτωση αυτή, οι ανεξάρτητοι θεσμοί αποτελούν για τα λαϊκίστικα κινήματα προσβολή στην κυριαρχία του λαού. Ισχυρή ηγεσία σημαίνει επίσης ότι οι λαϊκιστές ηγέτες έχουν πείσει τους υποστηρικτές τους ότι σε αντίθεση με την καθεστηκία ελίτ, αντιλαμβάνονται την κρίση και μπορούν να δώσουν λύσεις. Αυτοπαρουσίαζονται δηλαδή ως οι μόνοι σωτήρες που μπορούν να σώσουν τον λαό από την κρίση και παρομοιάζουν τους εαυτούς τους ως άλλο Simon Bolívar, στην περίπτωση του Hugo Chavez, ως Μέγας Αλέξανδρος, στην περίπτωση του Gruevski, και ως Ιησούς Χριστός στην περίπτωση του Silvio Berlusconi (σ.18).

Ως εμπόδιο στη σχέση λαϊκιστικών ηγετών και αληθινού λαού, παρουσιάζονται επίσης τα πολιτικά κόμματα, οι οργανώσεις της κοινωνίας πολιτών και τα media, γιατί υπηρετούν ειδικά συμφέροντα. Τα κόμματα που λειτουργούν ως χώροι διαβούλευσης και ανταλλαγής απόψεων δεν μπορούν να ενταχθούν στο λαϊκίστικο πλαίσιο, γιατί σε αυτό δεν υπάρχει χώρος για διαβούλευση πάνω στη διαμόρφωση πολιτικών. Ούτε και οι ομάδες που οργανώνονται σε επίπεδο κοινωνίας πολιτών, μπορούν να ενταχθούν στο λαϊκίστικο πλαίσιο, γιατί λειτουργούν ως σύνδεσμοι (ενδιάμεσοι) ανάμεσα στους πολίτες και το κράτος. Υπάρχουν όμως περιπτώσεις που οι λαϊκιστές ηγέτες δημιουργούν και χρησιμοποιούν πολιτικούς οργανισμούς για να λειτουργήσουν ως χώροι πειθαρχίας των υποστηρικτών τους, με το παράδειγμα του Morales, που βρίσκεται στην πολιτική σκηνή ως ηγέτης κοινωνικών κινημάτων (σ.19).

Σε ό,τι αφορά τα media, αναφέρεται χαρακτηριστικά στην έρευνα ότι ο Πρωθυπουργός της Ουγγαρίας, Victor Orban, έχει τη δική του ραδιοφωνική εκπομπή που μεταδίδεται κάθε Παρασκευή, προκειμένου να διατηρεί την απευθείας επαφή με τον λαό. Παρομοίως, ο Hugo Chavez, ήταν παρουσιαστής της τηλεοπτικής εκπομπής *Aló Presidente*, κατά τη διάρκεια της οποίας οι «απλοί πολίτες» συνομιλούσαν με τον Πρόεδρο για τα προβλήματά τους. Την απευθείας επικοινωνία με τον λαό επιτρέπουν και τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης (ΜΚΔ) και για το λόγο αυτό αναδείχθηκαν σε πανίσχυρο εργαλείο των λαϊκιστών ηγετών. Επιτρέπουν την απευθείας σύνδεση μεταξύ του λαού και της φωνής τους.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις οδηγούν τους συντάκτες της έρευνας να ισχυρίζονται ότι ο λαϊκισμός είναι ο συνδυασμός δύο ισχυρισμών: πρώτον, ότι ο λαός είναι εγκλωβισμένος σε μια σύγκρουση με τους «εκτός» και δεύτερον, ότι τίποτα δεν πρέπει να περιορίζει τη βούληση του αληθινού λαού.

1.2 Ακαδημαϊκές προσεγγίσεις για τις ευρωπαϊκές προκλήσεις

Στις αναλύσεις τους για τη σύγχρονη Ευρώπη, στοχαστές όπως ο Manent, ο Gauchet, ο Goodhart και ο Krastev δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στα αποδυναμωμένα ευρωπαϊκά έθνη εξαιτίας της συμμετοχής τους στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, στην έλλειψη αντιπροσώπευσης, στην παγκοσμιοποίηση, στον νεοφιλελευθερισμό, στην μετανάστευση και στην άνοδο του λαϊκισμού.

Ξεκινώντας από την ανάλυση του Manent (2016) στο έργο του «*La raison des nations*», σημειώνουμε την αρχική θέση του συγγραφέα ότι στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η δημοκρατική διακυβέρνηση σέβεται τα δικαιώματα του ανθρώπου, αλλά είναι κράτος χωρίς δήμο (σ.16). Ο συγγραφέας αναλύει τη θέση του με αναφορές στο δημοκρατικό πολίτευμα στην Αμερική και διαφωνεί με όσους ισχυρίζονται ότι το κυρίαρχο κράτος στην Ευρώπη έχει ολοκληρώσει την αποστολή του (Manent, 2006:40). Υποστηρίζει ότι παραδοσιακά, ο λόγος ύπαρξης των ευρωπαϊκών εθνών ήταν η διακυβέρνηση των πολιτών, στη βάση της αρχής της αντιπροσώπευσης, αλλά με την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση «*μια σκοπιμότητα χωρίς τέλος*», όπως την χαρακτηρίζει- υπάρχει μια διαρκής αποξένωση των πολιτών από το πολιτικό σύστημα η οποία οφείλεται στην κακή ή στη μη αντιπροσώπευσή τους. Χάνεται έτσι η έννοια του λαού. Δεν υπάρχουν λαϊκά στρώματα, παρά κοινωνικά αποκλεισμένοι. Με την Ευρωπαϊκή Ένωση θεσμοθετήσαμε τη δημοκρατική διακυβέρνηση και δεν έχουμε ούτε αντιπροσώπευση, ούτε κυβέρνηση, αλλά πολιτική παραλυσία (Manent, 2006:55,59,63). Για να καταλήξει ότι τα ευρωπαϊκά έθνη βρίσκονται σε μαρασμό, ταπεινωμένα από τους κανόνες (Manent, 2006:97).

Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει ο Gauchet (2018β) όταν λέει ότι με τον νεοφιλελευθερισμό, η Δημοκρατία μετασχηματίζεται από το καθεστώς της κυριαρχίας του λαού, σε καθεστώς που εξασφαλίζει τα θεμελιώδη δικαιώματα των ατόμων, αλλά όχι την ικανότητα για συλλογική λήψη αποφάσεων ως κοινωνία. Το πιο σημαντικό δεν είναι πλέον η απόφαση που προκύπτει από τις δημοκρατικές διαδικασίες, αλλά απλά ο τρόπος με τον οποίο αυτή ελήφθη, αν έγιναν δηλαδή σεβαστές οι διαδικασίες και τα δικαιώματα όλων των εμπλεκομένων. Εύκολα επομένως γίνεται αντιληπτός ο θυμός που συνοδεύει αυτή τη νέα σύλληψη της δημοκρατίας, από τη στιγμή που γίνονται σεβαστά τα ατομικά δικαιώματα, αλλά η ικανότητα για συλλογικές αποφάσεις παραμένει αποξενωμένη.

Αξιοσημείωτη είναι η προσέγγιση του Gauchet (2018α) σε σχέση με την παγκοσμιοποίηση, τον τρόπο με τον οποίο διαιρεί τις κοινωνίες και την άνοδο του λαϊκισμού. Ο τελευταίος «θρέφεται» σύμφωνα με τον Γάλλο φιλόσοφο, από την εγκατάλειψη των ανθρώπων στο πλαίσιο της οικονομικής παγκοσμιοποίησης (εξαγωγή εργοστασίων εισαγωγή εργατών χαμηλά αμειβόμενων), όπου παρατηρείται το φαινόμενο της περιθωριοποίησης όσων δεν μπορούν να επωφεληθούν από αυτήν (πρώην εργαζόμενοι στα εργοστάσια που έκλεισαν) και βρίσκονται σε ανταγωνισμό με εκείνους που είναι λιγότερο προνομιούχοι από τους ίδιους (μετανάστες). Αυτό το ξεχασμένο εκλογικό σώμα διεκδίκησε ο Trump, το περιθωριοποιημένο από την παγκοσμιοποίηση.

Τηρουμένων των αναλογιών, αντίστοιχη περιθωριοποίηση εξ αιτίας της παγκοσμιοποίησης υπάρχει και στην Ευρώπη. Όπως πολύ αιχμηρά παρατηρεί ο Goodhart (2017) στο βιβλίο του «*The road to «somewhere»*», το κοινό ανάμεσα στην ελευθερία κίνησης των εργαζομένων και τη μετανάστευση είναι ότι οι φτωχοί γίνονται φτωχότεροι στις χώρες υποδοχής των μεταναστών (σ.102.) Οι θέσεις του Goodhart είναι εξαιρετικά χρήσιμες, γιατί προσφέρουν ένα νέο αναλυτικό εργαλείο για τις μεγαλύτερες ψήφους διαμαρτυρίας απέναντι στο πολιτικό status quo στη σύγχρονη δημοκρατική ιστορία: τον Trump και το Brexit (σ.1). Για τον συγγραφέα, το μεγαλύτερο βήμα που οδήγησε στο Brexit, έγινε όταν οι Εργατικοί αποφάσισαν να ανοίξουν την αγορά εργασίας το 2004 και μέχρι το 2007 να εισρεύσουν στην Βρετανία ένα εκατομμύριο εργαζόμενοι από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης που μόλις είχαν προσχωρήσει στην Ε.Ε.², ασκώντας το δικαίωμά τους για ελευθερία της κίνησης των εργαζομένων (Goodhart:124). Το 2016, η ψήφος για το Brexit έκανε περισσότερο σύνθετο (αφού συνδέθηκε με την αποχώρηση από την Ε.Ε.) αυτό που ήταν ήδη κεντρικό ζήτημα για τη βρετανική κυβερνητική πολιτική: πώς να απαντήσει κανείς στο νόμιμο αίτημα μια μεγάλης πλειοψηφίας για περιορισμό της μετανάστευσης με παράλληλο περιορισμό των ζημιών στην οικονομία που σε ορισμένους τομείς στηρίζεται στους μετανάστες (Goodhart:125).

Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι οι παλιές διακρίσεις στη βάση ταξικών και οικονομικών συμφερόντων, δεν έχουν εξαφανιστεί, αλλά έχουν επικαλυφθεί από μια ευρύτερη διάκριση ανάμεσα σε πολίτες «anywhere» και πολίτες «somewhere» (Goodhart:1). Με τα 2/3 των μορφωμένων Βρετανών να ψηφίζουν «Remain», ο

² Τσεχία, Κύπρος, Εσθονία, Ουγγαρία, Λετονία, Λιθουανία, Μάλτα, Πολωνία, Σλοβακία, Σλοβενία προσχώρησαν στην Ευρωπαϊκή Ένωση την 1η Μαΐου 2004.

συγγραφέας ισχυρίζεται ότι το Brexit αποκάλυψε μια κεντρική διαίρεση της βρετανικής κοινωνίας σε «anywhere» και «somewhere» που οφείλεται αφενός στην εκπαίδευση και την αξιοκρατία στο μέτρο που διευκολύνουν την κοινωνική κινητικότητα, αφετέρου στην κυριαρχία του διπλού φιλελευθερισμού (οικονομικού και κοινωνικού) που κυριάρχησε πάνω από μια γενιά στη Βρετανία (Goodhart:19).

Οι «anywhere» είναι κυρίαρχοι στην κοινωνία και για αυτούς το έθνος είναι μια κοινότητα συμφερόντων και όχι μια ταυτότητα (Goodhart:20). Οι χαλαροί δεσμοί τους με το έθνος χαλαρώνουν ακόμη περισσότερο, γιατί οι πιο μορφωμένοι και οι πιο πλούσιοι δεν ενδιαφέρονται για τις κοινωνικές παροχές (Goodhart:112). Οι «anywhere» έχουν επίκτητες ταυτότητες που στηρίζονται σε επαγγελματική και ακαδημαϊκή επιτυχία που τους δίνει αυτοπεποίθηση, όταν βρίσκονται σε νέες θέσεις, σε νέα περιβάλλοντα. Είναι περισσότερο ανοιχτοί στην αλλαγή και λιγότερο προσκολλημένοι σε συγκεκριμένα σημεία. (Goodhart:3,36,181). Και ο λόγος που κατά τον Goodhart οι μορφωμένοι «anywhere» είναι υπέρ της αυτονομίας και της ατομικής ελευθερίας είναι γιατί το μόνο που μπορεί να σε εμποδίσει να πετύχεις είναι προκαταλήψεις για το φύλο και τη φυλή (σ.34).

Οι δεύτεροι, οι «somewhere», πιστεύουν ότι υπάρχει *μια* κοινωνία, δεν μετακινούνται εύκολα μακριά από τη γενέτειρά τους και τις ρίζες τους, είναι αφοσιωμένοι στις αξίες της οικογένειας και αναζητούν ασφάλεια (Goodhart:5,19). Η αξιοκρατία μπορεί να είναι ταπεινωτική και προσβλητική για τους «somewhere», γιατί όπως συμβαίνει και με τη μόρφωση, όσοι δεν την έχουν, στερούνται της δυνατότητας κοινωνικής κινητικότητας. Και ο κίνδυνος της εξαχρείωσης είναι υπαρκτός για όσους μένουν πίσω (Goodhart:190).

Για τον Goodhart πρέπει να βρεθεί το σημείο ισορροπίας στα όρια της μετανάστευσης, ώστε να μην απειλείται η διατήρηση των οικονομικών και κοινωνικών δομών (σ.22). Μια ενδιαφέρουσα διάσταση που δίνει στις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η Ευρώπη είναι αυτό που αποκαλεί «ethnic anxiety». Σύμφωνα με τον συγγραφέα, οι πολιτικο-οικονομικές ελίτ φαίνεται να ενδιαφέρονται για τις μειονότητες, δημιουργώντας αίσθηση εγκατάλειψης στους υπόλοιπους πολίτες οι οποίοι αγωνιούν για τη διατήρηση της εθνικής τους ταυτότητας, καθώς βλέπουν την pub να κλείνει και στη θέση του να ανοίγει κρεοπωλείο halal³ (σ.68).

³ Κρέας κατάλληλο για τις διατροφικές συνήθειες των μουσουλμάνων

Τις θέσεις του Goodhart για το Brexit, υιοθετεί και ο τέταρτος κατά σειρά ακαδημαϊκός στο έργο του οποίου θα αναφερθούμε για να ολοκληρώσουμε την ακαδημαϊκή προσέγγιση των προκλήσεων που αντιμετωπίζει η Ευρώπη. Πρόκειται για τον Βούλγαρο Ivan Krastev, πρόεδρο του Κέντρου Φιλελεύθερων Στρατηγικών στη Σόφια της Βουλγαρίας. Ο Krastev (2018) σημειώνει στο έργο του «Μετά την Ευρώπη», ότι η μετανάστευση ήταν το ζήτημα στο οποίο συγκρούστηκαν οι δύο Βρετανίες, ενώ μιλώντας για την μόρφωση σημειώνει ότι αντί να είναι μέσο για τη δημιουργία μεγαλύτερης κοινωνικής συνοχής, όπως ήλπιζαν οι προοδευτικοί πριν από έναν αιώνα, η μόρφωση είχε μετατραπεί σε αιτία διχασμού (σ.111).

Δίνοντας το πανόραμα των κρίσεων που αντιμετωπίζει η Ευρώπη ο Krastev (2018) εκκινεί χρονολογικά από την χρεοκοπία της Lehman Brothers η οποία πυροδότησε την παγκόσμια ύφεση, για να περάσει στην κρίση του ευρώ, την επανάσταση στην Ουκρανία και το Brexit, για να καταλήξει στην «μόνη αυθεντικά πανευρωπαϊκή κρίση», αυτή δηλαδή που θέτει υπό αμφισβήτηση το πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό μοντέλο της Ευρώπης: τη μεταναστευτική κρίση (σ.33).

Για τον Βούλγαρο συγγραφέα, η προσφυγική κρίση έχει επισπεύσει την παρακμή του λόγου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ως κυρίαρχου λόγου στην ευρωπαϊκή πολιτική (σ.52). Κατά την προσφυγική κρίση, η συζήτηση περί προσφύγων και μεταναστών μετατράπηκε από συζήτηση περί δικαιωμάτων και οικονομίας σε συζήτηση περί ασφάλειας, με αποτέλεσμα οι Ευρωπαίοι να αμφισβητούν ό,τι ασπάζονταν μέχρι πρότινος. Τα ανοιχτά σύνορα από ένδειξη ελευθερίας, μετατρέπονται σε ένδειξη ανασφάλειας και αμφισβητείται η δημοκρατία ως προϋπόθεση για έναν κόσμο ασφάλειας και ευημερίας (σ.53,54). Παράλληλα απειλείται το μοντέλο του κράτους πρόνοιας και διαβρώνεται η εμπιστοσύνη των Ευρωπαίων στο πολιτικό τους σύστημα στην προοπτική ενός μέλλοντος στο οποίο στίφη μεταναστών θα διασχίζουν τα σύνορα της Ε.Ε. Ως αποτέλεσμα, τα σύνορα κλείνουν και η μεταναστευτική κρίση φαίνεται να έχει επανεθνικοποιήσει τις πολιτικές (σ.59,61).

Κι αν ο Goodhart μιλούσε για «ethnic anxiety», ο Krastev μιλά για τον συναγερμό που έχει σημάνει εν όψει ενός «εθνοτικού αφανισμού» σε πολλά από τα μικρά έθνη της Ανατολικής Ευρώπης. Για αυτά η άφιξη των μεταναστών σηματοδοτεί την έξοδό τους από την ιστορία (σ.68). Ο Krastev, όπως ο Gauchet (2018α) και ο Goodhart (2017), ισχυρίζεται ότι στη δυτική αγορά εργασίας ανταγωνίζονται μετανάστες και Ανατολικοευρωπαίοι και επεκτείνει την σκέψη του

λέγοντας ότι αυτός ο ανταγωνισμός σίγουρα δεν κάνει τους τελευταίους πιο ανοιχτούς στην πολιτική ένταξης των προσφύγων (σ.74).

1.3 Πολιτικές προσεγγίσεις για τις ευρωπαϊκές προκλήσεις

Στις 7 Φεβρουαρίου 2019, τηλεγράφημα του πρακτορείου REUTERS, ανέφερε ότι :

«ο Γάλλος πρόεδρος Macron ανακάλεσε τον Γάλλο πρέσβη στη Ρώμη μετά τη συνάντηση του Ντι Μάιο⁴ με εκπροσώπους του κινήματος των «Κίτρινων Γιλέκων». Η ανάκληση έγινε χωρίς να ενημερωθεί το ιταλικό υπουργείο Εξωτερικών, ούτε ο Ιταλός πρόεδρος Ματαρέλα. Ο Γάλλος πρόεδρος εμφανίστηκε ικανοποιημένος από τον αντίκτυπο της ενέργειας αυτής. «Είναι σαφές ότι στην Ευρώπη υπάρχει μια όλο και εντονότερη αντιπαράθεση ανάμεσα στους εθνικιστές και στους προοδευτικούς. Δεν θα υποχωρήσω ούτε εκατοστό μπροστά στους εθνικιστές και σε αυτούς που υιοθετούν τη ρητορική του μίσους», δήλωσε ο Macron από την Κοπεγχάγη. «Αν θέλουν να με βλέπουν ως τον βασικό τους αντίπαλο, καλά κάνουν». «Ο τρόπος που ελήφθη η απόφαση, η έλλειψη συντονισμού και το σύντομο παρελθόν της προεδρίας Macron με οδηγούν στο συμπέρασμα ότι επρόκειτο για παρορμητική ενέργεια, στο πλαίσιο της εσωτερικής πολιτικής, χωρίς να ληφθεί υπόψη το καλό της Ευρωπαϊκής Ένωσης», σχολίασε ο Γερμανός αρθρογράφος Βόλφγκανγκ Μίνχαου. «Είναι μια τραγωδία για εμάς τους φιλοευρωπαίους ότι ο πιο επιφανής πολιτικός εκπρόσωπός μας στην Ε.Ε. να λειτουργεί σαν παλιάτσος».

Άλλοι σχολιαστές αναφέρουν ότι παρόμοια περιστατικά έχουν να συμβούν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Όπως και να σχολιάσει κανείς αυτή την είδηση, αφορά δύο ιδρυτικά κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας -και μετέπειτα Ευρωπαϊκής Ένωσης- και εκτιμούμε ότι είναι ενδεικτικό της οριακής κατάστασης που βρίσκεται η Ε.Ε.

Είδαμε στην Εισαγωγή ότι ο Γάλλος Πρόεδρος Macron (2018), σε συνέντευξή του στην εφημερίδα Ouest-France που δημοσιεύθηκε στις 31 Οκτωβρίου 2018 -δύο εβδομάδες περίπου πριν το κίνημα των «Κίτρινων Γιλέκων» πραγματοποιήσει την πρώτη του διαμαρτυρία στους δρόμους της Γαλλίας-, υπογραμμίζει *«την ομοιότητα που υπάρχει στη σημερινή Ευρώπη και αυτή του μεσοπολέμου»*, αφού και στις δύο αυτές στιγμές της ιστορίας *«η Ευρώπη είναι διαιρεμένη από τους φόβους, την εθνικιστική αναδίπλωση και τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης»*, ενώ κάνει έκκληση για πνευματική διαύγεια και αντίσταση.

⁴ Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης και Υπουργός Οικονομικής Ανάπτυξης και Εργασίας της Ιταλίας

Ο Gauchet (2018β), προτιμά να συγκρίνει τη σύγχρονη εποχή με αυτή της κρίσης του φιλελευθερισμού μεταξύ 1880-1914. Επρόκειτο για την εποχή του αποικιακού ιμπεριαλισμού, της πρώτης παγκοσμιοποίησης κατά την οποία πραγματοποιήθηκε η μαζική είσοδος στην πολιτική, με την αναγνώριση καθολικού δικαιώματος ψήφου. Για την εποχή κατά την οποία υπήρχε μια ριζική αναντιστοιχία μεταξύ της κοινωνικής πραγματικότητας και του φιλελεύθερου κοινοβουλευτικού καθεστώτος, το οποίο χαρακτηρίστηκε «ανεπαρκές» λόγω της αδυναμίας του να επιλύσει τα κοινωνικά ζητήματα. Τότε, η κρίση εκδηλώθηκε ως απογοήτευση από τις αθετημένες υποσχέσεις της δημοκρατίας (ως τρόπος διακυβέρνησης που θα επιλύσει τα κοινωνικά προβλήματα). Απογοήτευση που οφειλόταν στο γεγονός ότι η αναγνώριση καθολικού δικαιώματος ψήφου, ταυτίστηκε από ορισμένους με την ουσία της δημοκρατίας. Αποτέλεσμα της αδυναμίας της δημοκρατίας να εκπληρώσει τις υποσχέσεις της λαϊκής κυριαρχίας που «ξύπνησαν» από τη θεσμοθέτηση του δικαιώματος καθολικής ψηφοφορίας, ήταν να αναζητηθούν από τους οπαδούς της ακροδεξιάς και της ακροαριστεράς λύσεις εκτός αστικής δημοκρατίας με συνέπεια τα ολοκληρωτικά καθεστώτα που αναδύθηκαν μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Σε αντίθεση με εκείνη την περίοδο, οι δημοκρατίες που εγκαθιδρύθηκαν μετά το 1945 στην Γηραιά Ήπειρο, διαχειρίστηκαν με επιτυχία τα κοινωνικά ζητήματα, επιβεβαιώνοντας την νίκη της δημοκρατικής αρχής και την εξαφάνιση των ακραίων ιδεολογιών. Κανείς δεν αμφισβητεί την δημοκρατία. Όλοι είμαστε υπέρ της δημοκρατίας, αλλά υπάρχει μια απογοήτευση στον τρόπο που λειτουργεί. Μια άλλη διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι ζούμε στην εποχή της δεύτερης παγκοσμιοποίησης με το άνοιγμα της μια κοινωνίας στην άλλη και όχι την υποταγή της μιας επί της άλλης μέσω του διεθνούς εμπορίου. Κοινός παρονομαστής στις δύο περιόδους παραμένει η διαπίστωση ότι η δημοκρατία δεν δίνει επαρκείς απαντήσεις στον τρόπο που οι ανθρώπινες κοινωνίες μπορούν να αυτοκυβερνηθούν.

Μήπως καταλήγει όμως στο ίδιο συμπέρασμα και ο εκπρόσωπος τύπου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Μαργαρίτης Σχοινάς (2018), όταν στις αρχές Νοεμβρίου 2018, παρουσιάζοντας τις προτεραιότητες της Επιτροπής για το 2019, τόνισε ότι ανάμεσα σε αυτές συγκαταλέγονται «η διαμόρφωση πολιτικής διαχείρισης κρίσεων και η αντιμετώπιση των ακραίων πολιτικών δυνάμεων», ενώ προχωρώντας σε έναν απολογισμό της θητείας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής επί προεδρίας Juncker υπογράμμισε ότι:

Η Ευρώπη αντιμετώπισε πρωτοφανείς διαδοχικές και βαθιές κρίσεις που συγκλόνισαν το ευρωπαϊκό οικοδόμημα, όπως το μεταναστευτικό, η προσάρτηση της Κριμαίας από τη Ρωσία, το Brexit, η διαπραγμάτευση του 2015 με την ελληνική κυβέρνηση και αποδείχθηκε πολύ πιο ανθεκτική από ό,τι οι εχθροί της περίμεναν ή ήλπιζαν. Όλες οι χώρες της Ε.Ε. έχουν θετικό αναπτυξιακό πρόσημο και ταυτόχρονα καταγράφεται ιστορικό ρεκόρ απασχόλησης. Δεν ισχυριζόμαστε ότι λύθηκαν όλα τα προβλήματα, αλλά πρέπει κάποιος να είναι πολύ κακόπιστος για να πιστεύει ότι η Ευρώπη είναι σήμερα σε χειρότερη θέση απ' ό,τι πριν από τέσσερα χρόνια.

Ένα μήνα πριν, ο Πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Juncker (2018) στην ετήσια ομιλία του για την κατάσταση της Ένωσης που εκφώνησε στις 12 Σεπτεμβρίου 2018, ενώπιον του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στο Στρασβούργο, τόνισε την ανάγκη για διάλογο, για προστασία των δημοσιογράφων και ελευθερίας του λόγου, για σεβασμό των αποφάσεων της δικαιοσύνης και του κράτους δικαίου. Κλείνοντας την ομιλία του υπογράμμισε: *«Πάνω απ' όλα, θα ήθελα να πούμε όχι στον νοσηρό εθνικισμό και να πούμε ναι στον συνειδητοποιημένο πατριωτισμό.»* Ενώ στην ίδια συνεδρίαση, υιοθετήθηκε από 448 ευρωβουλευτές έναντι 197 που το καταψήφισαν, «Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 12ης Σεπτεμβρίου 2018 σχετικά με πρόταση να κληθεί το Συμβούλιο να διαπιστώσει, σύμφωνα με το άρθρο 7 παράγραφος 1⁵ της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση, την ύπαρξη σαφούς κινδύνου σοβαρής παραβίασης από την Ουγγαρία των αξιών στις οποίες θεμελιώνεται η Ένωση». Ήταν η δεύτερη φορά που ζητήθηκε η ενεργοποίηση του άρθρου 7. Για πρώτη φορά το άρθρο 7 ενεργοποιήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Πολωνία, τον Φεβρουάριο του 2018.

Οι τοποθετήσεις αυτές, απηχούν τις απόψεις δύο θεσμικών φορέων (Ευρωπαϊκής Επιτροπής και Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου) για τα τεκταινόμενα στην Ευρώπη, και θίγουν το φαινόμενο του λαϊκισμού στη Γηραιά Ήπειρο, η οποία καλείται να το διαχειριστεί σε συνδυασμό με σωρεία προκλήσεων. Διστάζουν όμως

⁵ Το άρθρο 7 της Συνθήκης της Ε.Ε. παρέχει έναν μηχανισμό για την επιβολή των αξιών της Ε.Ε.. Σύμφωνα με το άρθρο 7, παράγραφος 1, το Συμβούλιο μπορεί να κρίνει ότι υπάρχει σαφής κίνδυνος σοβαρής παραβίασης των αξιών της Ε.Ε. από ένα κράτος μέλος και να αποτρέψει μία πραγματική παραβίαση απευθύνοντας συγκεκριμένες συστάσεις στο εν λόγω κράτος μέλος. Το άρθρο μπορεί να ενεργοποιηθεί από το ένα τρίτο των κρατών μελών της Ε.Ε., από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ή από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Το Συμβούλιο πρέπει να λάβει απόφαση με πλειοψηφία τεσσάρων πέμπτων, αφού λάβει πρώτα την έγκριση του Κοινοβουλίου, η οποία επίσης απαιτεί την πλειοψηφία των δύο τρίτων των ψηφισάντων και την απόλυτη πλειοψηφία των ευρωβουλευτών. Η επόμενη φάση της διαδικασίας είναι το άρθρο 7, παράγραφος 2, με το οποίο το Συμβούλιο μπορεί να ορίσει μία πραγματική παραβίαση των αξιών της Ε.Ε. ύστερα από πρόταση του ενός τρίτου των κρατών μελών ή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Το Συμβούλιο πρέπει να αποφασίσει ομόφωνα και το ΕΚ πρέπει να δώσει την έγκρισή του. Το άρθρο 7, παράγραφος 3 θεσπίζει κυρώσεις, όπως η αναστολή των δικαιωμάτων ψήφου στο Συμβούλιο.

να μιλήσουν για το ρήγμα στο «σώμα» της Ευρώπης που προκαλεί αυτή η πρόκληση.

Για το ρήγμα αυτό, χρησιμοποιώντας τον όρο «μεγάλος κίνδυνος με σύμβολο το *Brexit*», μιλά ο Γάλλος Πρόεδρος στο Μανιφέστο του με τίτλο «*Για μια ευρωπαϊκή Αναγέννηση*» που δημοσιεύθηκε διαδικτυακά από την επίσημη σελίδα της Γαλλικής Προεδρίας σε 22 (από τις 24) επίσημες γλώσσες της Ε.Ε. στις 4 Μαρτίου 2019. Σε αυτό επισημαίνει την αδυναμία της Ευρώπης να ανταποκριθεί στις ανάγκες προστασίας των λαών απέναντι στις μεγάλες ανακατατάξεις του σύγχρονου κόσμου και υπογραμμίζει ότι η εθνικιστική αναδίπλωση δεν προτείνει τίποτα. Για τον Macron (2019) η εθνικιστική αναδίπλωση είναι μια στάση απορριπτική χωρίς προοπτική. Και η παγίδα αυτή απειλεί όλη την Ευρώπη: αυτοί που εκμεταλλεύονται την οργή και στηρίζονται από τις ψευδείς ειδήσεις, υπόσχονται ανενόχλητοι τα πάντα στους πάντες. Αποφεύγοντας να χρησιμοποιήσει τον όρο «λαϊκισμός», ο Macron προτείνει την οικοδόμηση της ευρωπαϊκής Αναγέννησης στη βάση της ελευθερίας, της προστασίας και της προόδου για να ξαναπάρουν οι λαοί πραγματικά τον έλεγχο του πεπρωμένου τους.

Κεφάλαιο δεύτερο

Τα βασικά χαρακτηριστικά του λαϊκισμού

Ο λαϊκισμός είναι ιδεολογία, ρητορική ή πολιτική στρατηγική; Υπάρχει λαϊκισμός χωρίς οργισμένο λαό; Τί κάνει λαϊκιστή έναν ηγέτη; Ξεκινούμε την αναζήτηση των απαντήσεων με ορισμένα ιστορικά στοιχεία.

Σύμφωνα με την έρευνα του Tony Blair Institute for Global Change (2018), ο όρος «λαϊκισμός» χρησιμοποιήθηκε αρχικά για να περιγράψει συγκεκριμένα πολιτικά κινήματα του 19^{ου} αιώνα, όπως το κίνημα “Narodnichestvo” που συγκροτούσαν επαναστάτες φοιτητές και άνθρωποι του πνευματικού κόσμου στη Ρωσία στη δεκαετία του 1860 και του 1870 με επιδίωξή τους την ανατροπή του τσαρικού καθεστώτος από τους αγροτικούς πληθυσμούς ή το αγροτικό κίνημα στην Αμερική τη δεκαετία του 1890 που μετεξελίχθηκε σε Λαϊκό Κόμμα (People’s Party) με κυρίαρχο μήνυμα την απαλλαγή από την πλουτοκρατία, την αριστοκρατία και την εγκατάσταση του λαού στην εξουσία. Στο σημείο αυτό, έχει ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι στη βιβλιογραφία της εποχής, ο λαϊκισμός είχε καταγραφεί ως *αντίδραση* στον εκμοντερνισμό της κοινωνίας και ότι ο λαϊκισμός αποτελούσε πολιτική έκφραση των αγωνιών και του θυμού όσων υποστήριζαν την επιστροφή σε μια απλούστερη ζωή (σ.10). Και επισημαίνουμε αυτή την παρατήρηση γιατί και ο Gauchet (2018β), αναφερόμενος στο χρονικό διάστημα της «κρίσης του φιλελευθερισμού», μεταξύ δηλαδή 1880-1914, αναλύει το φαινόμενο του λαϊκισμού ως *αντίδραση* στην αδυναμία της δημοκρατίας να εκπληρώσει την υπόσχεση της λαϊκής κυριαρχίας η οποία είχε «ξυπνήσει» από την αναγνώριση του καθολικού δικαιώματος ψηφοφορίας.

Με την πάροδο των δεκαετιών, ο χαρακτηρισμός του λαϊκιστή αποδόθηκε σε ηγέτες με διαφορετικές ιδεολογίες που αναδείχθηκαν από διαφορετικά πολιτεύματα και ακολούθησαν διαφορετικές πολιτικές. Τη δεκαετία του 1950 η χρήση της έννοιας του λαϊκισμού διευρύνθηκε, αφού συνδέθηκε με ηγέτες όπως ο Περόν στην Αργεντινή και ο Βάργκας στην Βραζιλία, αλλά και στρατιωτικούς δικτάτορες όπως ο Ρόουλινγκς στην Γκάνα (Tony Blair Institute for Global Change, 2018:10). Ο Παππάς (2015) αναφέρει ότι η πολυμορφία αυτή οδήγησε τους μελετητές του φαινομένου όπως η Canovan, να σημειώνουν ότι η έννοια του λαϊκισμού είναι «*ιδιαίτερα ακαθόριστη και αναφέρεται σε μια πολύχρωμη ποικιλία φαινομένων*». Στο ίδιο θέμα,

λίγα χρόνια νωρίτερα, το 1977, ο Laclau σύμφωνα με τον Παππά (2015) παρατηρούσε ότι «ελάχιστοι όροι στη σύγχρονη πολιτική ανάλυση έχουν οριστεί με λιγότερη ακρίβεια». Ενώ οι Ionescu και Gellner στον πρόλογο του κλασικού έργου για τον λαϊκισμό «*Populism. Its Meaning and National Characteristics*» αναφέρονται στα «πρωτεύικά» του γνωρίσματα και στην «απροσδιοριστία» του λαϊκισμού (σ.25). Τα παραπάνω οδηγούν τον συγγραφέα στο συμπέρασμα ότι ο όρος λαϊκισμός διαθέτει μια πολυσημία που καθιστά δύσκολη την εφαρμογή του σε πραγματικά φαινόμενα ... και εξ αιτίας της οδηγούμαστε συχνά σε παραπλανητικές γενικεύσεις (Παππάς, 2015:25).

Με διαπιστωμένη λοιπόν, την αδυναμία ορισμού του φαινομένου του λαϊκισμού, καθίσταται αναγκαία η ανάλυση των χαρακτηριστικών του, όπως καταγράφονται στη σύγχρονη βιβλιογραφία, πριν περάσουμε στην παρουσίαση των μεταμορφώσεων του στη σημερινή Ευρώπη. Ένας ορισμός που συνοψίζει τα βασικά χαρακτηριστικά του λαϊκισμού έχει δοθεί από τον Mudde (2004). Σύμφωνα με αυτόν, ο λαϊκισμός είναι μια «ιδεολογία σύμφωνα με την οποία η κοινωνία διαιρείται σε δύο ομογενοποιημένες και ανταγωνιστικές ομάδες: «ο καθαρός λαός» που αντιτίθεται στην «διαφθαρμένη ελίτ» και (σύμφωνα με την οποία) η πολιτική θα έπρεπε να είναι έκφραση της βούλησης του λαού». Ελιτισμός και πλουραλισμός βρίσκονται σε αντίστιξη. Ο ελιτισμός είναι ο αντικατοπτρισμός του λαϊκισμού, γιατί ο τελευταίος θέλει η πολιτική να είναι η άσκηση της ηθικής ελίτ. Ο πλουραλισμός, από την άλλη πλευρά, απορρίπτει την ομογενοποίηση του λαϊκισμού και του ελιτισμού και αντιλαμβάνεται την κοινωνία ως ένα ετερογενές σύνολο ομάδων και ατόμων με απόψεις και επιθυμίες που συχνά είναι διαφορετικές μεταξύ τους (σ.543-544). Ως «λεπτή ιδεολογία» («thin ideology»), ο λαϊκισμός δεν προτείνει έναν συγκεκριμένο τρόπο οργάνωσης της πολιτικής, της κοινωνίας και της οικονομίας και για τον λόγο αυτό μπορεί να συνδυαστεί με διαφορετικές πολιτικές και ιδεολογίες. Αυτή η μεταβλητότητα του λαϊκισμού αποτελεί χαρακτηριστικό του (Mudde και Kaltwasser, 2013:148)

Αντλώντας από την σύγχρονη ελληνική βιβλιογραφία, παρατηρούμε ότι η Γεωργιάδου (2016) χαρακτηρίζει το φαινόμενο του λαϊκισμού ως «συγκεκριμένο τρόπο πρόσληψης της κοινωνικής πραγματικότητας» που στρέφεται εναντίον των κατεστημένων δομών του συστήματος εξουσίας. Τα χαρακτηριστικά του λαϊκιστικού φαινομένου συνοψίζονται στην αντισυστημικότητά εναντίον των κομμάτων, της αρχής της αντιπροσώπευσης και των θεσμών της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και

στην ηθικοποίηση αυτής της εναντίωσης. Το σύστημα καταγγέλλεται ως «ανάξιο», «ιδιοτελές» και «διεφθαρμένο». Ο γνήσιος λαός τοποθετείται απέναντι στην ανέντιμη ελίτ, σε μια διχαστική-μανιχαϊκή πρόσληψη του κόσμου. Ο λαϊκισμός υποτιμά το λαό και αναθέτει στον Ηγέτη να εκφράσει τα συμφέροντά του, υποδεικνύει ενόχους και χρησιμοποιεί τη ρητορική του καταλογισμού της ευθύνης στους πραγματικούς ή συμβολικούς αντιπάλους. Για τη συγγραφέα, τα συνοδευτικά χαρακτηριστικά του λαϊκισμού είναι η απλοποίηση της πραγματικότητας, η κατασκευή σχημάτων τύπου «εμείς οι αθώοι vs αυτοί οι ένοχοι» και μια πολωμένη δικόρυφη φαντασιακή διάρθρωση της πολιτικής σκηνής. Ενώ ταυτίζεται με στιλ πολιτικής επικοινωνίας, με στιλ μαζικής επικοινωνίας και με μορφή προπαγάνδας (σ.121-131).

Στην ερώτηση γιατί στη σύγχρονη Ευρώπη λαϊκίστικες δυνάμεις βλέπουν την απήχησή τους να διευρύνεται στο εκλογικό σώμα, η Γεωργιάδου απαντά ότι αυτό οφείλεται σε συγκυρίες ραγδαίας απώλειας της πολιτικής εμπιστοσύνης, κυνισμού και συναισθηματικής ματαίωσης (σ.133).

Στη θεωρία του για τον λαϊκισμό, ο πολιτικός επιστήμονας Muller (2017) προβαίνει σε μια πολυεπίπεδη ανάλυση του φαινομένου: με κοινωνικο-ψυχολογικά κριτήρια, εστιάζοντας στα συναισθήματα, με κοινωνιολογικά κριτήρια, εστιάζοντας στις τάξεις και με πολιτικά κριτήρια, αξιολογώντας την ποιότητα των προτάσεων πολιτικής (σ.26). Στην ανάλυσή του δίνει έμφαση στα συναισθήματα των λαϊκιστών οι οποίοι συνδέονται με συγκεκριμένες ψυχικές διαθέσεις και συναισθήματα: είναι οργισμένοι (σ.13). Πέραν της οργής που αισθάνονται, ο Muller (2017) έρχεται να προσθέσει στον κατάλογο των χαρακτηριστικών των λαϊκιστών την αντίθεσή τους στον πλουραλισμό (και κατ' επέκταση της δημοκρατίας), την πεποίθησή τους ότι ο λαός είναι ένας και αδιαίρετος, ότι έχει μόνο έναν γνήσιο εκπρόσωπο (σ.42), ότι μόνον (οι λαϊκιστές) προσφέρουν μια γνήσια εναλλακτική απέναντι στους ανταγωνιστές τους που είναι όλοι ίδιοι (σ.133) και ότι εκπροσωπούν τον λαό ως όλον (σ.143). Ενώ αναφερόμενος στον λαϊκισμό, τον προσδιορίζει ως μια μορφή πολιτικών της ταυτότητας με έμφαση στον αποκλεισμό, αποκλείονται δηλαδή όσοι δεν εκφράζουν/ανήκουν στον αληθινό λαό (σ.15, 129). Σημειώνει ότι η βασική αξίωση του λαϊκισμού είναι μια ηθικολογική μορφή αντιπλουραλισμού (σ.42) και ότι η κρίσιμη υπόσχεση είναι ότι ο λαός μπορεί να κυβερνά (σ.123). Σε αυτήν την περίπτωση ο λαϊκιστής δεν είναι εναντίον της έννοιας της αντιπροσώπευσης (σ.58) και δεν αμφισβητεί καμία από τις δράσεις της λαϊκίστικης κυβέρνησης, γιατί έτσι ακριβώς τις θέλησε ο λαός (σ.126).

Στο ερώτημα κάτω από ποιες συνθήκες ευημερούν οι λαϊκιστές, ο Muller (2017) αναφέρεται σε προφανείς και σε μη προφανείς εξηγήσεις. Οι πρώτες συνοψίζονται στην συρρίκνωση του κράτους-πρόνοιας, στην εξωτερική μετανάστευση και στην κρίση του ευρώ (σ.153). Επειδή όμως μια κρίση δεν γεννά αυτόματα λαϊκισμό οι προφανείς εξηγήσεις θα πρέπει να συνδυαστούν με τις εξής διαπιστώσεις: 1) αν στη δημοκρατία η κρίσιμη υπόσχεση είναι ότι ο λαός μπορεί να κυβερνά, η απήχηση του λαϊκισμού εξηγείται από τις αθετημένες υποσχέσεις της δημοκρατίας (σ.123) καθώς έχει διαπιστωθεί ότι οι πιο αδύναμες κοινωνικο-οικονομικές ομάδες δε συμμετέχουν στην πολιτική διαδικασία και τα συμφέροντά της δεν αντιπροσωπεύονται κατά τρόπο αποτελεσματικό (σ.100), 2) ο λαϊκισμός είναι ισχυρός όπου είναι αδύναμα τα κομματικά συστήματα. Η αργή αποσύνθεση των κομμάτων επηρεάζει την ίδια τη βιωσιμότητα της δημοκρατίας και τη δυνατότητα να προσδίδει στις πολιτικές κοινότητες μια αίσθηση ενότητας και συλλογικής δράσης (σ.128), και 3) ο λαϊκισμός είναι ισχυρός, όταν κυριαρχούν οι πολιτικές της ταυτότητας. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, υπάρχει διαχωρισμός ανάμεσα στους πολίτες που είναι θετικοί σε μια ανοιχτή κοινωνία και σε εκείνους που προτιμούν μια κλειστή. Η διαμάχη ενδέχεται να διαδραματιστεί πρωτίστως με οικονομικούς όρους (συρρίκνωση κράτους πρόνοιας, οικονομική κρίση), αλλά μπορεί να αναχθεί σε πολιτισμικό ζήτημα (σ.146) (μεταναστευτική κρίση).

Τέλος, η άνοδος του λαϊκισμού συνδέεται και με έναν τέταρτο παράγοντα που ο Muller (2017) αναδεικνύει στο περιθώριο άσκησης έντονης κριτικής σε όσους δίνουν στον λαϊκισμό το περιεχόμενο «αντιφιλελεύθερη δημοκρατία». Πρόκειται για τον φιλελευθερισμό με την έννοια της αναγνώρισης δικαιωμάτων στις μειοψηφίες και τον καπιταλισμό στις αγορές που στην Ευρώπη για πολλούς είναι συνώνυμο του ανεξέλεγκτου καπιταλισμού (σ.91) και του ανελέητου ανταγωνισμού των αγορών (σ.96). Έχοντας ως υπόβαθρο αυτές τις εισαγωγικές παρατηρήσεις για τα βασικά χαρακτηριστικά του λαϊκισμού, προχωρούμε στο επόμενο κεφάλαιο, όπου θα εστιάσουμε στις σύγχρονες μεταμορφώσεις του λαϊκισμού στην Ευρώπη.

Κεφάλαιο τρίτο

Οι σύγχρονες μεταμορφώσεις του λαϊκισμού στην Ευρώπη

Αναφέραμε στην εισαγωγή ότι στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον γενικευμένης ανασφάλειας για την επόμενη μέρα, στην Ευρώπη βρίσκονται σε άνοδο εκείνες οι εκδοχές ανορθόδοξης και «αιρετικής» πολιτικής που συνδέονται με το αίσθημα της απειλούμενης ταυτότητας (Σεβαστάκης, 2018). Στο κεφάλαιο αυτό θα αναλύσουμε αυτή τη θέση, θα δούμε δηλαδή ποιοι παράγοντες συνδέονται με τη μεταμόρφωση του λαϊκισμού στην Γηραιά Ήπειρο σήμερα και ποιες μορφές έχει. Και μιλάμε για μεταμορφώσεις, γιατί η μεταβλητότητά του λαϊκισμού συγκαταλέγεται όπως είδαμε στα βασικά χαρακτηριστικά του.

Ένας παράγοντας που συνδέεται με τη σύγχρονη μεταμόρφωσή του είναι ο φιλελευθερισμός. Ένας φιλελευθερισμός που για πολύ κόσμο είναι συνώνυμο της υποκρισίας, αφού σύμφωνα με τον Krastev (2018) οι υπάρχουσες πολιτικές επιμένουν να έχουν πάντα θετικό πρόσημο στο τέλος. Για τον Krastev, *οι μετανάστες είναι οι δρώντες της ιστορίας που θα ορίσουν την μοίρα του ευρωπαϊκού φιλελευθερισμού, με δεδομένη την ανικανότητα και την απροθυμία των φιλελεύθερων ελίτ να συζητήσουν για τη μετανάστευση και να αντιμετωπίσουν τις συνέπειές της* (σ.37,40). Μια απροθυμία που επεκτείνεται στο να αναγνωρίσουν τις αρνητικές συνέπειες της μετανάστευσης και η οποία έχει πυροδοτήσει την αντικαθεστωτική αντίδραση που αναστατώνει τη δημοκρατική πολιτική ζωή σε τόσες χώρες σήμερα (σ. 68).

Τώρα, σημειώνει ο Krastev είναι εν γένει τα δεξιά κόμματα αυτά που υπερασπίζονται το δικαίωμα των εύπορων ευρωπαϊκών κοινοτήτων να μάχονται υπέρ του τρόπου ζωής τους και να αντιστέκονται σε εκείνους τους πρόσφυγες που φιλοδοξούν να ζήσουν στην Ευρώπη έτσι όπως ζούσαν στις χώρες τους. Η Αριστερά δυσκολεύεται να βρει τρόπους απάντησης σε αυτή τη νέα πραγματικότητα. Η διαίρεση Αριστεράς-Δεξιάς, που υπήρξε δομικά θεμελιώδης για το ευρωπαϊκό μοντέλο δημοκρατικής πολιτικής, έχει χάσει τη δύναμή της να εκφράζει τις διαιρέσεις στην κοινωνία (σ.49,50). Συμμερίζεται δηλαδή στην ανάλυσή του αυτή ο Krastev, τις θέσεις του Goodhart (2017) περί ανάδειξης ενός νέου πεδίου σύγκρουσης, ανάμεσα στους «somewhere» και τους «anywhere», τους γκλομπαλιστές και τους νατιβιστές, ανάμεσα στις ανοιχτές και τις κλειστές κοινωνίες, οι οποίες είναι πιο

σημαντικές στη διαμόρφωση των πολιτικών ταυτοτήτων των ψηφοφόρων απ' ό,τι οι προγενέστερες ταξικές ταυτότητες (σ.50).

Αναλύοντας το φαινόμενο του λαϊκισμού, ο Gauchet (2018a) υπογραμμίζει ότι τα αίτια ανάδυσής του στην Ευρώπη (και στην Αμερική) δεν συνδέονται με τα αίτια ανάδυσης του φασισμού την εποχή του μεσοπολέμου, γιατί πλέον κανείς δεν αμφισβητεί την δημοκρατία και θα πρέπει να απαλλαγούμε από αυτό το πλαίσιο ανάλυσης.

Για τον Γάλλο φιλόσοφο, ο σύγχρονος λαϊκισμός περικλείει και μια διάσταση *αντίδρασης* στην αδυναμία των αρχών και των αξιών της σύγχρονης φιλελεύθερης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας να δίνουν επαρκείς κατευθύνσεις, ώστε οι κοινωνίες να μπορούν συλλογικά να επιλύουν τα προβλήματά τους (Gauchet, 2018β).

Σε μια βαθύτερη ανάλυση του λαϊκισμού, ο Gauchet (2018a) μας ζητά να απαλλαγούμε από το αναλυτικό πλαίσιο του φαινομένου που θέλει την ανάδυση του λαϊκισμού να οφείλεται σε νοσταλγούς του φασισμού. Το σύγχρονο φαινόμενο του λαϊκισμού είναι για τον Gauchet (2018a) το σύμπτωμα της επώδυνης άφιξής μας στον «νέο κόσμο». Στον κόσμο της βαθιάς αποσταθεροποίησης όλων των πολιτικών κοινωνιών της Δύσης στο σύνολό τους, της σύγχυσης και της διάλυσης των δημοκρατιών. Και για να υποστηρίξει τη θεωρία του, ο Γάλλος στοχαστής αναφέρεται στην εκλογή Trump και στο πρόσωπό του που ενσαρκώνει τον σύγχρονο λαϊκισμό. Ο Αμερικανός πρόεδρος ήταν ο πρώτος που κεφαλαιοποίησε την συγκεχυμένη διαμαρτυρία που προκαλεί η έλευση του «νέου κόσμου». Ήταν ο πρώτος που άκουσε αυτή τη νέα διαμαρτυρία και έδωσε πρώτος φωνή στις νέες απογοητεύσεις, σε ξεχασμένους ψηφοφόρους, στη νέα επανάσταση που κανείς δεν έβλεπε. Το άθροισμα ομάδων με διαφορετικές διεκδικήσεις δεν είναι μια βιώσιμη κοινωνία. Άνεργοι που έχουν χάσει τη δουλειά τους, γιατί εξαφανίστηκε το αντικείμενο της εργασίας τους, αισθάνονται ότι η κοινωνία στην οποία ζουν τους έχει εγκαταλείψει και ότι είναι «αναλώσιμοι» σε μία παγκοσμιοποιημένη οικονομία όπου υπάρχει το πλεονέκτημα για το εμπορικό άνοιγμα σε χώρες όπου τα εργατικά κόστη είναι πολύ χαμηλά.

Με παρόμοιο τρόπο, τα ζητήματα που προκαλούνται από την μετανάστευση δεν μπορούν να περιοριστούν στην ανάγκη να προστατεύσουμε τα δικαιώματα των μεταναστών ή στα πλεονεκτήματα που μπορεί να συνδέονται με την εισαγωγή φθηνής εργατικής δύναμης. Τα προβλήματα που συνδέονται με τη μετανάστευση έχουν να κάνουν με τα ερωτήματα που πρέπει να θέσουμε για να ορίσουμε το είδος

της κοινωνίας που θα προκύψει από την ανάμιξη ετερογενών πληθυσμών. Καταλήγουμε επομένως στο συμπέρασμα ότι οι σύγχρονοι λαϊκισμοί της απώλειας εθνικής ταυτότητας και της πολιτισμικής ανασφάλειας που προκαλεί η μεταναστευτική κρίση εντείνονται λόγω έλλειψης κοινωνικής συνοχής.

Ας ανακαλύψουμε ξανά την «εθνική ταυτότητα» Αυτή είναι η ατζέντα των δυνάμεων του λαϊκισμού που κατακλύζουν την ήπειρο. Το ότι αφηρημένες έννοιες όπως «ψυχή» και «ταυτότητα» υπάρχουν πολλές φορές μόνο στη φαντασία των δημαγωγών μικρή σημασία έχει.

Σημειώνουν μεταξύ άλλων οι 29 συγγραφείς από όλον τον κόσμο που συνυπογράφουν το μανιφέστο των «Ευρωπαίων πατριωτών» (sic) του Bernard-Henri Lévy που δημοσιεύθηκε στις 25 Ιανουαρίου 2019 στη Libération και τον Guardian ενόψει ευρωεκλογών. Η επικείμενη καταστροφή που κρύβει η άνοδος του λαϊκισμού στην Ευρώπη συνοψίζεται σε ένα σύντομο κείμενο που στόχο έχει να αφυπνίσει τους «ήσυχους» υποστηρικτές της Ευρώπης. Παρακινεί για να επιδειχθούν αντανακλαστικά που θα σώσουν την Ευρώπη από τον κίνδυνο διάλυσής της.

Τον ίδιο κίνδυνο αναγνωρίζει και ο Krastev. Μιλά για κλονισμό της Ευρώπης που οφείλεται στην άνοδο των λαϊκιστικών κομμάτων και για μετασχηματισμό της φύσης των φιλελεύθερων δημοκρατικών καθεστώτων από την μεταναστευτική κρίση. Για να καταλήξει ότι η δημοκρατία στην Ευρώπη, που επί Macron υπήρξε μέσω συμπερίληψης τώρα μετατρέπεται αργά σε εργαλείο αποκλεισμού (Krastev,2018:132).

Η απήχηση των λαϊκιστικών κομμάτων έγκειται στο ότι υπόσχονται αναμφίλεκτη νίκη. Προσελκύουν όσους θεωρούν ότι η διάκριση των εξουσιών δεν είναι ένας τρόπος να υποχρεώνονται οι κυβερνώντες σε λογοδοσία, αλλά ένα μέσο για να παραβιάζουν οι ελίτ τις προεκλογικές υποσχέσεις τους...Τα λαϊκιστικά και ριζοσπαστικά κόμματα δεν είναι απλώς κόμματα. Είναι συνταγματικά κινήματα. Υπόσχονται στους ψηφοφόρους ό,τι δεν μπορεί να τους υποσχεθεί η φιλελεύθερη δημοκρατία: μια αίσθηση νίκης όπου οι πλειοψηφίες - όχι μόνο οι πολιτικές, αλλά και οι εθνοτικές και οι θρησκευτικές-μπορούν να κάνουν ό,τι τους αρέσει (Krastev, 2018:96).

Είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι οι σύγχρονοι λαϊκιστές υπόσχονται στους ανθρώπους ότι δεν θα τους κρίνουν μόνο βάσει της αξίας τους, Υπόσχονται αλληλεγγύη και υιοθετούν μια θεώρηση της κοινωνίας ως οικογένειας στην οποία τα μέλη υποστηρίζουν το ένα το άλλο, όχι απλώς επειδή όλα το αξίζουν, αλλά επειδή μοιράζονται κάτι κοινό (Krastev, 2019:114).

Με αφορμή την παραπομπή της Πολωνίας και της Ουγγαρίας στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, σύμφωνα με τις διαδικασίες του άρθρου 7 της ΣΕ.Ε., πριν αποφασίσει η

Ευρώπη τί θα κάνει με «τα ξένα δημιουργήματα που κατοικούν στο σπίτι της» (σ.σ. Πολωνία και Ουγγαρία), θα πρέπει να εξεταστεί, γιατί έγιναν αυτοί οι ανελεύθεροι μετασχηματισμοί και γιατί οι φιλελεύθεροι σε όλη την Ευρώπη δεν απάντησαν έγκαιρα (Krastev, 2019). Απαντώντας στο ερώτημα αυτό, ο Krastev σημειώνει ότι ένα μέρος του προβλήματος είναι ότι οι φιλελεύθερες ελίτ αφενός έδειξαν μακαριότητα και υπερβολική εμπιστοσύνη στη δύναμη των ευρωπαϊκών θεσμών, αφετέρου δεν κατάλαβαν πως η απήχηση του λαϊκισμού είναι περισσότερο ψυχολογική παρά ιδεολογική. Για να αντιληφθούμε πώς καταλήξαμε στα «ξένα δημιουργήματα», χρειάζεται να ανατρέξουμε τρεις δεκαετίες πίσω, οπότε ξεκίνησε η υιοθέτηση του ευρωπαϊκού κεκτημένου, απαραίτητη προϋπόθεση για την ένταξη της Πολωνίας και της Ουγγαρίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 2004. Στην πράξη αυτό σήμαινε ότι μετακομμουνιστικές χώρες ενσωμάτωσαν στο δίκαιό τους 20.000 περίπου διατάξεις σε μια προσπάθεια εκδημοκρατισμού, φιλελευθεροποίησης και εξευρωπαϊσμού, εκπληρώνοντας τα «Κριτήρια της Κοπεγχάγης»⁶. Για τον Krastev (2019), η μίμηση του «ξένου» μοντέλου πολιτικής οικονομίας είχε απροσδόκητα ηθικά και ψυχολογικά μειονεκτήματα,

γιατί για αυτόν που μιμείται, η ζωή κυριαρχείται από αισθήματα ανικανότητας, κατωτερότητας, εξάρτησης και χαμένης ταυτότητας... (αισθήματα) που δημιουργούν αίσθηση εθνικής πικρίας... η οποία έχει γίνει κινητήρια δύναμη πίσω από το νατιβιστικό κύμα που σαρώνει την Κεντρική και την Ανατολική Ευρώπη. Στον πυρήνα της λαϊκίστικης αντεπανάστασης βρίσκεται μια ριζική απόρριψη της υποχρέωσης των χωρών αυτών να μιμηθούν τη φιλελεύθερη δημοκρατική Δύση.

Τα μειονεκτήματα αυτά, σε συνδυασμό με τη μαζική μετανάστευση από αυτές τις χώρες -με τους μετανάστες να αναζητούν καλύτερες επαγγελματικές προοπτικές στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, ήδη από το 1989 και πιο εντατικά μετά την ένταξή τους στην Ε.Ε. το 2004- ενέτεινε την αίσθηση απώλειας στους πολίτες που «έμειναν

⁶ Κριτήρια προσχώρησης: Ως πρώτο βήμα, η προς ένταξη χώρα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, θα πρέπει να πληροί τα κριτήρια προσχώρησης. Τα κριτήρια ορίστηκαν στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης το 1993 και συχνά καλούνται «κριτήρια της Κοπεγχάγης». Τα κριτήρια της Κοπεγχάγης είναι μια σειρά δημοκρατικών, οικονομικών και πολιτικών προϋποθέσεων για τις χώρες που επιθυμούν να προσχωρήσουν στην Ε.Ε.: 1) σταθεροί θεσμοί που εγγυώνται τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τον σεβασμό και την προστασία των μειονοτήτων, 2) λειτουργούσα οικονομία της αγοράς και ικανότητα αντιμετώπισης των ανταγωνιστικών πιέσεων και των δυνάμεων της αγοράς στην Ε.Ε. και 3) ικανότητα αποτελεσματικής εφαρμογής των υποχρεώσεων του κράτους μέλους, μεταξύ άλλων με προσήλωση στους στόχους της πολιτικής, οικονομικής και νομισματικής ένωσης.

πίσω»⁷. Αυτή η αίσθηση απώλειας εξηγεί, σύμφωνα με τον Krastev (2019), γιατί η Πολωνία έχει γίνει το επίκεντρο του νέου λαϊκισμού.

Σε μια γενικότερη προσέγγιση του φαινομένου της ανόδου του λαϊκισμού στη Γηραιά Ήπειρο, ο Krastev (2018) μιλά για «λαϊκιστική στροφή», η οποία ποικίλει από χώρα σε χώρα, διατηρώντας ορισμένα κοινά γνωρίσματα:

Η άνοδος λαϊκιστικών αισθημάτων σηματοδοτεί μια επιστροφή στην πολιτική πόλωση και σε ένα πιο συγκρουσιακό στιλ πολιτικής. Είναι επίσης επιστροφή σε μια προσωποπαγή πολιτική, όπου οι πολιτικοί ηγέτες παίζουν υπέρμετρο ρόλο και οι θεσμοί αντιμετωπίζονται συχνά με δυσπιστία. Η διαιρετική τομή Αριστεράς-Δεξιάς αντικαθίσταται από μια σύγκρουση μεταξύ διεθιστών και νατιβιστών και η έκρηξη φόβων που προκαλεί αυτή σηματοδοτεί μια βίαιη απομάκρυνση της δημοκρατίας από τον φιλελευθερισμό. Όμως το κεντρικό γνώρισμα του λαϊκισμού είναι μια εχθρότητα απέναντι όχι στον ελιτισμό, αλλά στον πλουραλισμό (σ.93).

Στην ανάλυσή του για τον λαϊκισμό, ο Goodhart (2017) αναφέρεται στην αναπάντεχη νίκη του Le Pen στον πρώτο γύρο των Προεδρικών εκλογών στη Γαλλία, το 2002, σε βάρος του σοσιαλιστή Jospin, για να καταλήξει ότι τα κεντροαριστερά κόμματα έπεισαν πολύ εύκολα τους εαυτούς τους για τις αρετές/οφέλη της ανοιχτότητας: μιας διεισδυτικής παγκοσμιοποίησης και ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης σε συνδυασμό με μια αυξανόμενη μετανάστευση (σ.50). Σε σχέση με τη μετανάστευση, είδαμε ανωτέρω ότι για τον Goodhart πρέπει να βρεθεί το σημείο ισορροπίας στα όρια της μετανάστευσης, ώστε να μην απειλείται η διατήρηση των οικονομικών και κοινωνικών δομών (σ.22). Για τον Βρετανό συγγραφέα η εμφάνιση λαϊκιστών σαν τον Wilders στην Ολλανδία, ήταν η αναμενόμενη αντίδραση στις υπερβολές και τα «τυφλά» σημεία των «anywhere»/φιλελεύθερων. Τα κυρίαρχα κόμματα παραμέρισαν τις προτεραιότητες των «somewhere» για σταθερότητα και ασφάλεια στα σύνορα, προτεραιότητα στα δικαιώματα των Βρετανών έναντι των άλλων, αναγνώριση για όσους δεν επιτυγχάνουν σε οικονομίες που βασίζονται στη μόρφωση (σ.51). Για τον Goodhart, η εγκαθίδρυση των λαϊκιστικών κομμάτων οφείλεται στην αδυναμία των κυρίαρχων κομμάτων και ιδίως των κεντροαριστερών να ανταποκριθούν στα αιτήματα των «somewhere» (σ.74). Διαπιστώνει λοιπόν ο συγγραφέας ότι ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες αρνήθηκαν να διαχειριστούν/μετριάσουν τα εθνικά συναισθήματα που ήταν υπό απειλή και αυτή η άρνηση ξύπνησε τους δαίμονες του εθνικισμού στα ακραία λαϊκιστικά κόμματα (σ.105). Ξεκινώντας από τη διαπίστωση ότι οι

⁷ Με βάση τα επίσημα στοιχεία της Πολωνικής στατιστικής υπηρεσίας για το 2016, στο σύνολο των 38 εκ. Πολωνών τα 2,5 εκ. ζουν εκτός Πολωνίας, αριθμός που ισοδυναμεί σε ποσοστό 7% επί του συνολικού πληθυσμού.

ανειδίκευτοι εργάτες στην Βρετανία βρίσκονται στο περιθώριο (σ.163) και ότι η Βρετανία παραμένει μια χώρα με μεγάλες ανισότητες (σ.169), ο συγγραφέας προτείνει λύσεις που συμπεριλαμβάνουν την ανάγκη να βρεθεί άλλο σημείο ισορροπίας μεταξύ «somewhere» και «anywhere». Χρειάζεται μεγαλύτερος σεβασμός για τους Βρετανούς πολίτες και περισσότερες επιλογές για όσους θέλουν να αφήσουν το σχολείο (σ.215). Στην μετά-Brexit εποχή χρειάζεται να δοθεί στους «somewhere» μια πιο δυνατή φωνή και η έξοδος από την Ε.Ε. να χρησιμοποιηθεί για τη μείωση των επιπέδων μετανάστευσης, να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στη σταθερότητα και να ανανεωθεί το εθνικό κοινωνικό συμβόλαιο, ειδικά για την μετασχολική εκπαίδευση και απασχόληση (σ.233).

Από την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτει ότι για τις σύγχρονες μεταμορφώσεις του λαϊκισμού στην Ευρώπη, κρίσιμες είναι οι συνέπειες της παγκοσμιοποίησης στη διαμόρφωση φιλελεύθερων πολιτικών που δημιουργούν εξαιρετικά ανταγωνιστικές συνθήκες που οδηγούν μεγάλες ομάδες πληθυσμών στο περιθώριο και την εξαθλίωση, η έλλειψη αντιπροσώπευσης σημαντικών κοινωνικών ομάδων στην πολιτική σκηνή, η μεταναστευτική κρίση και η αγωνία απώλειας της εθνικής ταυτότητας.

Κεφάλαιο τέταρτο

Τα media στην εποχή των ψηφιακών δικτύων επικοινωνίας

Μιλώντας γενικά για δίκτυα, αναφερόμαστε στη διασύνδεση ατόμων ή/και μηχανών εντός ενός συστήματος (μιας δομής) που επιτρέπει τις ανταλλαγές μεταξύ κόμβων που είναι διάσπαρτοι στο χώρο. Μιλώντας ειδικά για δίκτυα επικοινωνίας, μεταξύ των κόμβων ανταλλάσσονται σήματα ή μηνύματα. Έτσι, ως πρώτο σύστημα επικοινωνίας απομακρυσμένων ανταλλαγών, θα μπορούσαν να θεωρηθούν τα ταχυδρομικά γραφεία που λειτούργησαν τον 15^ο αιώνα στην Ευρώπη, με τους ταχυδρομικούς δρόμους να αποτελούν τα πρώτα παραδείγματα δικτύωσης. Για να φτάσουμε τέσσερις αιώνες αργότερα στον τηλεγράφο, «την μητέρα όλων των δικτύων» ή το «βικτωριανό ίντερνετ» που φέρνει την επανάσταση στην επικοινωνία, γιατί για πρώτη φορά μεταδίδει ηλεκτρονικά σήματα και δεν μεταφέρει υλικά (επιστολές). Και να περάσουμε στην εποχή του τηλεφώνου, του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης, του διαδικτύου, της ψηφιακής μετάδοσης του σήματος και των ψηφιακών δικτύων επικοινωνίας.

Αν ανατρέξουμε στην ιστορία της γέννησης του διαδικτύου, θα διαπιστώσουμε ότι μια βασική ανάγκη που κάλυψε η δημιουργία ενός δικτύου υπολογιστών ήταν ο διαμοιρασμός πληροφοριών και η *διάδραση* μεταξύ των ερευνητών του αμερικανικού στρατού. Η δικτύωση αυτή ενίσχυσε την ανθρώπινη συνεργασία και τη διάδραση και αποτέλεσε επανάσταση στην έρευνα, γιατί δημιούργησε έναν κατανεμημένο/απομακρυσμένο κοινωνικό χώρο, μετατοπίζοντας το ενδιαφέρον από την μετάδοση πληροφοριών μεταξύ των κόμβων του δικτύου στη *δυναμική διάδραση* που στηρίζεται στην ίδιες τις ανταλλαγές πληροφοριών (Nunes στο Ryan, M.-L., Emerson, L., & Robertson, B. J., 2014, σ.357).

Για τον Benkler (2006), η δικτύωση επιτρέπει μια «ενισχυμένη αυτονομία» μεταξύ των ατόμων εντός της κοινωνίας δικτύωσης, διευκολύνοντας ένα μεγαλύτερο εύρος κοινωνικών και οικονομικών δραστηριοτήτων που πραγματοποιούνται *«ανεξάρτητα από την άδεια ή την συνεργασία των άλλων ...[και] σε χαλαρή επαφή με τους άλλους, χωρίς να απαιτούνται σταθερές, σχέσεις μακράς διάρκειας»* (σ.8-9). Ο Benkler βλέπει μια *«ριζική αποκέντρωση της παραγωγής»* μέσω της τεχνολογικής και της πολιτισμικής δικτύωσης που αφορά και την παραγωγή πληροφοριών (2006,18).

Σήμερα, ένας μεγάλος όγκος πληροφοριών με τη μορφή δεδομένων διακινείται μέσα από το διαδίκτυο. Στα δίκτυα αυτά, ακριβώς επειδή είναι ψηφιακά, η

πληροφορία αποθηκεύεται και αναπαράγεται με μεγάλη ταχύτητα, ενώ δεν αναλώνεται. Σύμφωνα με τον Gensollen, όπως αναφέρεται στον Σμυρναίο (2018:66) έχουμε ψηφιοποίηση «όταν μπορούμε να απομονώσουμε σε ένα αγαθό ή μια υπηρεσία ένα ψηφιοποιήσιμο τμήμα το οποίο μπορεί να αναχθεί σε μια ανακολουθία από bites συνθέτοντας έτσι ένα μη ανταγωνιστικό αγαθό (σ.175). Ταυτόχρονα για τον Miège, όπως αναφέρεται επίσης στον Σμυρναίο (2018:67) η ψηφιοποίηση αποσυνδέει τις διαφορετικές μορφές αρχειοθέτησης της πληροφορίας (κείμενο, εικόνα, ήχος, κ.λπ.) και τις διαφορετικές λειτουργίες της (διαπροσωπική επικοινωνία, διάδοση πολιτισμικού περιεχομένου) από τις ανάλογες υποδομές, τα μέσα διανομής και συντήρησής τους (βιβλία, εφημερίδες, δίσκοι, αναλογικές συσκευές, κ.λπ.). Έτσι αποτελεί πηγή αποσταθεροποίησης των παραδοσιακών πολιτισμικών βιομηχανιών στις οποίες η πληροφορία ταυτίζεται με μια υλική υποδομή παραγωγής και διακίνησής της, δημιουργώντας αγαθά που είναι ανταγωνιστικά.

Μια άλλη διάσταση της ψηφιακής τεχνολογίας και του διαδικτύου ως νέου μέσου παραγωγής (Παπαδημητρίου, 2000:35) είναι η εξής: δεν είναι πλέον μόνο τα παραδοσιακά μέσα που αναπαράγουν το περιεχόμενο των εντύπων τους on line, αλλά και μια σειρά από νέα μέσα που έχουν αποκλειστικά διαδικτυακή παρουσία και φυσικά οι ίδιοι οι χρήστες των ΜΚΔ. Δημιουργός περιεχομένου δεν είναι αποκλειστικά ο δημοσιογράφος των παραδοσιακών Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης (ΜΜΕ), αλλά και ο δημοσιογράφος των μέσων με αποκλειστική διαδικτυακή παρουσία και οποιοσδήποτε χρήστης ΜΚΔ. Με τα δεδομένα αυτά, μιλάμε για ψηφιακό μετασχηματισμό του μιντιακού πεδίου, εντός του οποίου η ροή της πληροφορίας μπορεί να έχει ως αφετηρία οποιοδήποτε δημιουργό περιεχομένου και να διαχυθεί μέσω των κόμβων στο ψηφιακό δίκτυο, με μεγάλη ταχύτητα, μηδενικό κόστος και χωρίς ιδιαίτερο τεχνολογικό εξοπλισμό. Για παράδειγμα, η ροή της πληροφορίας μπορεί να ξεκινήσει από το twitter, με χρήστη π.χ. τον (υποψήφιο) Πρόεδρο των ΗΠΑ και tweets με fake news για την πολιτική του αντίπαλο τα οποία αναπαράγονται από τα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων, τις τηλεοπτικές εκπομπές και τα ραδιόφωνα σε ολόκληρο τον κόσμο.

Κλείνοντας αυτό το εισαγωγικό κεφάλαιο του Β' μέρους, επισημαίνουμε ότι για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας θα εστιάσουμε στην κατανάλωση πολιτικών ειδήσεων από το διαδίκτυο είτε αυτές παράγονται από τα παραδοσιακά ΜΜΕ, είτε από αυτά που έχουν αποκλειστική διαδικτυακή παρουσία είτε από τους χρήστες των

ΜΚΔ, γιατί σε αυτήν την κατηγορία περιεχομένου εντοπίζονται τα μηνυμάτων των λαϊκιστών ηγετών που μας ενδιαφέρει να αναλύσουμε.

Άλλωστε, από την πρώτη εμφάνιση συνδεδεμένων υπολογιστών στη δεκαετία του 1980, οι ειδήσεις και η δημοσιογραφία ήταν από τα βασικά συστατικά των online υπηρεσιών για το ευρύ κοινό. Η έλευση του διαδικτύου απλά ενίσχυσε αυτή την τάση, ενώ με τη δυναμική άνοδο του διαδικτύου στο κινητό, οι ειδήσεις αποτελούν σημαντικό πόλο έλξης του ενδιαφέροντος του κοινού, με τη Google και το Facebook να παραμένουν οι κύριοι πληροφοριακοί διαμεσολαβητές σε ό,τι αφορά την πρόσβαση σε περιεχόμενο δημοσιογραφικού τύπου. Σύμφωνα με τον Σμυρναίο (2018) Google και Facebook καλύπτουν κατά μέσο όρο το 75% της εισερχόμενης ροής ειδήσεων από ειδησεογραφικές ιστοσελίδες παγκοσμίως (σ.104). Τα στοιχεία αυτά δεν αφήνουν κανένα περιθώριο για την κυρίαρχη θέση του Facebook και κατ' επέκταση των ΜΚΔ στην εποχή των ψηφιακών δικτύων επικοινωνίας, αλλά και στην καθημερινότητα. Συνοψίζοντας, θα συμφωνήσουμε με τη διαπίστωση του Nunes ότι:

με την σε βάθος διείσδυση του Facebook και άλλων ΜΚΔ στην καθημερινή ζωή, η δικτύωση βιώνεται από τους χρήστες των ΜΚΔ ως ένας χώρος ροών πληροφοριών στο επίπεδο της καθημερινής ζωής μέσα από την περιήγηση το «liking» και το «friending» (στο Ryan, M.-L., In Emerson, L., & In Robertson, B. J. (2014, σ.358).

Κεφάλαιο πέμπτο

Παραδοσιακά και νέα media ως πηγή ειδήσεων

Σύμφωνα με τον Parathanassopoulos (2017) σε έρευνα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών 84,6% των χρηστών του διαδικτύου στην Ελλάδα θεωρούν το διαδίκτυο ως σημαντική ή πολύ σημαντική πηγή πληροφόρησης, εκ των οποίων 68,7% το επισκέπτονται καθημερινά για ενημέρωση. Επιπλέον, την ενημέρωση από διαπροσωπικές πηγές πληροφόρησης προτιμούν πάνω από τα $\frac{2}{3}$ των Ελλήνων, ενώ λιγότεροι από τους μισούς θεωρούν τα παραδοσιακά μέσα ως σημαντική ή πολύ σημαντική πηγή πληροφόρησης. Προφανώς λοιπόν για τα ελληνικά δεδομένα, η δημοσίευση μια ψευδούς είδησης στο διαδίκτυο έχει μεγαλύτερη επίδραση σε σχέση με τη δημοσίευσή της στα μη παραδοσιακά μέσα, γιατί αφορά ευρύτερο κοινό.

Τί συμβαίνει όμως σε παγκόσμιο επίπεδο; Απαντήσεις αντλούμε από το Digital News Report 2018 του Ινστιτούτου Reuters, έρευνα που διενεργήθηκε σε 37 χώρες. Το 75% του δείγματος πιστεύει ότι οι μιντιακοί οργανισμοί και οι δημοσιογράφοι έχουν τη μεγαλύτερη ευθύνη για τα fake news, ενώ το 71% θεωρούν ότι Google και Facebook πρέπει να αναλάβουν μεγαλύτερη δράση κατά της παραπληροφόρησης. Το 54% των συμμετεχόντων στην έρευνα ανησυχεί για το τί είναι αληθινό και τί ψευδές, με τα ποσοστά να ανεβαίνουν σε χώρες όπως οι ΗΠΑ (64%), η Βραζιλία (85%) και η Ισπανία (69%). Στις 37 χώρες της έρευνας η χρήση των ΜΚΔ ως ενημερωτικής πλατφόρμας φθίνει, με τη χρήση του Facebook στις ΗΠΑ να μειώνεται κατά 9% και κατά 20% στον νεανικό πληθυσμό. Αντίστροφα, αυξάνεται -σε σχέση με την ίδια έρευνα για το 2017- η χρήση πιο ιδιωτικών μέσων ανταλλαγής μηνυμάτων (WhatsApp, Facebook Messenger, Viber) για διαμοιρασμό ή σχολιασμό ειδήσεων, με τα μεγαλύτερα ποσοστά να σημειώνονται στη Μαλαισία 54% (WhatsApp), στη Βραζιλία 48% (WhatsApp) και στην Ισπανία 36% (WhatsApp).

Σύμφωνα με την ίδια έρευνα, η τάση στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης είναι η μείωση στη χρήση των ΜΚΔ για ενημέρωση, τάση που δεν ακολουθούν οι Έλληνες χρήστες του διαδικτύου, με το 80% να προτιμούν τα ΜΚΔ για την ενημέρωσή τους και το 60% να χρησιμοποιεί το smartphone για την πρόσβαση σε αυτά. Ειδικά λοιπόν για τη χώρα μας, τα στοιχεία της έρευνας του Ινστιτούτου Reuters για τις ψηφιακές

ειδήσεις είναι και αυτά αποκαλυπτικά της εκτεταμένης χρήσης του διαδικτύου για την ενημέρωση των πολιτών.

Ξεκινώντας από τη διαπίστωση ότι καθημερινά, ως χρήστες των κοινωνικών δικτύων γινόμαστε μάρτυρες του σχολιασμού της επικαιρότητας από τα νέα μέσα, όπως παρουσιάζεται από τα παραδοσιακά μέσα, αλλά και το αντίστροφο, έχει ενδιαφέρον να αναρωτηθούμε αν τα νέα μέσα έχουν τη δυνατότητα να αλλάξουν την ατζέντα; Μπορούν να παρουσιάζουν θέματα τα οποία αγνοούν τα παραδοσιακά, είτε να διατηρήσουν θέματα που θα παράβλεπαν τα παραδοσιακά μέσα; Για την απάντηση στα ερωτήματα αυτά, η Ρήγου (2014) σχολιάζει:

Στο επίπεδο της παραγωγής [ειδήσεων] τα παραδοσιακά μέσα και οι δημοσιογραφικοί οργανισμοί προσπαθούν να ενσωματώσουν και να ενσωματωθούν στα νέα μέσα (υπερδημοσιότητα). Εφημερίδες, περιοδικά, ραδιόφωνα και τηλεοράσεις αναμεταδίδουν και επαυξάνουν διαδικτυακά το περιεχόμενό τους, την ίδια ώρα που ολοένα και περισσότερο εμφανίζονται αυτόνομα στο διαδίκτυο αντίστοιχα μέσα: διαδικτυακές εφημερίδες, περιοδικά, ραδιόφωνα και τηλεοράσεις, όπως και ένας συνδυασμός τους (σ.310).

Οδηγούμαστε επομένως στο συμπέρασμα ότι τα νέα μέσα επηρεάζουν τα παραδοσιακά και αντίστροφα σε ό,τι αφορά την ατζέντα. Ο Bolz (2008) αναφέρει σχετικά ότι τα παλαιά μέσα χρησιμεύουν ως μεταφορικά βοηθήματα προσανατολισμού στην ψηφιακή εποχή...επειδή ο ψηφιακός χώρος δεδομένων δεν προσφέρει δυνατότητες προσανατολισμού (σ.44).

5.1 Η εμπιστοσύνη του κοινού στα media

Με αφετηρία την άποψη του Luhman (2003) ότι:

Είμαστε συνηθισμένοι στις καθημερινές ειδήσεις...συνδέουμε με τις ειδήσεις την αντίληψη της έκπληξης, του καινούριου, του αξιοσημείωτου...Πρέπει με όλα τα μέσα που διαθέτει ένας δημοσιογραφικός τρόπος γραφής να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι αυτό που μόλις παρήλθε είναι ακόμη παρόν, είναι ακόμη ενδιαφέρον, παρέχει ακόμη πληροφορίες (σ.67),

αναρωτιόμαστε εάν στην εποχή του διαδικτύου η εμπιστοσύνη του κοινού στα media θρυμματίζεται ακόμη πιο εύκολα, εξ αιτίας του αμείλικτου ανταγωνισμού που απαιτεί διαρκώς ανανεωμένο περιεχόμενο και πρωτιά στις ειδήσεις, με αποτέλεσμα οι ειδήσεις να αναρτώνται χωρίς να επιβεβαιώνονται. Στο διαδίκτυο δημιουργούνται νέα δημοσιογραφικά ήθη: από τις ανεπιβεβαίωτες πληροφορίες, περνάμε στις ανεπιβεβαίωτες εικόνες και στα ανώνυμα σχόλια. (Ρήγου, 2014). Η ανωνυμία των χρηστών που σχολιάζουν διευκολύνει τη χωρίς λογοδοσία και υπευθυνότητα

έκφραση γνώμης με κίνδυνο τη χυδαιολογία. Επίσης, με τον εύσημο τρόπο της υιοθέτησης περιεχομένου παραγόμενου από τους χρήστες, τα μέσα ανταποκρίνονται στον ακραίο ανταγωνισμό της πρωτιάς της είδησης και του διαρκώς ανανεωμένου περιεχομένου, αναρτώντας περιεχόμενο στους ιστοτόπους τους το οποίο, επισήμως, δεν θα ερχόταν στη δημοσιότητα χωρίς διασταύρωση εγκυρότητας βάσει των κανόνων δεοντολογίας. Κι αν ο παράγων χρόνος ήταν ανέκαθεν καθοριστικός για τη δημοσιογραφία, με τη χρήση του διαδικτύου και των υπολογιστών είναι κυρίαρχος. Η επιτάχυνση των διαδικασιών και το ανταγωνιστικό μοντέλο αγοράς απαιτούν ταχύτητα. Στο ψηφιακό περιβάλλον οι δημοσιογραφικές διαδικασίες επιταχύνονται. Όλα διεξάγονται σε πολύ λιγότερο χρόνο σε σχέση με τα παραδοσιακά μέσα. Και ο χρόνος δεν λείπει μόνο από τους αναγνώστες των ρεπορτάζ, αλλά και από τους δημιουργούς του περιεχομένου που θα ενσωματώσουν το ρεπορτάζ στο δικό τους άρθρο, χωρίς να διασταυρώσουν τις πηγές τους. Συμπέρασμα: η ταχύτητα επικαθορίζει το περιεχόμενο, συντρίβοντας τη δεοντολογία και καταστρέφοντας την εμπιστοσύνη πολιτών – ΜΜΕ. Σύμφωνα με τον Bolz (2008):

Ειδικά στο Ίντερνετ τίθεται με τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο το πρόβλημα της αξιοπιστίας της γνώσης. Έτσι λοιπόν ο πολιτισμός μας φαίνεται πως έχει παραιτηθεί προ πολλού από την αλήθεια. Τη θέση της έχει πάρει η εμπιστοσύνη στον ανταγωνισμό των πηγών πληροφόρησης...Ο ανταγωνισμός των πηγών πληροφόρησης μας επιτρέπει να έχουμε εμπιστοσύνη στις γνώσεις που μας προσφέρονται...Στον σύγχρονο κόσμο λείπει απλώς ο χρόνος για την αντιπαραβολή των ρεπορτάζ με την ίδια την πραγματικότητα-όποια κι αν είναι αυτή (σ.62).

Κι αν με βάση τα παραπάνω ένα λογικό συμπέρασμα θα ήταν να εμπιστευτούμε τα παραδοσιακά media, τα πράγματα γίνονται ακόμη πιο σύνθετα, αν αναλογιστεί κανείς ότι, τα παραδοσιακά media έχουν κατά καιρούς κατηγορηθεί για προπαγάνδα και για εξαρτήσεις από συμφέροντα. Στο πλαίσιο αυτό, είναι πολύ πιθανό, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης να θεωρηθούν ανεξάρτητα και για το λόγο αυτό περισσότερο αξιόπιστα.

Την ίδια στιγμή, διαπιστώνεται μια σταδιακή μείωση της εμπιστοσύνης όχι μόνο στα παραδοσιακά media, αλλά και στην πολιτική, στους ειδήμονες και στις δημοσκοπήσεις. Παρά ταύτα, η μείωση της εμπιστοσύνης στο πολιτικό σύστημα είναι ανισομερώς κατανομημένη. Σύμφωνα με το Βαρόμετρο Εμπιστοσύνης Edelman 2017, σε ολόκληρο τον κόσμο το 85 % του γενικού πληθυσμού εμπιστεύεται το πολιτικό σύστημα, ενώ το ίδιο ποσοστό για το ενημερωμένο κοινό ανέρχεται στο 15%. Αξιοσημείωτο είναι ότι τα ίδια ακριβώς ποσοστά ισχύουν για την εμπιστοσύνη του γενικού πληθυσμού και του ενημερωμένου κοινού στα media.

Τέλος, ενδεικτικά αναφέρεται ότι, σύμφωνα με τα πορίσματα του «Digital News Report 2018» του Ινστιτούτου Reuters, ανάμεσα σε 37 χώρες, η χώρα μας μαζί με τη Νότια Κορέα, σημειώνει το χαμηλότερο ποσοστό εμπιστοσύνης του κοινού στις ειδήσεις (από οποιαδήποτε πηγή), με μόλις 26% να απαντούν ότι «εμπιστεύονται τις ειδήσεις τις περισσότερες φορές».

5.2 Fake news

Στο κεφάλαιο που προηγήθηκε κατέστη σαφές ότι στο χώρο των ΜΚΔ και της διαδικτυακής ενημέρωσης, το «έδαφος» είναι «πρόσφορο» για διακίνηση ανεπιβεβαίωτων πληροφοριών και ψευδών ειδήσεων (fake news). Ιστορικά, οι ψευδείς ειδήσεις είναι τόσο παλιές όσο ο Τύπος (Parkinson, 2016). Ως σύγχρονο φαινόμενο, απέκτησαν momentum και διεθνή διάσταση τους τελευταίους μήνες του 2016, οπότε οι αναγνώστες έδειξαν μεγαλύτερη δέσμευση (engagement) σε fake news που διαδίδονταν μέσω Facebook, παρά σε αληθινές ειδήσεις (Silverman, 2016). Ποιό γεγονός όμως προκάλεσε την αύξηση του ενδιαφέροντος για τη μελέτη του φαινομένου των ψευδών ειδήσεων στη διεθνή βιβλιογραφία; Η απάντηση βρίσκεται στην προεκλογική εκστρατεία των αμερικανικών προεδρικών εκλογών του 2016, οπότε δημοσιεύματα με μικρή ή καμία βάση διαδόθηκαν γρήγορα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, προκαλώντας ανησυχίες για την αρνητική τους επίδρασή τους στις εκλογές (Picton & Teravainen, 2017).

Στην προσπάθειά μας να κατανοήσουμε το φαινόμενο αυτό, θα αναφερθούμε σε διάφορους ορισμούς που έχουν δοθεί στη βιβλιογραφία. Η λέξη της χρονιάς το 2016 στο λεξικό της Οξφόρδης (Oxford Dictionaries, 2016) ήταν ο όρος «post truth» (μετα-αλήθεια), δηλαδή το φαινόμενο σύμφωνα με το οποίο τα αληθινά γεγονότα επηρεάζουν λιγότερο τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης σε σχέση με τις εκκλήσεις στο συναίσθημα. Την ίδια χρονιά, το αυστραλιανό λεξικό Macquarie (Macquarie Dictionary, 2016) είχε επιλέξει ως λέξη της χρονιάς τον όρο «fake news». Σύμφωνα με τον ορισμό που έδινε, πρόκειται για παραπληροφόρηση και ειδήσεις που εξαπατούν που δημοσιεύονται σε ιστοσελίδες για πολιτικούς λόγους ή για να αυξήσουν την κυκλοφορία στο διαδίκτυο, η μη σωστή πληροφορία που διαδίδεται μέσω των ΜΚΔ.

Στο λεξικό Collins (Collins Dictionary, 2017), η λέξη της χρονιάς για το 2017 είναι οι «ψευδείς ειδήσεις» οι οποίες ορίζονται ως «ψευδείς, συχνά εντυπωσιακές,

πληροφορίες που διαδίδονται υπό το πρόσχημα της μετάδοσης ειδήσεων (*false, often sensational information disseminated under the guise of news reporting*)». Κατά τον Hunt (όπως αναφέρεται στους Picton I. & Teravainen, A. 2017:3) οι ψευδείς ειδήσεις είναι «εξ ολοκλήρου επινοημένες ειδήσεις, διατυπωμένες ώστε να φαίνονται αληθείς και να τραβούν το ενδιαφέρον». Το Πανεπιστήμιο του Western Ontario (όπως αναφέρεται στους Picton I. & Teravainen, A. 2017:3) περιγράφει πέντε τύπους ψευδών ειδήσεων: σκοπίμως παραπλανητικές, αστεία που λαμβάνονται σοβαρά υπόψη, μεγάλης κλίμακας απάτες, μεροληπτικά διατυπωμένες ειδήσεις και ειδήσεις όπου η αλήθεια είναι διφορούμενη.

Από τους ορισμούς αυτούς προκύπτει ότι στις ψευδείς ειδήσεις εντοπίζεται το στοιχείο της σκοπιμότητας, είναι ειδήσεις που επηρεάζουν την πολιτική, έχουν πηγή ή/και διαδίδονται μέσω των ΜΚΔ και το αποτέλεσμα είναι η παραπληροφόρηση. Αυτή, θα μπορούσαμε να πούμε, είναι η κύρια τάση δημοσιογραφικής προσέγγισης του φαινομένου.

Υπάρχουν όμως επιστημονικές μελέτες που προσεγγίζουν διαφορετικά το ζήτημα. Μια ομάδα επιστημόνων που ασχολείται από το 2015 με το φαινόμενο αυτό και λειτουργεί το «first draft news project» για θέματα εμπιστοσύνης και αλήθειας στα media, δε μιλά για fake news και για παραπληροφόρηση, αλλά για Information Disorder (Πληροφοριακή Διαταραχή) με επίκεντρο της ανάλυσής τους τον τρόπο λειτουργίας των filter bubbles και των θαλάμων αντήχησης (echo chambers) (Wardle C. & Derakhshane H., 2017). Χρησιμοποιούν την ορολογία information disorder και κάνουν τις εξής διακρίσεις: mal information: δηλαδή σκόπιμη διάδοση κατασκευασμένων ειδήσεων, disinformation: παραπληροφόρηση με σκοπό πρόκλησης βλάβης και misinformation παραπληροφόρηση που προκαλείται από διάδοση χωρίς σκοπό πρόκλησης βλάβης. Σύμφωνα με αυτήν τη θεωρία, τα σύγχρονα τεχνολογικά μέσα οδηγούν σε ένα διαφορετικό φαινόμενο: «μόλυνση» πληροφοριών σε παγκόσμιο επίπεδο, καθώς υπάρχει ένα σύμπλεγμα κινήτρων - κυρίως πολιτικών και οικονομικών- για τη δημιουργία, διάδοση και κατανάλωση αυτών των «μολυσμένων» μηνυμάτων, πληθώρα τεχνικών για τη διάδοση του περιεχομένου, πληθώρα πλατφορμών που φιλοξενούν και αναπαράγουν αυτό το περιεχόμενο και ασύλληπτες ταχύτητες επικοινωνίας μεταξύ των δικτύων.

Μια άλλη ομάδα επιστημόνων από το Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης (Wooley & Howard, 2017), κάνουν λόγο για computational propaganda. Μελετούν τη χειραγώγηση του κοινού μέσω ΜΚΔ και ορίζουν την υπολογιστική προπαγάνδα ως

τη χρήση αλγόριθμων, αυτοματισμών και ανθρώπινης συμβολής με σκοπό τη διάδοση παραπλανητικών πληροφοριών μέσω των ΜΚΔ.

Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το φαινόμενο των ψευδών ειδήσεων αναφέρεται σε σκόπιμα κατασκευασμένες ειδήσεις που παρουσιάζονται ως δημοσιογραφικές με σκοπό τη χειραγώγηση του κοινού. Αναδείχθηκαν ως ένα παγκόσμιο φαινόμενο κατά τη διάρκεια των αμερικανικών εκλογών του 2016, για λόγους που σχετίζονται και με τη χρήση των ΜΚΔ ως πηγή ειδήσεων. Επιπλέον, η διάδοση των ψευδών ειδήσεων γίνεται ταχύτερα και πιο στοχευμένα via ΜΚΔ, σε σχέση με τη διάδοσή τους μόνο από τα παραδοσιακά μέσα, λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των ΜΚΔ και των εργαλείων προσωποποιημένων ειδήσεων, του αλγοριθμικού δηλαδή τρόπου με τον οποίο λειτουργούν τα ΜΚΔ με bubble filters, rss feed και hashtags, όπως άλλωστε θα αναλυθεί στα επόμενα κεφάλαια.

Κεφάλαιο έκτο

Χαρακτηριστικά των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης

Στην ενότητα που προηγήθηκε αναφερθήκαμε στον ψηφιακό μετασχηματισμό του μιντιακού τοπίου από τα ΜΚΔ και τα διαδικτυακά μέσα ενημέρωσης, στην εκτεταμένη χρήση που γίνεται από ΜΚΔ ως πηγή ειδήσεων, στην προβληματική σχέση εμπιστοσύνης που υπάρχει μεταξύ κοινού και νέων μέσων και στο φαινόμενο των fake news. Πριν περάσουμε στη χρήση των ΜΚΔ από τους λαϊκιστές και στην απειλή που μπορεί να ενσαρκώνουν για τη δημοκρατία, θα εμβαθύνουμε στα χαρακτηριστικά των ΜΚΔ, στη βάση της ανάλυσης του Αμερικανού θεωρητικού του Πανεπιστημίου του Harvard, Cass Sunstein.

Ο Sunstein (2017) ορίζει τα ΜΚΔ ως «πλατφόρμες που βασίζονται στο διαδίκτυο και επιτρέπουν τη δημιουργία και την ανταλλαγή περιεχομένου που παράγεται από τον χρήστη χρησιμοποιώντας τεχνολογίες κινητής τηλεφωνίας ή βασισμένης στο web». Ενώ για τη λειτουργία τους επισημαίνει ότι έγκειται στη δημοσιοποίηση εξελίξεων σε πραγματικό χρόνο και ενημέρωση του κόσμου για το τί γίνεται. (σ. 19, 118).

«Με πρόσβαση, όσο ποτέ, στην πληροφόρηση on-line πώς μπορούν να είναι τόσο αποξενωμένες οι αντίθετες απόψεις;». Το ερώτημα αυτό διατυπώνει ο Sunstein (2017) προς το τέλος του βιβλίου του με τίτλο *«#republic.Devided democracy in the age of social media»* (σ.200), συνοψίζοντας τον προβληματισμό του για την απειλή που συνιστούν -υπό προϋποθέσεις- τα ΜΚΔ για τη δημοκρατία. Η δημοκρατία δύναται να απειληθεί, γιατί στα ΜΚΔ υπάρχει ο κίνδυνος να απομονωθείς και η μόνη φωνή που θα ακούς ολοένα και πιο δυνατά να είναι η ηχώ της δικής σου φωνής και των ομοϊδεατών σου, αποκλείοντας την έκθεση σε διαφορετικές απόψεις, αποκλείοντας την διασταύρωση με το τυχαίο.

Κεντρικής σημασίας στην ανάλυση του Sunstein (2017) είναι το δόγμα του δημόσιου forum. Σύμφωνα με αυτό, αναγνωρίζεται σε αυτόν που μιλάει το δικαίωμα πρόσβασης σε ακροατήριο και μέρη (σ.36, 42). Η αρχιτεκτονική των πόλεων, με τα πάρκα, τις πλατείες και τις γέφυρες διευκολύνει τη συνάντηση με το τυχαίο, το απρογραμμαμμάτιστο, το ανεπιθύμητο, την έκθεση σε εμπειρίες και επιχειρήματα. Παρόμοια λειτουργία με τα δημόσια fora επιτελούν οι γενικού ενδιαφέροντος

διαμεσολαβητές, όπως χαρακτηρίζει τα παραδοσιακά ΜΜΕ. Αυτά, εκθέτουν το ανομοιογενές κοινό σε ένα φάσμα θεμάτων και ιδεών που δε θα επέλεγαν οι ίδιοι, δίνοντας στο κοινό κοινές εμπειρίες (Sunstein, 2017, σ.36,40,42). Τί συμβαίνει όμως όταν η δημόσια σφαίρα έχει μεταφερθεί στο διαδίκτυο; Πώς διασφαλίζεται το δικαίωμα πρόσβασης σε ακροατήριο με την έννοια της ανταλλαγής απόψεων, της γόνιμης αντιπαράθεσης και του διαλόγου.

Η δημοκρατία προϋποθέτει να ακούς τις άλλες φωνές, να ανέχεσαι το διαφορετικό, να γεφυρώνεις τις διαφορές σου και να βρίσκεις λύσεις. Αυτό όμως εμποδίζεται όταν οι χρήστες των ΜΚΔ, από ανάγκη να επιβεβαιώσουν τις απόψεις τους, δημιουργούν τα δικά τους echo chambers (θαλάμους αντήχησης) (Sunstein, 2017, σ.64). Κι αυτό διευκολύνεται από την αρχιτεκτονική των ΜΚΔ.

Όπως όλα τα δίκτυα, έτσι και τα ΜΚΔ έχουν μια δομή, μια αρχιτεκτονική. Ο Sunstein χαρακτηρίζει την αρχιτεκτονική των ΜΚΔ ως «αρχιτεκτονική του ελέγχου», με την έννοια ότι ο χρήστης επιλέγει-ελέγχει το περιεχόμενο που θέλει να δει, χρησιμοποιώντας εργαλεία όπως το rss feed στο facebook και το hashtag (#) στο twitter. Αν και η αρχιτεκτονική αυτή δεν έχει εξ ορισμού αρνητικό περιεχόμενο, μπορεί να απειλήσει τη δημοκρατία, γιατί ενθαρρύνει την ομοφιλία και περιορίζει την έκθεση σε διαφορετικά περιβάλλοντα και απόψεις που είναι προϋπόθεση για την ανοχή στο διαφορετικό. Εγκλωβισμένοι σε αυτές τις δομές, οι χρήστες δεν εκτίθενται σε διαφορετικές οπτικές, ενδιαφέροντα και πεποιθήσεις. Αυτόαπομονώνονται, ενισχύοντας την πόλωση, την κατάτμηση και τον εξτρεμισμό (Sunstein, 2017, σ.6). Αποφεύγουν τις κοινές εμπειρίες που αποτελούν ένα είδος «κοινωνικής κόλας» και είναι απαραίτητες στις ανομοιογενείς κοινωνίες με τάσεις κατάτμησης. Πόλωση και κατάτμηση: αποδίδονται από τον συγγραφέα στο γεγονός ότι όσο πιο πολύ εμπιστοσύνη αποκτάς στις απόψεις σου, όσο πιο σίγουρος είσαι για αυτές, τόσο πιθανότερο είναι να γίνουν ακραίες. Το διαδίκτυο είναι πρόσφορο έδαφος για καλλιέργεια εξτρεμιστικών τάσεων γιατί όμοια σκεπτόμενοι συνδέονται με μεγαλύτερη ευκολία και συχνότητα, συχνά χωρίς να ακούν καμία αντίθετη άποψη. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την πόλωση, την κατάτμηση. Έτσι, στα ΜΚΔ η βία υποκινείται πιο εύκολα (Sunstein, 2017, σ.8,66,68). Αλλά και λόγω της ψηφιακής τεχνολογίας, τα μηνύματα της ριζοσπαστικοποίησης διαχέονται ταχύτατα. Κι επειδή στα ΜΚΔ είναι ευκολότερη η δημιουργία θυλάκων για την επικοινωνία ανθρώπων με κοινές εμπειρίες και παράπονα, αυτό θα μπορούσε να είναι επικίνδυνο, όπως στην περίπτωση των λαϊκιστών.

Ειδικά για τον τρόπο που τα ΜΚΔ χρησιμοποιούνται από τις πολιτικές ομάδες, ο συγγραφέας σημειώνει ότι αυτές τα χρησιμοποιούν για να ενισχύσουν τις απόψεις τους και για να δημιουργήσουν ή τονώσουν την αίσθηση της κοινής ταυτότητας. Εργαλείο στα χέρια των πολιτικών ομάδων και των χρηστών είναι το hashtag (#) που φιλτράρει την υπερπληροφόρηση και βοηθά να μπει σε τάξη ένας μεγάλος αριθμός πηγών πληροφόρησης. Στη σύγχρονη πολιτική ζωή, η δημιουργία # γίνεται ολοένα πιο κεντρική για τη δημιουργία συνθηκών πόλωσης και κατάτμησης, συνθήκες που εμποδίζουν τη διάδοση πληροφοριών. (Sunstein, 2017, σ.74,122).

Ειδικά στο twitter, η κατάτμηση στη βάση ιδεολογικών κριτηρίων είναι περισσότερο έντονη σε σχέση με τα λοιπά ΜΚΔ και τα παραδοσιακά μέσα. Αυτό συμβαίνει γιατί στο twitter, όταν επιλέγεις να ακολουθήσεις ομοϊδεάτες εκτίθεται σε πολύ μικρό αριθμό διαφορετικών απόψεων (Sunstein, 2017, σ.104), αφού βρίσκεσαι σε echo chambers (θαλάμους αντήχησης) οι οποίοι αυξάνουν την επιρροή των πολιτικών ομάδων, την ίδια στιγμή που περιχαρακώνουν αυτές τις αντιλήψεις (Sunstein, 2017, σ.114).

Θα ήταν όμως λάθος, διαβάζοντας την ανάλυση του Sunstein να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι τα ψηφιακά δίκτυα επικοινωνίας και τα ΜΚΔ είναι υπεύθυνα για την κατάτμηση της κοινωνίας και τις συνθήκες πόλωσης στην πολιτική ζωή. Ο Sunstein δεν «ενοχοποιεί» τα ΜΚΔ για αυτές τις καταστάσεις, αλλά τονίζει το γεγονός ότι τα ΜΚΔ ενισχύουν τις υφιστάμενες καταστάσεις πόλωσης και κατάτμησης των κοινωνιών. Οι κοινωνίες είναι διαιρεμένες, ο κόσμος είναι θυμωμένος και διαιρείται και θυμώνει ακόμη περισσότερο, όταν στα ΜΚΔ μεταδίδονται λαϊκίστικα μηνύματα, μηνύματα μίσους και παρακίνησης σε βία που υψώνουν τείχη και αποκλείουν τον πλουραλισμό και την ανοχή στο διαφορετικό και εν τέλει απειλούν τη δημοκρατία.

Κεφάλαιο έβδομο

Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης και συναισθήματα

Ένας από τους βασικότερους λόγους που συνδέουν τα ΜΚΔ με την άνοδο του λαϊκισμού, είναι ότι συναισθήματα που καταφέρνουν να διαχειρίζονται οι λαϊκιστές πολιτικοί, όπως ο θυμός, ενισχύονται από τις αναρτήσεις και από τη διάδραση via ΜΚΔ. Έτσι τα ίδια τα ΜΚΔ λειτουργούν καταλυτικά στη διάδοση συναισθημάτων όπως οργής και θυμού λειτουργώντας ως «emotion machines» για τους λόγους που θα αναλύσουμε.

Στη λαϊκίστικη ρητορεία η διαίρεση μεταξύ του λαού και των «εκτός» του λαού, είναι ένα ισχυρό πολιτικό εργαλείο, γιατί επιτρέπει στους λαϊκιστές να εκμεταλλεύονται τον θυμό και την πικρία και να δυναμώνουν το φόβο του λαού για τις απώλεια του status τους στις κοινωνίες τους και να δραματοποιούν τις κοινωνικές ανισότητες ανάγοντάς τες σε επείγουσες καταστάσεις (Tony Blair Institute:14). Έτσι π.χ. ενισχύονται οι φόβοι για αύξηση της ανεργίας υπό την απειλή της παγκοσμιοποίησης.

Οι απειλούμενες πλειοψηφίες εκφράζουν σήμερα έναν γνήσιο φόβο θα γίνουν οι χαμένοι της παγκοσμιοποίησης. Η παγκοσμιοποίηση μπορεί να συνέβαλε στην άνοδο πολυπληθών μεσαίων στρωμάτων εκτός του ανεπτυγμένου κόσμου, αλλά διαβρώνει τα οικονομικά και πολιτικά θεμέλια των μεσοαστικών κοινωνιών της μεταπολεμικής Ευρώπης. Με αυτή την έννοια, ο νέος λαϊκισμός δεν αντιπροσωπεύει τους χαμένους του σήμερα, αλλά τους υποψήφιους χαμένους του αύριο (Krastev, 2018:102).

Η ενισχύονται οι φόβοι για αύξηση της εγκληματικότητας και την κατάρρευση του κράτους πρόνοιας υπό την απειλή της έλευσης μεταναστών. Όταν οι άνθρωποι αρχίζουν να υποψιάζονται ότι οι ροές των ξένων είναι εκτός ελέγχου, πυροδοτείται φόβος για την κατάρρευση μιας ηθικής τάξης. Και αυτό μπορεί να εξηγήσει την επιτυχία του Trump, διότι ήταν αρκετά επιτήδειος ώστε να πείσει τους Αμερικανούς ψηφοφόρους ότι είχε παραβιαστεί ένα όριο. Ομοίως μπορεί να εξηγηθεί η νίκη του Brexit, αν αναλογιστεί κανείς ότι για πολλά χρόνια, πάνω από τους μισούς Βρετανούς συμφωνούσαν με την πρόταση: «*Η Βρετανία έχει γίνει αγνώριστη τα τελευταία χρόνια, δίνει μερικές φορές την αίσθηση ξένης χώρας, και αυτό με κάνει να νιώθω άβολα*» (Krastev,2018:58).

Ειδικά σε ό,τι αφορά την Ευρώπη, η προοπτική ενός μέλλοντος στο οποίο τα σύνορα της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα διασχίζονται από στίφη προσφύγων ή μεταναστών διαβρώνει την εμπιστοσύνη των Ευρωπαίων στο πολιτικό τους σύστημα (Krastev,2018:59). Όσο περισσότερο δηλαδή καλλιεργείται ο φόβος, τόσο λιγότερο εμπιστεύεται ένα μέρος των Ευρωπαίων τα καθιερωμένα πολιτικά συστήματα που οδήγησαν στις καταστάσεις που προκαλούν τον φόβο και την ανασφάλεια, με αποτέλεσμα οι λαϊκίστικες φωνές να ακούγονται για ορισμένους ως η μόνη εναλλακτική λύση. Η απογοήτευση είναι ακόμη μεγαλύτερη για τους Ανατολικοευρωπαίους, γιατί νιώθουν ότι έχει προδοθεί η ελπίδα τους για ευημερία μέσω της ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Krastev,2018:67).

Η ματαίωση των προσδοκιών των Ευρωπαίων μπορεί να αιτιολογήσει την «λαϊκίστικη στροφή» και την επιστροφή στην πολιτική πόλωση και σε ένα πιο συγκρουσιακό στιλ πολιτικής, όπου οι πολιτικοί ηγέτες παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο, ενώ οι θεσμοί αντιμετωπίζονται συχνά με δυσπιστία (Krastev, 2018:93). Ακούγοντας το λόγο των λαϊκιστών, ο φόβος και η απογοήτευση εύκολα δίνουν τη θέση τους στην οργή, στον θυμό και στο μίσος. Για το λόγο αυτό και ο Sunstein ισχυρίζεται ότι στα ΜΚΔ media η βία υποκινείται πιο εύκολα (2017, σ.8).

Για τον Muller ο όρος «λαϊκιστές» είναι συνδεδεμένος με συγκεκριμένες ψυχικές διαθέσεις και συναισθήματα. Οι ίδιοι οι λαϊκιστές είναι οργισμένοι (2017, σ.13) και κατ' επέκταση εκφέρουν οργισμένο λόγο. Ο λαϊκισμός υποδεικνύει ενόχους, χρησιμοποιώντας τη ρητορική του καταλογισμού της ευθύνης στους πραγματικούς ή συμβολικούς αντιπάλους (Γεωργιάδου, 2016:130). Και επειδή το μέσο που διοχετεύει ανεμπόδιστα και απευθείας στο κοινό αυτό τον λόγο είναι τα ΜΚΔ, τα τελευταία μπορεί να συνδεθούν ή και να ταυτιστούν με τον λαϊκίστικο λόγο και τον λαϊκισμό. Η σύνδεση αυτή όμως οφείλεται και στο ότι οι ίδιοι οι πολιτικοί χρησιμοποιούν τα ΜΚΔ για να δημιουργήσουν συνθήκες πόλωσης (Sunstein, 2017:74), για να έχουν ανεμπόδιστη, αδιαμεσολάβητη επικοινωνία με το κοινό τους, αλλά και για τον πρόσθετο λόγο ότι τα παραδοσιακά media εξυπηρετούν -σύμφωνα με τους ισχυρισμούς τους- τα δικά τους συμφέροντα.

Κεφάλαιο όγδοο

Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης και πολιτική επικοινωνία

Το νόημα της πολιτικής επικοινωνίας δεν κείται αφ' εαυτού στο μήνυμα, αλλά αναδεικνύεται και συγκροτείται από τη σχέση ανάμεσα σε αυτό και τον αποδέκτη (Δεμερτζής, 2002:209). Για να αντιληφθούμε το νόημα της πολιτικής επικοινωνίας, όταν το μήνυμα διακινείται via MKΔ, ως μελέτη περίπτωσης θα εξετάσουμε την τελευταία εκλογική αναμέτρηση για την ανάδειξη Αμερικανού Προέδρου (Νοέμβριος 2016), μέσα από το πρίσμα της έρευνας με τίτλο «Partisanship, Propaganda and Disinformation: Online Media and the 2016 U.S. Presidential Election» που δημοσιεύθηκε τον Αύγουστο του 2017 από το Berkman Klein Center for Internet and Society του Πανεπιστημίου του Harvard.

Η έρευνα εστίασε στις διαδικασίες που επηρέασαν την παραγωγή των ειδήσεων κατά την προεκλογική περίοδο. Η σχέση μιντιακής ατζέντας και εκλογικού αποτελέσματος στις αμερικανικές εκλογές του 2016, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, στο μέτρο που κυριαρχία στην ατζέντα των μέσων σήμαινε επικράτηση στις εκλογές. Η κυριαρχία στην μιντιακή ατζέντα είναι ζητούμενο για τους πολιτικούς. Αυτό που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, κατά την προεκλογική εκστρατεία των αμερικανικών εκλογών του 2016, είναι ότι για την εξασφάλιση της κυριαρχίας στην ατζέντα των μέσων, για πρώτη φορά έγινε εκτεταμένη χρήση του twitter και του facebook και των fake news που διακινούμενα στα MKΔ. Για πρώτη φορά τα διαδικτυακά μέσα ενημέρωσης, άλλαξαν το παράδειγμα των δημοσιογραφικών πρακτικών επηρεάζοντας την αξιοπιστία των πηγών ενημέρωσης.

Το αντικείμενο της έρευνας του Harvard (2017) είναι η ανάλυση της κάλυψης της προεκλογικής εκστρατείας στην Αμερική το 2016, τόσο από τα παραδοσιακά (mainstream) μέσα όσο και από τα MKΔ. Σύμφωνα με τα πορίσματα της έρευνας, η πλειοψηφία των παραδοσιακών μέσων κάλυψε την προεκλογική εκστρατεία και για τους δύο υποψηφίους με αρνητικό τρόπο, αναδεικνύοντας δηλαδή αρνητικές ειδήσεις για τους δύο υποψηφίους. Η ατζέντα που επικράτησε τελικά ήταν αυτή που είχε διαμορφώσει ο Trump, με την έννοια ότι οι αναφορές των μέσων στην Clinton αφορούσαν κυρίως τα σκάνδαλα με τα οποία την είχε συνδέσει ο Trump. Αυτό είχε

ως αποτέλεσμα, η κάλυψη της Clinton από τα media να είναι επικεντρωμένη στην (απο)σύνδεσή της από τα σκάνδαλα και όχι π.χ. στις προεκλογικές της δεσμεύσεις. Από την άλλη πλευρά, οι αναφορές των media στον Trump αφορούσαν κυρίως τα θέματα της ατζέντας του Trump, με έμφαση το μεταναστευτικό που αποδείχθηκε καθοριστικό ζήτημα για την εκστρατεία του.

Από την έρευνα προκύπτει επίσης ότι η δομή και η σύνθεση των μέσων της δεξιάς διαφέρουν από αυτές της αριστεράς: έχουν διαφορετικές παραδόσεις και δημοσιογραφικές πρακτικές. Και είναι αυτές οι ασυμμετρίες που συνδέονται με την πόλωση στην αμερικανική πολιτική, παρά η τεχνολογία ή άλλοι μηχανισμοί που λειτουργούν πολωτικά.

Αυτές οι δημοσιογραφικές πρακτικές χειραγωγήθηκαν με επιτυχία από media και ακτιβιστές της δεξιάς για να διαχύσουν αφηγήσεις κατά της Clinton στις αφηγήσεις των κυρίαρχων μέσων με αποτέλεσμα τα τελευταία να αναπαράγουν αυτές τις αφηγήσεις, προσπαθώντας να τις αποδομήσουν. Αναπτύσσοντας αληθοφανείς αφηγήσεις και τεκμηρίωση «επιρρεπή σε αρνητική κάλυψη», παράλληλα με τις πιο παρανοϊκές αφηγήσεις με στόχο την εσωτερική κατανάλωση από το μιντιακό σύστημα της δεξιάς και ζητώντας κάλυψη με δημοσιεύματα κατά της Clinton, τα δεξιά μέσα έπαιξαν ρόλο-κλειδί στη διαμόρφωση της ατζέντας των κυρίαρχων κεντροαριστερών μέσων.

Ένα ξεκάθαρο παράδειγμα είναι η χρήση της διαρροής-μέσω Wikileaks- των emails του επικεφαλής της προεκλογικής εκστρατείας της Clinton και επικεφαλής της Εθνικής Επιτροπής των Δημοκρατικών John Podesta και σειρά δημοσιευμάτων για κατηγορίες άσκησης επιρροής με αφορμή αυτά τα email. Ένα άλλο παράδειγμα είναι το βιβλίο και η ταινία Clinton Cash από κοινού με την εκστρατεία που ακολούθησε και ανήγαγε το ίδρυμα Clinton σε μέγα ζήτημα.

Η περίπτωση της χρηματοδότησης του Ιδρύματος Clinton αποτελεί κλασσικό παράδειγμα σκόπιμης διάδοσης ψευδών ειδήσεων και εκστρατείας προπαγάνδας μέσω ενός «συμμαχικού» δικτύου πηγών ενημέρωσης (Harvard, 2017, σ.128). Με την έννοια προπαγάνδα, οι ερευνητές αναφέρονται στην σκόπιμη χρήση MME για να ασκήσουν επιρροή στη συμπεριφορά συγκεκριμένης ομάδας πληθυσμού. Με τον όρο disinformation, οι ερευνητές εννοούν την προπαγάνδα που αποτελείται από σκόπιμη παραπλανητική πληροφόρηση, (παραπέμποντας στον ορισμό της παραπλανητικής διαφήμισης).

Μια εκστρατεία disinformation δεν στηρίζεται εξ ολοκλήρου σε κατασκευασμένες ειδήσεις και δεν αναδύεται από πολιτικούς ιστότοπους που «ψαρεύουν» κλικς (clickbait). Θα λέγαμε μάλλον ότι συνδυάζει στοιχεία από γεγονότα που συχνά αναφέρονται σε συγκεκριμένα ντοκουμέντα που προσδίδουν κύρος στους ισχυρισμούς, με ψευδείς όμως υπαινιγμούς, λογικά άλματα και εντελώς λάθος μηνύματα.

Τα προπαγανδιστικά μηνύματα αυξάνουν την επιρροή τους όσο περισσότερο επαναλαμβάνονται μέσα από ένα δίκτυο ιστοτόπων. Ιστότοποι με μεγαλύτερη ορατότητα όπως το Fox News και το Breitbart, θα διασυνδεθούν με ιστοτόπους μικρότερης ορατότητας, προσδίδοντάς τους κύρος. Εξ ου και ο όρος network propaganda (προπαγάνδα μέσω δικτύου) περιγράφει το αποτέλεσμα αυτής της δραστηριότητας. Η αναδημοσίευση προσδίδει μια αίσθηση κύρους, γιατί δίνει την εντύπωση ότι η γνώση προέρχεται μέσω διασταύρωσης πολλαπλών ιστοτόπων. Η επανάληψη δημιουργεί επίσης μια ευχέρεια στον αναγνώστη να ανακαλέσει τις διαμοιρασμένες αφηγήσεις/ειδήσεις, αλλά αποδυναμώνει την τάση του να διαβάξει προσεκτικά τις λεπτομέρειες.

Η επιρροή προπαγάνδας μέσω δικτύου εντός των σχετικά απομονωμένων δεξιών δικτύων δεν είναι αρκετή για να μετατοπίσει την πολιτική βάση. Για να γίνει αυτό, πρέπει το δίκτυο να σπάσει τη σφαίρα εντός της οποίας κινείται και να επηρεάσει την ευρύτερη δημόσια ατζέντα. Αυτό συνέβη στην αμερικανική προεκλογική εκστρατεία με την έμφαση που δόθηκε αφενός στα σκάνδαλα Clinton αφετέρου στο ζήτημα της μετανάστευσης (βασικό πολιτικό ζήτημα στην ατζέντα του Trump). Βασική προϋπόθεση για την επιτυχία μιας εκστρατείας προπαγάνδας και disinformation είναι να διαμορφώσει την ατζέντα για τα κυρίαρχα μέσα και μετά να χρησιμοποιήσει αυτήν την μιντιακή κάλυψη ως εξωτερική πηγή ελέγχου εγκυρότητας και αναγνώρισης.

Στην περίπτωση της μετανάστευσης, σύμφωνα με την έρευνα, ακολουθήθηκε η τεχνική «flooding the zone». Στα μέσα αναπαράχθηκε μια πλημμυρίδα δημοσιευμάτων που ήταν κατάλληλα για διαμοιρασμό μέσω των ΜΚΔ και κατά συνέπεια για ενίσχυση του μηνύματος κατά των μεταναστών. Είναι ενδιαφέρον να αναφερθεί σε αυτό το σημείο ότι τα μηνύματα αυτά ήταν εστιασμένα στις αρρώστιες, στο έγκλημα και στην τρομοκρατία με στόχο την πρόκληση αρνητικών συναισθημάτων. Στην περίπτωση του Ιδρύματος Clinton, η Daily Caller ανέφερε ακόμη και την παραμικρή λεπτομέρεια για το κάθε email επιφέροντας το ίδιο

αποτέλεσμα. Αυτή η γενική προσέγγιση αναπαραγωγής ενός μεγάλου αριθμού δημοσιευμάτων για τη δημιουργία ενός κύματος προσοχής, έχει τεκμηριωθεί και στο πλαίσιο των ρωσικών μεθόδων προπαγάνδας (Harvard,2017, σ.129).

Η ποιοτική ανάλυση που πραγματοποιήθηκε για τους σκοπούς της έρευνας κατέληξε στο συμπέρασμα ότι για η μετατόπιση της πολιτικής βάσης και η επιτυχία της εκστρατείας disinformation, στηρίζεται στο «χακάρισμα» των κυρίαρχων μέσων. Με άλλα λόγια η “παράνομη” πρόσβαση στο σύνθετο οικοσύστημα των κυρίαρχων μέσων από τους προπαγανδιστές δημιουργεί τις προσδοκώμενες από τον χάκερ συνέπειες. Αυτό συνέβη για παράδειγμα με τους New York Times, οι οποίοι χειραγωγήθηκαν με αποτέλεσμα να διαδραματίσουν ένα κεντρικό ρόλο επικυρώνοντας την εκστρατεία προπαγάνδας γύρω από το βιβλίο και την ταινία Clinton Cash.

Καθόλη της διάρκειας της προεκλογικής καμπάνιας, η εμπιστοσύνη στα κυρίαρχα μέσα για επαλήθευση των δημοσιευμάτων και οι επιθέσεις στα μέσα, όπως αυτές του Trump για «fake news», συνυπήρχαν. Κατά τη διάρκεια των προκριματικών εκλογών, οι υπανιγμοί για διαφθορά και υποταγή από το Breitbart στο Fox News, επεκτάθηκαν συνολικά στον χώρο του κέντρου και της κεντροαριστεράς στο σύνολό τους. Αυτές οι επιθέσεις είχαν διπλό κέρδος: αφενός οδήγησαν στην αναδίπλωση παραδοσιακών μέσων ώστε να αποφύγουν να γίνουν αντιληπτά ως κομματικά, αφετέρου περιόρισαν τη δυνατότητα της παραδοσιακής δημοσιογραφίας να εκπληρώσει το ρόλο της ως ουδέτερος διαιτητής του κύρους των ισχυρισμών που αναφέρονται σε γεγονότα και εμβολίασαν τον πληθυσμό-στόχο κατά της πειθαρχικής ανάκρισης και της κριτικής.

Σχετικά με την ταυτότητα της έρευνας, σημειώνουμε ότι τα δεδομένα που αξιοποιήθηκαν αντλήθηκαν από δύο εκατομμύρια άρθρα σχετικά με τις εκλογές που δημοσιεύθηκαν στο διαδίκτυο το διάστημα μεταξύ 1 Μαΐου 2015 και 8 Νοεμβρίου 2016, ημέρα διεξαγωγής των 58ων αμερικανικών εκλογών. Τα άρθρα προέρχονται από περίπου 70.000 πηγές μέσω ενημέρωσης και αναρτήθηκαν στην πλατφόρμα mediacloud.org.

Οι ερευνητές μέτρησαν πόσο συχνά οι πηγές των δημοσιευμάτων διασυνδέονταν με links από δημοσίευμα σε δημοσίευμα και πόσο συχνά κοινοποιούνταν μέσω Facebook ή Twitter. Μέσω αυτών των μοτίβων διαμοιρασμού/κοινοποίησης των δημοσιευμάτων και κατόπιν ανάλυσης του περιεχομένου τους, αναδείχθηκαν τα δημοσιεύματα που είχαν προεξέχουσα σημασία,

σύμφωνα με τις μετρήσεις. Η συχνότητα με την οποία οι πηγές συνδέονται (linked) με άλλες διαδικτυακές πηγές, σε συνδυασμό με τη συχνότητα κοινοποίησης των δημοσιευμάτων μέσω Twitter και Facebook τεκμηρίωσε την αξιοπιστία τους. Η ανάλυση στηρίχθηκε στα μεθοδολογικά εργαλεία της ανάλυσης περιεχομένου και της ποιοτικής ανάλυση μελετών περίπτωσης στις διάφορες διασυνδέσεις (inlinks) μεταξύ πηγών μέσων ενημέρωσης. Στηρίχθηκε επίσης και στους διαφοροποιημένους τρόπους κοινοποίησης περιεχομένου μέσω Twitter από τους οπαδούς του Trump και της Clinton που επιτρέπουν μια λεπτομερή ανάλυση του ρόλου της “στράτευσης” στη συγκρότηση και στη λειτουργία των δομών των μέσων.

Σε αυτή την προεκλογική εκστρατεία οι παραδοσιακές πηγές των μέσων τοποθετήθηκαν ενάντια στην υποψηφιότητα Trump. Ο Trump αντιμετώπισε τους New York Times, την Washington Post, και το CNN ως αντιπολιτευόμενα μέσα και αναφερόταν σε αυτά συχνά ως «οι κύριοι εκπρόσωποι των ανέντιμων (dishonest) μέσων» που πολεμούσε. Αυτή η ανοιχτή εχθρότητα στα παραδοσιακά μέσα αποτέλεσε σημείο αναφοράς στην καμπάνια του Trump και η καταδίκη των ανέντιμων μέσων ήταν ένα «μάντρα» που επαναλάμβανε συχνά όταν απευθυνόταν τόσο στο κοινό όσο και στον Τύπο.

8.1 Τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης ως πλατφόρμα πολιτικής επικοινωνίας και κινητοποίησης των λαϊκιστών ηγετών/κινημάτων/κομμάτων

Από την ανάλυση που προηγήθηκε κατέστη σαφές ότι ο ψηφιακός μετασχηματισμός του μιντιακού πεδίου είναι σαρωτικός. Με τις ψηφιακές τεχνολογίες, ο διαμοιρασμός των ειδήσεων (αληθών και ψευδών) από οποιαδήποτε πηγή, γίνεται με ευκολία από άποψη τεχνολογικού εξοπλισμού και γνώσεων, ταχύτητα και μηδενικό κόστος. Τα ΜΚΔ απέκτησαν προνομιακό ρόλο σε αυτό το νέο τοπίο, στο οποίο οι πολιτικές ηγέτες και τα κόμματα δύνανται να έχουν απευθείας επικοινωνία με τους υποστηρικτές τους, αλλά και να διαχέουν με μαζικό τρόπο τα πολιτικά τους μηνύματα. Τί διαφοροποιεί όμως τη χρήση των ΜΚΔ ανάμεσα σε λαϊκιστές και μη ηγέτες και σε λαϊκίστικα και μη κόμματα;

Μια πρώτη τοποθέτηση για τα ΜΚΔ και την σχέση τους με τον λαϊκισμό είναι ότι η αρχηγική διάσταση σε μια κινητοποίηση, δικτύωση, διαμαρτυρία ή κόμμα είναι κομβικής σημασίας για την άνοδο του λαϊκισμού. Ακόμη κι αν ο αρχηγός δεν είναι μια προσωποποιημένη φιγούρα, αρκεί ένα via ΜΚΔ αρχηγικό κέντρο (Γεωργιάδου,

σ.127). Τα τελευταία χρόνια, τα λαϊκίστικα κινήματα και κόμματα στην Ευρώπη έχουν καταφέρει να χρησιμοποιούν ολοένα και περισσότερο τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ως πλατφόρμες με σκοπό την πολιτική επικοινωνία και την κινητοποίηση. Ο μετασχηματισμός του μιντιακού τοπίου και της πολιτικής επικοινωνίας από τα κοινωνικά δίκτυα έχει επιτρέψει: 1) την απευθείας επικοινωνία τους με «τον λαό» και τη δημιουργία ενός σταθερά αυξανόμενου αριθμού ακολούθων, 2) τη διανομή του πολιτικού τους περιεχομένου σε ένα ευρύ κοινό, και 3) την κινητοποίηση των ακολούθων τους και τη σταθερή σύνδεσή τους με ένα λόγο λαϊκίστικων αφηγήσεων.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις επιβεβαιώνονται από την ανάλυση των δεδομένων που προέρχονται από τα κοινωνικά δίκτυα που ολοκληρώθηκε από το Ινστιτούτο Jacques Delors, τον Απρίλιο του 2017. Τα δεδομένα που εξετάστηκαν για τις ανάγκες της μελέτης με τίτλο: «Μέσα κοινωνικής δικτύωσης και λαϊκισμός στην Ευρώπη» μετρούν την αύξηση του αριθμού των οπαδών και τα επίπεδα διάδρασης ανάμεσα σε λαϊκίστικα κόμματα και κινήματα στο Facebook από το 2015 έως και τον Μάρτιο του 2017 σε Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία και Ισπανία. Στις τρεις πρώτες εξ αυτών, τα δεδομένα που αναλύθηκαν δείχνουν μια καθαρά αυξητική τάση σε οπαδούς και επίπεδα διάδρασης. Στην περίπτωση της Γερμανίας, μια ιδιαίτερα αυξητική τάση που διαπιστώνεται σε σχέση με το “AfD” αποδίδεται στην προσφυγική κρίση του 2015. Το ιταλικό αντισυστημικό κίνημα των Πέντε Αστέρων είδε μεγάλα «κέρδη» που συνδέονται με την κινητοποίησή τους κατά του Συνταγματικού Δημοψηφίσματος που διεξήχθη το 2016. Στην περίπτωση της Γαλλίας, η Marine Le Pen και ο Melenchon είχαν ηγετικό ρόλο στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης τη διετία 2015-2017 και στηρίχθηκαν πολύ σοβαρά σε αυτά στην προεκλογική εκστρατεία του 2017 που ανέδειξε τελικό νικητή τον Macron και την Le Pen στη δεύτερη θέση της προτίμησης των ψηφοφόρων. Στην Ισπανία, από την άλλη πλευρά, η κινητοποίηση των Podemos στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης φαίνεται να έχει αγγίξει το υψηλότερό της σημείο το 2016 και έκτοτε να βρίσκεται σε σταθερή πτώση.

Παρά την υψηλή πιθανότητα που υπάρχει τα λαϊκίστικα κόμματα να χρησιμοποιούν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και τα bots, καθώς και άλλες τεχνικές χειραγώγησης για να αυξήσουν τεχνητά τη δημοτικότητά τους, το ερώτημα παραμένει: Γιατί οι λαϊκιστές φαίνεται να είναι τόσο επιτυχημένοι στην επικοινωνία των μηνυμάτων τους μέσω των ΜΚΔ; Η έρευνα προσφέρει μια ερμηνεία του λαϊκισμού ως στρατηγικής πολιτικής επικοινωνίας. Λόγω των χαρακτηριστικών των ΜΚΔ, όπως αναλύθηκαν και ανωτέρω, σύμφωνα με τη θεωρία του Cass Sunstein, η

επικοινωνία των λαϊκιστών ηγετών via MKΔ καθίσταται ιδιαίτερα αποτελεσματική για τους ίδιους, γιατί επιτρέπει μια πολωτική, αποκλειστική πολιτική επικοινωνία και διευκολύνει την στρατηγική κινητοποίησης των οπαδών.

Ενώ υπάρχουν αρκετοί λόγοι για τις πρόσφατες εκλογικές επιτυχίες των λαϊκίστικων κομμάτων εντός και εκτός Ευρωπαϊκή Ένωσης, αυτή η έρευνα θέτει το ερώτημα εάν η γρήγορη επιτυχία θα ήταν δυνατή χωρίς τον μετασχηματισμό των media και της πολιτικής επικοινωνίας μέσω των MKΔ.

Σύμφωνα με την έρευνα περίπου 50% του ενήλικου πληθυσμού σε κάθε Ευρωπαϊκή χώρα έχει σήμερα ένα προφίλ στο Facebook, το πιο επιτυχημένο μέσω κοινωνικής δικτύωσης και περίπου μισοί εξ αυτών το χρησιμοποιούν έστω και περιστασιακά ως πηγή ενημέρωσης για πολιτικές ειδήσεις. Εκατομμύρια Ευρωπαίων ακολουθούν πολιτικούς, δημοσιογράφους και πολιτικούς σχολιαστές στο Twitter και στο Instagram ή παρακολουθούν τα βίντεό τους στο YouTube, ενώ επικρατέστερη πηγή πολιτικών ειδήσεων για τους νέους είναι τα MKΔ. Σε όλες πλην μιας χώρας από τις τέσσερις (Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία και Ισπανία) που αποτελούν αντικείμενο μελέτης της έρευνας πάνω από το 50% των νέων ανθρώπων (κάτω των 35) χρησιμοποιούν το Facebook ως πηγή ειδήσεων. Την εξαίρεση αποτελεί η Γερμανία με το ποσοστό των νέων που χρησιμοποιούν το Facebook ως πηγή ειδήσεων να ανέρχεται σε 35%.

Η έλευση των MKΔ έχει επιφέρει βαθιές αλλαγές στην πολιτική επικοινωνία, ειδικά κατά τη διάρκεια των προεκλογικών εκστρατειών. Η εξάρτηση του Trump από το Twitter για τη διάδοση των μηνυμάτων και την προσέλκυση της προσοχής όχι μόνο των υποστηρικτών αλλά και των αντιπάλων του, αποτελεί μέχρι σήμερα την περισσότερο αξιοσημείωτη χρήση των υπηρεσιών micro-blogging σε προεκλογική καμπάνια, όπως και η ικανότητα του Ομπάμα να οργανώνει και να κινητοποιεί προεκλογικά τους υποστηρικτές του μέσω των MKΔ το 2008. Υπάρχουν και άλλα παραδείγματα σε ολόκληρο τον κόσμο που επιβεβαιώνουν τον ουσιαστικό ρόλο των κοινωνικών δικτύων, όπως αυτό των εκλογών στις Φιλιππίνες το 2016, ενώ ο Πρωθυπουργός της Ινδίας, Narendra Modi αποδεικνύει ότι ο Trump δεν είναι ο μόνος που προτιμά την απευθείας επικοινωνία μέσω Twitter με 20 εκ. ακολούθους και 34 εκ. «likes» στο Facebook, έναντι των παραδοσιακών καναλιών επικοινωνίας.

Στην έρευνα επισημαίνεται ότι αν και είναι αδύνατο να δημιουργηθεί μια αιτιώδης συνάφεια ανάμεσα στην απώλεια της εμπιστοσύνης στα παραδοσιακά μέσα και στην άνοδο των MKΔ, η συσχέτιση ανάμεσα στα δύο φαινόμενα είναι ισχυρή.

Όπως ισχυρή είναι η ανησυχία για την αυξανόμενη πόλωση στο πολιτικό σκηνικό που σχετίζεται με τα ΜΚΔ και για την απαξίωση των παραδοσιακών media, ιδιαίτερα σε προεκλογικές περιόδους. Στην ερώτηση με ποιους ακριβώς τρόπους η επικοινωνία στα ΜΚΔ διαφοροποιείται από αυτή στην τηλεόραση, το ράδιο ή τις εφημερίδες, η απάντηση που δίνεται από τους συντάκτες της έρευνας είναι η χωρίς αποκλεισμούς δημιουργία και διανομή του περιεχομένου και η κατάρριψη των εμποδίων μεταξύ δημιουργών περιεχομένου και συμμετεχόντων σε μια συζήτηση. Στα ΜΚΔ η επικοινωνία είναι αμφίδρομη και θεωρητικά μπορεί να οδηγήσει με έναν πλούτο απόψεων και πληροφόρησης, συχνά όμως οδηγεί σε σύγχυση που προκαλείται από την αδυναμία διάκρισης ανάμεσα στα πραγματικά γεγονότα πίσω από τα νέα. Αδυναμία που εντείνεται ακόμη περισσότερο όταν οι χρήστες των ΜΚΔ δεν εμπιστεύονται τους επαγγελματίες δημοσιογράφους για τις αναλύσεις των πολιτικών γεγονότων.

Στο marketing της on line επικοινωνίας, το ποσοστό των posts που διαμοιράζονται (sharing rate) είναι ο δείκτης μέτρησης της επιτυχίας της διαφημιστικής εκστρατείας. Σύμφωνα με την έρευνα, τα λαϊκίστικα κόμματα όχι μόνο έχουν περισσότερους ακολούθους από τα μη λαϊκίστικα κόμματα, αλλά διαμοιράζουν κατά μέσο όρο σε μεγαλύτερα ποσοστά το περιεχόμενο που αναρτάται από τις σελίδες των λαϊκίστικων κομμάτων με αποτέλεσμα μεγαλύτερη διάχυση των πολιτικών μηνυμάτων. Μία εξήγηση είναι το γεγονός ότι όταν οι λαϊκιστές πολιτικοί απευθύνουν μηνύματα πόλωσης στο κοινό τους κάνοντας χρήση των ΜΚΔ, σε αντίθεση π.χ. με το αν απευθύνονταν μέσω της τηλεόρασης, όπου το κοινό μπορεί να είναι οποιοδήποτε, οι υποστηρικτές είναι περισσότερο πιθανό να διαδράσουν και να το διαμοιράσουν. Υπάρχουν όμως και πρακτικοί λόγοι για τους οποίους οι λαϊκιστές πολιτικοί προτιμούν τα ΜΚΔ: 1) αποτελεσματικότητα με σχεδόν μηδενικό κόστος. Τόσο η προσέλκυση όσο και η διατήρηση ενός μεγάλου κοινού θα επιτευχθεί με μια μικρή ομάδα που θα διαχειρίζεται το περιεχόμενο. Για τα νεότευκτα λαϊκίστικα κόμματα αυτή η εναλλακτική είναι ιδιαίτερα ελκυστική αν τη συγκρίνει κανείς με τα συστημικά κόμματα και ένα μεγάλο επικοινωνιακό μηχανισμό.

2) η οικοδόμηση μιας νέας κοινότητας οπαδών: τα ΜΚΔ επιτρέπουν έναν νέο τύπο επικοινωνίας/ συμμετοχής πέραν των παραδοσιακών τρόπων συμμετοχής στα κόμματα. Αν δεν υπήρχαν τα ΜΚΔ, αυτό το κοινό δε θα συμμετείχε στην κοινότητα οπαδών μέσω των παραδοσιακών τρόπων συμμετοχής.

3) καμία εξάρτηση/λογοδοσία: τα περισσότερα λαϊκίστικα κόμματα στην Ευρώπη εμφανίστηκαν μετά την παγκόσμια οικονομική κρίση και την άνοδο των ΜΚΔ. Δεν έχουν επομένως κανέναν περιορισμό ως προς την πολιτική τους επικοινωνία σε σύγκριση με τα συστημικά κόμματα και τους ισχυρούς δεσμούς που έχουν αναπτύξει τα τελευταία με τα media και τους θεσμούς.

Τα δεδομένα στα οποία βασίστηκε η έρευνα, προέρχονται από τους λογαριασμούς χρηστών Facebook σε Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία και Ισπανία, το διάστημα μεταξύ Ιανουαρίου 2015 και Μαρτίου 2017. Κοινή διαπίστωση αποτελεί η καθαρή άνοδος της δραστηριότητας των λαϊκίστικων κομμάτων και στις τέσσερις χώρες. Η άνοδος αυτή έχει τη μορφή της διεύρυνσης των οπαδών, του διαμοιρασμού περιεχομένου και του ποσοστού διάδρασης και συγκρίνεται με τη δραστηριότητα μη λαϊκίστικων κομμάτων στις ίδιες χώρες. Κόμματα και κινήματα όπως οι Podemos, το κίνημα των Πέντε αστέρων (M5S) ή ο Jean-Luc Melenchon κατάφεραν να δημιουργήσουν νέες πλατφόρμες πολιτικής επικοινωνίας που ήταν ανύπαρκτες πριν την έλευση των ΜΚΔ. Αυτές οι χαμηλού κόστους πλατφόρμες επικοινωνίας επιτρέπουν τη διανομή πολιτικών μηνυμάτων που παρακάμπτει τα παραδοσιακά μέσα ενημέρωσης, κινητοποιεί σε διαρκή βάση τους υποστηρικτές και μιλάει απευθείας «στο λαό».

Συμπεράσματα

Στα κεφάλαια που προηγήθηκαν επιχειρήσαμε να αναλύσουμε τις σύγχρονες εκφάνσεις του φαινομένου του λαϊκισμού στη Γηραιά Ήπειρο και να εξηγήσουμε πώς ο ψηφιακός μετασχηματισμός των media σε συνδυασμό με τα ΜΚΔ διευκολύνουν την άνοδο και τη συντήρηση των λαϊκίστικων φαινομένων σε μια Ευρώπη που καλείται να ανταπεξέλθει σε προκλήσεις όπως το μεταναστευτικό, το Brexit, η οικονομική κρίση και η τρομοκρατία. Για την ανάλυση αυτή στηριχθήκαμε σε πρόσφατες έρευνες και μελέτες για τις κρίσεις που αντιμετωπίζει η Ευρώπη, για τα σύγχρονα φαινόμενα του λαϊκισμού και για τον ρόλο των media και των ΜΚΔ στην εποχή των ψηφιακών δικτύων επικοινωνίας.

Κοινή διαπίστωση της βιβλιογραφίας στην οποία στηρίχθηκε η παρούσα εργασία είναι ότι η κοινωνία της εποχής μας χαρακτηρίστηκε από τις δύο μεγαλύτερες ψήφους διαμαρτυρίας στη σύγχρονη δημοκρατική ιστορία: το Brexit και την εκλογή Trump. Krastev και Goodhart αποδίδουν αυτήν την ψήφο στην αντίδραση των εκλογέων στο πολιτικό status quo και συγκεκριμένα στον διπλό φιλελευθερισμό, οικονομικό και κοινωνικό που κυριάρχησε στην πολιτική για περισσότερο από μια γενιά στη Βρετανία και στην Αμερική.

Τρία χρόνια μετά το Brexit, το Ηνωμένο Βασίλειο έχει οδηγηθεί σε πολιτική παραλυσία, αφού δεν μπορεί να επιτευχθεί συμφωνία για την έξοδο της χώρας από την Ε.Ε., ενώ στην Αμερική ο Trump διανύει στη θητεία του, χωρίς να έχει τηρήσει την προεκλογική του δέσμευση να χτίσει τείχος στα σύνορα με το Μεξικό για να αναχαιτίσει το μεταναστευτικό ρεύμα.

Γιατί οι ψηφοφόροι του Brexit και του Trump, στράφηκαν σε αυτές τις εναλλακτικές; Γιατί οι προσδοκίες τους για ένα καλύτερο μέλλον που τους είχαν υποσχεθεί οι προηγούμενοι ηγέτες των «καθιερωμένων» κομμάτων, διαψεύστηκαν. Farage και Trump, διαχειρίστηκαν με επιτήδειο τρόπο αυτό που «τα κόμματα του κατεστημένου» είχαν υποβαθμίσει: τις φοβίες και τις ανησυχίες των πολιτών για το μέλλον στις χώρες τους με ολοένα περισσότερους μετανάστες. Φοβίες και ανησυχίες των πιο αδύναμων κοινωνικοοικονομικών ομάδων που δε συμμετείχαν στην πολιτική διαδικασία και τα συμφέροντά τους δεν αντιπροσωπεύονταν ικανοποιητικά στην πολιτική σκηνή.

Κι αν στην Ευρώπη όσο και στην Αμερική η ανησυχία των πολιτών πήγαζε από την απειλή για αύξηση της εγκληματικότητας και για πιέσεις στα εργατικά κόστη που συνεπάγονταν τα φθηνά «εργατικά χέρια» των μεταναστών, οι Ευρωπαίοι είχαν και έναν πρόσθετο λόγο ανησυχίας που συνδεόταν με την απειλή για την κατάρρευση του κράτους πρόνοιας. Η ανησυχία που απόρρεε από αυτήν την τριπλή απειλή έγινε φόβος, και όταν οι λαϊκιστές ηγέτες ανίχνευσαν αυτόν τον φόβο, πυροδότησαν ακόμη μεγαλύτερες φοβίες και «χτύπησαν το καμπανάκι» για τους ακόμη μεγαλύτερους κινδύνους που έρχονται, μετατρέποντας τον φόβο σε θυμό, σε οργή και σε μίσος, εκμεταλλευόμενοι την απουσία μιας πρότασης για μια συνολική λύση που θα αντιμετώπιζε το μεταναστευτικό και θα περιόριζε τις φοβίες.

Λαϊκιστές ηγέτες που είδαν ως πολιτική ευκαιρία για την άνοδό τους στην εξουσία την βαθειά κρίση που διέρχεται η Ευρώπη. Λαϊκιστές ηγέτες που θέτουν εν αμφιβόλω τη βασική προϋπόθεση του δημοκρατικού πολιτεύματος: τον πλουραλισμό των απόψεων και που αποφασίζουν ποιός νομιμοποιείται και ποιός δεν νομιμοποιείται να συμμετέχει στην πολιτική ζωή, ποιός εκφράζει αυθεντικά τον λαό και ποιός όχι. Λαϊκιστές ηγέτες που θέλουν να διαφυλάξουν μια ανεμπόδιστη σχέση με τον λαό, θεωρώντας ως εμπόδια θεσμούς και media που αντιτίθενται στις απόψεις τους. Λαϊκιστές ηγέτες που η απευθείας σχέση τους με τον λαό είναι ζωτικής σημασίας για την άνοδο και την παραμονή τους στην εξουσία, μια σχέση που την εξασφαλίζουν με ευκολία και επιτυχία μεταχειριζόμενοι «τα δικά τους» media και τα ΜΚΔ.

Και αν οι ψήφοι διαμαρτυρίας και η άνοδος του λαϊκισμού είναι ένα βασικό χαρακτηριστικό της κοινωνίας της εποχής μας, τα ΜΚΔ, είναι η τεχνολογία αυτής της κοινωνίας. Συσχετίζοντας τα ψηφιακά μέσα και τα ΜΚΔ με την κοινωνία στην οποία αναδύθηκαν, θα αναφερθούμε στη σκέψη του Castoriadis: *«Ούτε ιδεατά, ούτε στην πραγματικότητα μπορούμε να διακρίνουμε την τεχνολογία μιας κοινωνίας από αυτό που είναι η ίδια η κοινωνία»* (1986:181). Με άλλα λόγια, η κάθε κοινωνία έχει την τεχνολογία της και η τεχνολογία αυτή δεν μπορεί να ιδωθεί αποκομμένη από την κοινωνία. Το ίδιο ισχύει και για την κοινωνία της εποχής μας.

Αυτή λοιπόν η τεχνολογία της ψηφιακής εποχής, λειτούργησε ως το «όχημα» του λαϊκισμού με «καύσιμο» τα fake news. Μια τεχνολογία που χρησιμοποιήθηκε σε ορισμένες περιπτώσεις για να παραπλανήσει το κοινό, όταν για παράδειγμα το Facebook βομβαρδιζόταν κατά την τελευταία αμερικανική προεκλογική περίοδο με αναρτήσεις που είχαν περιεχόμενο προερχόμενο από ανοιχτά διαδικτυακά media (open web media) χαμηλής επισκεψιμότητας. Παρατηρήθηκε δηλαδή δυσανάλογα

μεγάλος αριθμός αναρτήσεων στο Facebook με ειδήσεις που δημοσιεύονταν σε media που χαρακτηρίζονταν από χαμηλή επισκεψιμότητα. Ενώ την ίδια στιγμή, πολλά από αυτά τα open web media αναφέρονταν από ανεξάρτητες πηγές και media, ως δημιουργοί ανακριβών ή ξεκάθαρα ψευδών ειδήσεων που λειτούργησαν ως πολιτικά «δολώματα» για να τραβήξουν κλικς (political clickbait).

Στην εποχή όμως των ψηφιακών δικτύων επικοινωνίας, τα ΜΚΔ δεν μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο κριτικής, χωρίς να ληφθεί υπόψη και η εκτεταμένη χρήση των κινητών τηλεφώνων σε συνδυασμό με το γεγονός ότι καθώς εξελίσσονται τα ΜΚΔ, όλες οι εφαρμογές τους ενσωματώνονται στο κινητό τηλέφωνο ή σχεδιάζονται για αποκλειστική χρήση από αυτό. Αν αυτό συμβαίνει για μεγαλύτερη ευκολία στη χρήση ή για μεγαλύτερη εξάρτηση από τη χρήση των εφαρμογών είναι άξιο προβληματισμού που ξεφεύγει όμως από τα όρια της παρούσας εργασίας. Παραμένει όμως η διαπίστωση ότι η διαρκής «έκθεση» στα ΜΚΔ διευκολύνεται λόγω της χρήσης των κινητών τηλεφώνων.

Σε ό,τι αφορά τη λειτουργία των ΜΚΔ, βάσει των θεωρητικών αναφορών και των ερευνών που παρουσιάστηκαν, αυτά συχνά λειτουργούν ως κλειστές ομάδες ομοφρόνων τις οποίες κάποιος ακολουθεί, γιατί η αφήγησή του ταιριάζει με την αφήγηση της ομάδας και στις οποίες ο ατομικός θυμός γίνεται συλλογικός. Στις περιπτώσεις αυτές, τα ΜΚΔ, αυτά αποτελούν πεδίο συγκρουσιακής πολιτικής αντιπαράθεσης. Αυτό συμβαίνει γιατί, αφενός τα λαϊκίστικα κινήματα και κόμματα στην Ευρώπη χρησιμοποιούν εντατικά τα ΜΚΔ ως πλατφόρμα πολιτικής επικοινωνίας και κινητοποίησης που απευθύνεται στα αρνητικά συναισθήματα του κοινού, αφετέρου διότι ένα κρίσιμο ποσοστό της πληροφόρησης των πολιτών διέρχεται μέσω των ΜΚΔ, ενώ παράλληλα φθίνει η εμπιστοσύνη στα παραδοσιακά μέσα ως πηγή πληροφόρησης. Έτσι, τα δημοφιλή ΜΚΔ εμφανίζονται εξαιρετικά «βολικά» για να καλύψουν αυτή την ανάγκη συγκρουσιακού πολιτικού στιλ που υιοθετούν οι λαϊκιστές ηγέτες. Εξίσου «βολικά» όμως είναι και για τους πολίτες που εκτονώνουν τα αρνητικά τους συναισθήματα πολλές φορές καλυμμένοι πίσω από την ανωνυμία ή την ψευδωνυμία. Χωρίς αυτοπεριορισμό, χωρίς αναστολές, χωρίς αυτοέλεγχο, χωρίς αυτοσυγκράτηση, χωρίς να βλέπουν και χωρίς να ακούν «τον άλλο».

Συνοψίζοντας, τα ΜΚΔ «προσφέρονται» για να μεταφέρουν τις λαϊκίστικες φωνές και να ενθαρρύνουν τις λεκτικές επιθέσεις, εντείνοντας την πόλωση και τα αρνητικά συναισθήματα των ακολούθων τους. Δεν είναι όμως τα ΜΚΔ υπεύθυνα για

την άρθρωση αυτών των φωνών αυτών. Οι λαϊκιστές ηγέτες θα αναδύονταν και οι φωνές τους θα αρθρώνονταν και θα ακούγονταν χωρίς τα ΜΚΔ. Οι ίδιοι όμως θα είχαν μειωμένη επιρροή και τα μηνύματά τους περιορισμένη απήχηση, αφού αν δεν υπήρχαν τα ΜΚΔ ή αν δεν τα χρησιμοποιούσαν, τα μηνύματά τους θα ήταν λιγότερο διαδεδομένα, θα έβρισκαν λιγότερους αποδέκτες και οπωσδήποτε λιγότερο φανατικούς οπαδούς.

Εν κατακλείδι, τα ΜΚΔ λειτουργούν ως ενισχυτές και όχι ως παραγωγοί των λαϊκίστικων μηνυμάτων. Διευκολύνουν την διάχυση και την αναπαραγωγή τους, αλλά δεν τα δημιουργούν. Οι ακόλουθοι των λαϊκιστών ηγετών στα ΜΚΔ πολύ γρήγορα αποκτούν οπαδική συμπεριφορά και αποκτούν μια ταυτότητα που τους εγκλωβίζει και τους αποκλείει από τις διαφορετικές απόψεις. Τί μπορεί να συνεπάγονται τα παραπάνω για τον τρόπο που διαμορφώνεται η γνώμη των πολιτών;

Όταν μιλάμε για πολίτες που είναι απελπισμένοι, απογοητευμένοι, φοβισμένοι, οργισμένοι και χωρίς την παιδεία που θα τους επιτρέψει να διακρίνουν τα fake news, είναι πολύ πιθανόν να επηρεαστούν από τις λαϊκίστικες φωνές και να εκφραστούν ανάλογα μέσα από τη διαδικασία εκλογών ή δημοψηφίσματος. Χωρίς διάλογο, χωρίς επιχειρήματα, παρασυρμένοι από αρνητικά συναισθήματα σε ένα ασφυκτικό πλαίσιο που περισσεύουν οι προσωπικές επιθέσεις και διαμορφώνονται συνθήκες ακραίας πόλωσης. Όταν όμως υποχωρεί ο διάλογος και η ανταλλαγή διαφορετικών απόψεων και ισχυρισμών, με σκοπό τη δημιουργία συναινέσεων και τη γεφύρωση των διαφορετικών γνώμων, υποχωρεί και μια βασική προϋπόθεση για τη δημοκρατία.

Στην Ευρώπη που δημιουργήθηκε στη λογική των συναινέσεων τέτοια φαινόμενα δεν έχουν χώρο. Κι αν οι τριγμοί που έχει δημιουργήσει η βαθιά κρίση ταυτότητας που διέρχεται η Ευρώπη, κρίση που συνδέεται με τις αξίες που ενστερνίζεται και με τις οποίες ταυτίζεται η Ευρώπη, ο πατέρας της Ευρώπης Jean Monnet απαντά σε όσους ανησυχούν για τη διάλυσή της: «J'ai toujours pensé que l'Europe se ferait dans les crises, et qu'elle serait la somme des solutions qu'on apporterait à ces crises.»⁸

⁸ *Mémoires*. Paris, Fayard, 1976, p. 488.

Πηγές – Βιβλιογραφία

Πηγές

Ιστοσελίδες

Πληροφορίες για τις προτεραιότητες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής το 2019 και απολογισμός για το 2018: <https://www.amna.gr/home/article/307897/M-Schoinas-Archizei-i-diapragmateusi-gia-to-neo-plaisio-stirixis-tis-EE>

(πρόσβαση στις 20/11/2018)

Πληροφορίες για την έρευνα του τακτικού Ευρωβαρόμετρου του β' εξαμήνου 2018 http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-6896_el.htm (πρόσβαση στις 5/1/2019)

Πληροφορίες για την έρευνα της Guardian για τον λαϊκισμό στην Ευρώπη <https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2018/nov/20/revealed-one-in-four-europeans-vote-populist> (πρόσβαση στις 5/12/2018)

Πληροφορίες για το λήμμα «Fake news» από Collins Dictionary και από Macquariedictionary Ανακτήθηκε από <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/fake-news> και από <https://www.Macquariedictionary.com.au>

Πληροφορίες για το λήμμα «Post Truth» στο Oxford Dictionaries. Ανακτήθηκε από <https://www.oxforddictionaries.com/press/news/2016/12/11/WOTY-16>

Πληροφορίες για τον πληθυσμό της Πολωνίας από την Πολωνική στατιστικής υπηρεσία. Ανακτήθηκε από http://www.instat.gov.pl/media/3875/konf_migracioni_statstics-poloni.pdf

Τηλεγράφημα του Πρακτορείου Reuters για την ανάκληση του Γάλλου Πρέσβη από τη Ρώμη <http://www.kathimerini.gr/1009115/article/epikairothta/kosmos/o-antiktypos-ths-rh3hs-meta3y-gallias-kai-italias>

Πληροφορίες για το μανιφέστο των Ευρωπαίων πατριωτών/ανοιχτή επιστολή 30 συγγραφέων με τίτλο «Υπάρχει φωτιά στο σπίτι της Ευρώπης» https://www.liberation.fr/planete/2019/01/25/il-y-a-le-feu-a-la-maison-europe-le-manifeste-des-patriotes-europeens_1705305

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Bolz, N. (2008). *Το Αλφαβητάρι των Μέσων* (επιμ. μτφρ. Λ. Αναγνώστου), Αθήνα: ΣΜΙΑΗ. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το έτος 2007).
- Γεωργιάδου, Β. (2016). Συναισθηματική ένταση και ματαίωση. Προϋποθέσεις για την άνοδο του λαϊκισμού. Στο Ι. Βαρτζόπουλος, Θ. Βερέμης, Β. Γεωργιάδου, Ν. Δεμερτζής, Ν. Δήμου, π. Χ. Παπαδόπουλος, Α. Πανταζόπουλος, Σ. Ράμφορ, Σ. Τριανταφύλλου, (επιμ. Ι. Βαρτζόπουλου). *Ο πειρασμός του λαϊκισμού και οι περιπέτειες του λόγου* (σ.119-137). Αθήνα: Αρμός.
- Δεμερτζής, Ν. (2002). *Πολιτική Επικοινωνία. Δημοσιότητα, Διακινδύνευση, Διαδίκτυο*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Juncker, Z.-K. (2018, Σεπτέμβριος, 12). *Ετήσια ομιλία για την κατάσταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Διαθέσιμη στο https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/soteu2018-speech_el_3.pdf
- Krastev, I. (2019, Ιανουάριος, 4). Η μεταμόρφωση της Κεντρικής Ευρώπης. *Τα Νέα*. σ. 6 αφιερώματος Project Syndicate
- Krastev, I. (2018). *Μετά την Ευρώπη*. (επιμ. μτφρ. Σ. Ρηγοπούλου). Αθήνα: Παπαδόπουλος. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το έτος 2017)
- Luhmann, N. (2003). *Η πραγματικότητα των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας* (επιμ. μτφρ. Π. Ζέρη). Αθήνα: Μεταίχμιο. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το έτος 1996)
- Παπαδημητρίου, Χ. (2000), *Το χαμόγελο του Τούρινγκ*. Αθήνα:Λιβάνη
- Παππάς, Τ. (2015). *Λαϊκισμός και κρίση στην Ελλάδα*. (επιμ. μτφρ. Π. Ασλανίδης). Αθήνα: Ίκαρος. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το έτος 2014)
- Ρήγου, Μ. (2014). *Από την ψηφιακή επανάσταση στην ψηφιακή επιτήρηση*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Σεβαστάκης, Ν. (2018, Σεπτέμβριος, 30). Το φάρμακο που είναι φαρμάκι. *Το Βήμα*. σ.2/22
- Σμυρναίος, Ν. (2018). *Το ολιγοπώλιο του διαδικτύου*. (επιμ. Μτφρ. Ελ. Σταματάκη). Αθήνα: Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το έτος 2017)

Ξενόγλωσση

- Benkley, Y. (2006). *Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom*. Yale University Press.
- Castoriadis, C. (1986) « Réflexions sur le “développement” & la “rationalité” », *Les Carrefours du Labyrinthe 2*. Points Seuil.
- Castoriadis, C. (1998). L'individu privatisé. *Le Monde Diplomatique*, Février, p. 23.
Διαθέσιμο στο: <https://www.monde-diplomatique.fr/1998/02/CASTORIADIS/3528>
- Gauchet, M. (2018α, January, 27). *The Crisis of Democratic Politics*. French festival “La nuit des idées”, RMIT, Melbourne (Australia).
- Gauchet, M. (2018β). There has been an absolute victory of the democratic principle.
Ανακτήθηκε από: <https://tocqueville21.com/interviews/marcel-gauchet-absolute-victory-of-the-democratic-principle/>
- Gitlin, T. *Trump's hostile takeover of the American Brand*, Columbia Journalism Review 19.01.2017 (p.8)
- Goodhart, D. (2017). *The road to «somewhere»*. Great Britain: Penguin Books
- Harvard University, Berkman Klein Center for Internet & Society. (2017) “*Partisanship, Propaganda, & Disinformation: Online Media & the 2016 U.S. Presidential Election*”. Ανακτήθηκε από: <http://nrs.harvard.edu/urn-3:HUL.InstRepos:33759251>
- Macron, E. (2018, Octobre, 31). Le moment que nous vivons ressemble à l'entre-deux-guerres. *Ouest-France*. Ανακτήθηκε από: <https://www.ouest-france.fr/politique/emmanuel-macron/info-ouest-france-emmanuel-macron-le-moment-que-nous-vivons-ressemble-l-entre-deux-guerres-6045961>
- Macron, E. (2019, Mars,4). Pour une Renaissance européenne. Ανακτήθηκε από: <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2019/03/04/pour-une-rennaissance-europeenne>
- Manent, P. (2006). *La raison des nations*. Paris: Gallimard
- Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition* 39, no.4, 542-563

- Mudde, C. and Kaltwasser, C.R. (2013). Exclusionary vs Inclusionary Populism: Comparing Contemporary Europe and Latin America. *Government and Opposition* 48, no.2, 147-174
- Newman, N. (2017). *Journalism, Media and Technology Trends and Predictions 2017*. Ανακτήθηκε από: <http://www.digitalnewsreport.org/>
- Newman, N., Fletcher, R., Kalogeropoulos, A., Levy, D. A. L., Nielsen, R. K., & Reuters Institute for the Study of Journalism,. (2018). *Reuters Institute digital news report 2018*
- Newman, N., Fletcher, R., Kalogeropoulos, A., Levy, D. A. L., & Nielsen, R. K. (2017). *Reuters Institute Digital News Report 2017*, 136. Ανακτήθηκε από: https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Digital_News_Report_2017_web_0.pdf
- Papathanassopoulos, S. (2017). *Greece Media Landscapes*. Ανακτήθηκε από: <https://medialandscapes.org/country/greece>
- Parkinson, R. (2016, November,25) Fake news? That's a very old story. *The Washington Post*. Διαθέσιμο στο: <http://www.thewashingtonpost.com>
- Pavlik, J. V. (2008). *Media in the Digital Age*. New York: Columbia University Press
- Picton I. & Teravainen, A. (2017). *Fake News and Critical Literacy*. Ανακτήθηκε από: <https://literacytrust.org.uk/research-services/research-reports>
- Ryan, M.-L., Emerson, L., & Robertson, B. J. (2014). *The Johns Hopkins guide to digital media*. Baltimore : The Johns Hopkins University Press
- Silverman, C. (2016, 17 Νοεμβρίου) This Analysis Shows How Viral Fake Election News Stories Outperformed Real News On Facebook. *Buzzfeed*. Ανακτήθηκε από <http://www.buzzfeed.com>
- Sunstein, C. (2017). #republic. *Divided democracy in the age of social media*. New Jersey: Princeton University Press.
- Wardle C. & Derakhshane H. (2017) *Information Disorder:Toward an interdisciplinary framework for research and policy making*, Strasbourg: Council of Europe
- Wolley, S. & Howard, P. (2017) Computational Propaganda Worldwide: Executive Summary (Working Paper No 2017.11). Ανακτήθηκε από <http://comprop.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/89/2017/06/Casestudies>